iskolakultúra

TÁRSADALOMTUDOMÁNY

Az Országos Közoktatási Intézet
folyóirata
V. évfolyam, 22. szám

A TARTALOMBÓL Gergely Jenő: Az egyházak és az egyházpolitika Magyarországon ✔✔ *Nagy Sándorné:* Tankönyvkísérlet közben a másság elfogadásáról ✔✔ *Pethő Ágnes:* Létfilm az ezredforduló előestéjéről ✔✔ *Zsiray Eszter:* Pázmány, az író ✔✔ *Jankó Annamária:* A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Térképtárra ✔✔ *Sebő Ferenc:* Mikor is volt 1896? ✔✔ *Mácsai János:* A kereszténység zenéje

Számunk szerzői

Albert Gábor, igazgató-helyettes, ELTE Kísérleti Gyakorlóiskola, Törökbálint

Bartalus Ilona, zenei szerkesztő, Duna TV, Budapest

Berényi Zsuzsanna Ágnes, kutató, Budapest

Bohár András, művészettörténész, Budapest

Gergely Jenő, egyetemi tanár, ELTE, Budapest

Granasztói Szilvia, bábpedagógus, ELTE Kísérleti Gyakorlóiskola, Törökbálint

Jankó Annamária, történész, Budapest

Mácsai János, esztéta, Budapest

Nagy Attila, olvasásszociológus, Budapest

H. Nagy Péter, egyetemi hallgató, ELTE, Budapest

Homor Tivadar, könyvtáros, tanár, Győr

Kormány Gyula, főiskolai tanár, szerkesztő, Nyíregyháza

Kronstein Gábor, újságíró, Budapest

Nagy Sándorné, tanár, Baróti Szabad Dávid Gimnázium, Románia

Sebő Ferenc, népzenekutató, Budapest

ISKOLAKULTÚRA
Társadalomtudomány
V. évfolyam 1995/22.

Az Országos Közoktatási Intézet folyóirata

Főszerkesztő:
GÉCZI JÁNOS

A szerkesztőség munkatársai:

ANDOR MIHÁLY
FATALIN LÁSZLÓ
HUZELLA PÉTER
KAMARÁS ISTVÁN
KORMÁNY GYULA
SEBŐK ZOLTÁN
SZAKÁLY SÁNDOR
SZENDREI JÁNOS
TAKÁCS VIOLA
TRENCSÉNYI LÁSZLÓ
VÁGÓ IRÉN
VÁMOS ÁGNES
ZALÁN TIBOR

*

ASZTALOS ILDIKÓ (Kolozsvár)
DOBOS IRÉN
TÓTH LÁSZLÓ (Dunaszerdahely)
VARGA PIROSKA (Szabadka)

Kiadja az Országos Közoktatási Intézet
Budapest, Dorottya u. 8. 1051

Felelős kiadó:
MIHÁLY OTTÓ

E számunk megjelenését támogatta: a Művelődési és Közoktatási Minisztérium,
Országos Játék Alap

Szerkesztőség:
Budapest, Dorottya u. 8. 1051
(Postacím: 1393 Budapest, Pf.: 701/420)
Telefon: (1) 138-29-38
Telefax: (1) 118-63-84

Szerkesztőségi fogadónapok:
kedd, szerda, csütörtök 10-14 h

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok, valamint egyéb alternatív terjesztők. Előfizethető a szerkesztőség címén közvetlenül, vagy átutalással MNB 232-90174-4273 pénzforgalmi jelzőszámon. Előfizetési díj számonként 130,- Ft. (Teljes évfolyam 3120,- Ft; Természettudomány 1300,- Ft, Társadalomtudomány 1300,- Ft, Matematika-Informatika-Technika 520,- Ft.) Megjelenik kéthetente.
Lapunk egyes példányai megvásárolhatók a Mentor Könyvesboltban (Budapest, Dorottya u. 8.) és a Pedagógus Könyvesboltban (Budapest, Múzeum krt. 3.).

HU ISSN 1215-5233
A nyomás az MSZH Nyomda és Kiadó Kft. Nyomdájában készült.

Felelős vezető:
Nagy László igazgató

Lapzárta: 1995.október 5.

iskolakultúra

AZ ORSZÁGOS KÖZOKTATÁSI INTÉZET
FOLYÓIRATA
V. évfolyam, 1995/22.

Tartalom

Gergely Jenő: *Az egyházak és az egyházpolitika Magyarországon (2)* **Nagy Sándorné:** *Tankönyvkísérlet közben a másság elfogadásáról (8)* **Pethő Ágnes:** *Létfilm az ezredforduló előestéjéről (12)* **Kronstein Gábor:** *Régészek a honfoglalás koráról (18)* **Zsiray Eszter:** *Pázmány, az író (22)* **Jankó Annamária:** *A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Térképtára (28)*

SZEMLE

Sebő Ferenc: *Mikor is volt 1896? (35)* **Bartalus Ilona:** *Kodállyal Kanadában (41)* **Mácsai János:** *A kereszténység zenéje (45)* **Berényi Zsuzsanna Ágnes:** *A szabadkőművesek pedagógiája és a pedagógusok szabadkőművessége (48)* **Nagy Attila:** *Az olvasás korszerűsége? (52)* **Homor Tivadar:** *Könyvtárpedagógia a helyi tantervben (56)* **Kormány Gyula:** *Az első tanévét zárta a beregszászi magyar tanárképző főiskola (62)* **Berecz András:** *Ábel Halásztelken (63)* **Bohár András:** *Utak a filozófiához (71)* **H. Nagy Péter:** *A tradíció szinkronitásában (76)* **Albert Gábor:** *A történelemtanítás új lehetőségeiről (78)* **Granasztói Szilvia:** *Műelemzés (80)*

SATÖBBI (84)

Az egyházak és az egyházpolitika Magyarországon

1945-től 1956-ig.

GERGELY JENŐ

A második világháború utáni első népszámlálás, az 1949. január eleji adatfelvétel egyben máig az utolsó olyan népszámlálás volt, ahol felmérték a népesség felekezeti hovatartozását:

Felekezet	Lélekszám	%
Latin szertartású római katolikus	6 340 424	67, 8
Görög szertartású (unitus) katolikus	248 355	2, 7
Református	2 014 707	21, 9
Evangélikus	482 152	5, 2
Izraelita	133 862	1, 5
Görögkeleti (ortodox)	36 010	0, 4
Baptista	18 874	0, 2
Unitárius	9 447	0, 1
Egyéb	7 153	0, 1
Ismeretlen	1 521	0, 0
Felekezet nélküli	12 291	0, 1
Összesen	9 204 799	100, 0

Az 1949. évi alkotmány értelmében az egyházakat elválasztották az államtól, a vallást magánügynek deklarálták, és azóta erre vonatkozó adat nem szerepelhet közokiratban. Az egyes egyházak és felekezetek közzétett adataiból és a reprezentatív felmérésekbő úgy tűnik, hogy az elmúlt négy évtizedben az egyes felekezetek közötti arányok alapvetően nem változtak. Ugyanakkor az 1949 óta végbement szekularizáció – a társadalom elvallástalanodása – számszerű mérése bonyolult.

Tekintsük át röviden az egyházak jogállását. 1945 – ben alapvető változásra nem került sor, jogilag érvényben maradt az 1894 – 95. évi ún. egyházpolitikai törvényekkel a polgári korban kialakult polgári állapot.

1945 után a felekezetek közötti egyenjogúsítás felé tett fontos lépés volt az 1947:XXIII. tc. megalkotása, amely megszüntette a vallásfelekezetek megosztásának háromfázisú rendszerét. Helyébe az állam által elismert, illetve el nem ismert felekezetek státusa került. Ezzel elvileg minden olyan felekezet egyenlő lett az állam előtt, amely elismerte az állam rendjét és törvényeit. A törvény többek között felszámolta a bevett felekezetek azon előjogát,hogy egyházi adójukat közadók módjára hajthassák be, és így fontos lépés volt az anyagi egyenlősítés terén is.

Az 1945 utáni, népi demokratikusnak nevezett korszak kormányainak (1947-48-ig) a célja a szeparáció, az állam és az egyházak szétválasztása volt. Amennyiben ez egy tényleges demokráciában ment volna végbe, megfelelt volna a „szabad egyház a szabad államban" eszmélyének. Így nemcsak puszta negációt jelentett volna, az elválasztás tényét és a vallás magánüggyé válását, hanem a vallási közösségek, az egyházak szabad

és demokratikus körülményekhez igazodó autonómiájának a kiépítését is. Magyarországon – és a többi kelet – európai társutas országban is – a hatalom egyre nagyobb szeleteit meghódító marxista – ateista pártok azonban a szeparációt nemcsak negációként, hanem a „klerikális reakció" elleni harcként interpretálták. Az egyházakon belül

pedig – ahol ugyancsak nem beszélhetünk homogén politikai magatartásról – a múlthoz ragaszkodó konzervatívok, találkozva az egyház és a hit alapvető pozícióit féltő és azokért harcra is kész hívők tömegeivel, kultúraharcként értelmezték azt.

Ha tematikusan sorra vesszük azokat a változásokat, amelyek az egyházak működését korlátozták, majd később létüket is kétségbe vonták, akkor gazdasági téren elsőként az 1945. évi földreform említendő. A katolikus egyház több mint 800 000 kat. holdját kárpótlás nélkül kisajátították.(Ennek azonban csak 1/3 – ad részét, a szántót osztották szét, a többit államosították.) Az egyház az eljárás módja, a politikai szándék ellen emelt szót, nem a földreform ténye ellen. Birtokait ugyanis az egyházi szervezet és intézményeinek fenntartásához szükséges célvagyonnak tartotta, ezért igényelte a kárpótlást. A megmaradt kb. 80 000 kat. hold a plébániák, az intézmények megélhetését biztosította. A protestáns egyházakat a földreform nem érintette ilyen érzékenyen. A református egyháznak 102 000 kat. holdjából 60 000 hold az egyház tulajdonában maradt. Az evangélikus egyház birtokállománya 21 000 kat. hold volt. Ezek többsége nem haladta meg a kis – és középbirtokok mértékét, így nem kerültek kisajátításra.

Az állam „kárpótlásul" évente megszavazott államsegélyként folyósított kongruát (havi illetményt) a lelkészeknek, továbbá egyházi és iskolai segélyt az intézményeknek. (Ezek mértékét a későbbi egyezmények rögzítették.)Ettől kezdve tehát a hatalom kedvétől és a hívek adakozó készségétől függött az egyházak anyagi léte. Végül a hívekkel együtt kuláklistára kerülő egyháziak 1951 – ben lemondtak a még megmaradt földingatlanokról is. Maradt a kongrua, a létminimum alatti állami fizetés.

A másik lépés az egyházak közéleti aktivitásának szűkítése, majd teljes felszámolása volt.

A Horthy – korszakban politikailag aktív papokat részben letartóztatták, részben emigrációba kényszerítették. A főpapok közül elsőként 1945 tavaszán Túróczy Zoltán tiszai evangélikus püspököt (Nyíregyháza) tartóztatták le és börtönözték be háborús és népellenes izgatás vádjával. Már az induláskor, 1945 – ben lehetetlenné tették egy világnézeti kereszténypárt működését. A Demokrata Néppárt 1947. évi sikere , amely egy tényleges demokratikus választás esetén győzelem lett volna, sokkhatásként érte Rákosiékat, akik azután drasztikusan leszámoltak az egyházi alárendeltségtől megszabadult, a baloldal iránt nyitott kereszténydemokráciával is. Idetartozik a keresztény erkölcsi alapokoműn álló egyesöletek felszámolása. 1945 – ben a fasisztának minősítetteket, 1946 nyarán azonban már – a kimondottan hitbuzgalmi egyesületek kivételével – mindenféle keresztény egyesületet, mozgalmat feloszlattak. 1946 nyarán Rajk László belügyminiszter – szovjet követelésre, de azt messze túlteljesítve – mintegy 170 féle katolikus szervezetet, főleg ifjúsági mozgalmat számolt fel, köztük a KALOT 631 szervezetét (amelynek a háború végén még félmillió tagja volt), a KALÁSZ 576 helyi csoportját és a legényegyletek 136 szervezetét, az egyetemisták Americana szervezetét 10 000 taggal stb. Az ekkor még életben hagyott protestáns szervezetekre és a katolikus hitbuzgalmi egyesületekre is ez a sors várt. Bár 1948 – ban még 7522 katolikus hitbuzgalmi egyesületben 708 584 tag volt, egy – két év múlva a hatalom ezeket is betiltotta, felszámolta, halálra vagy tetszhalálra ítélte.

A harmadik nagy csapást – már a proletárdiktatúra előestéjén – az egyházak oktató – nevelő pozícióira mérte a diktatúrába torzuló hatalom. Az iskolák államosításával mérték talán a legérzékenyebb, máig ható csapást nemcsak az egyházakra, hanem az egész nemzeti kultúrára. Itt sem általában véve a szekularizációs törekvéseket kifogásolhatjuk, hanem a totális pártdiktatúra esztelen romboló dühét. A nevelés terén az ateista és az internacionalista (azaz szovjet alárendeltséget érvényesítő) pártállam iskolamonopóliuma mellett nem volt realitása sem a fakultatív hitoktatás hatékonyságának, sem a reális nemzeti tudatra, a hazafiságra nevelésnek.

Nézzük meg, miként alakult a magyar közoktatás struktúrája iskolakategóriánként és iskolafenntartókként az 1946/47 – es tanévben. Óvoda:összesen: 1246, ebből felekezeti

202 (16,2 %), katolikus:193, református 5, evangélikus 3, izraelita 1. Népiskola és általános iskola együtt: összesen: 7016, ebből felekezeti 4277

(61 %), katolikus 2858, református 1007, evangélikus 344, ortodox 15, unitárius 1, izraelita 26. Polgári iskola: összesen 354, ebből felekezeti 107 (30,2%), katolikus 86, református 14, evangélikus 1, izraelita 6. Fiú – és leánygimnázium: összesen: 173, ebből felekezeti 93 (53,7%), katolikus 48, református 24, evangélikus 11, izraelita 4.Ipari, mezőgazdasági és kereskedelmi középiskola: összesen: 129, ebből felekezeti 29

(22,4%), katolikus 22, református 4,evangélikus 2, izraelita 1.Tanító – , tanítónő – és óvónőképző intézet: Összesen: 62, ebből felekezeti 47 (75,8%), katolikus 35, református 8, evangélikus 3, izraelita 1.

Megállapítható, hogy összességükben a felekezeti iskolák abszolút többségben voltak az állami és községi fenntartású iskolákhoz képest. Joggal merül fel a kérdés, hogy ez a helyzet mennyiben felelt meg egy szekularizálódó demokratikus társadalom igényeinek, egy egészséges versenyszellem kialakulásának a közoktatásban? Ezt a kérdést a korabeli polgári baloldal is feltette, nemcsak az ateista nevelésre törekvő marxista pártok.

Az is kitűnik, hogy az egyházak alapvető és meghatározó befolyást gyakoroltak az elemi és népoktatásra, a középiskolákra és a tanítóképzésre. Ha ezekből az elemi oktatást tekintve figyelembe vesszük, hogy a tanító – és tanítónőképzés egyértelműen egyházi, azon belül szinte kizárólag katolikus kézben volt, akkor nyilvánvaló, hogy az ott diplomát kapó pedagógusok azon iskolák szellemét vitték magukkal munkahelyükre, az elemi iskolákba is.

Az iskolakérdésben ezért hatalmi kérdések munkáltak.A baloldali pártok totális éllami iskolamonopóliumra való törekvése éppúgy káros volt, mint egyes egyházi vezetők „mindent vagy semmit" alapállása. Egyértelmű, hogy a demokrácia kritériumai közé tartozik az egyházak általános iskolaállítási jogának a védelme, az államtól elválasztott, de autonómiája birtokában levő egyházak iskolaállítási és fenntartási jogának a garantálása.

Alighanem napjaink számára is megszívlelendők Barankovics Istvánnak az iskolaállamosítási törvényjavaslatot elutasító végkövetkeztetései:

„ A vegyes világnézetű államban a szülők természetjogának, az egyház jogának és az állam jogának egyedül az a megoldás felelhet meg, ha mindenütt és minden fokban van állami és hitvallásos iskola, az állam valamennyi világiakat nevelő iskola és nevelőintézet felett a közjóval indokolható felügyeleti jogot gyakorol, a költségeket pedig a tanulók számaránya szerint viseli."

Az iskolák államosítását az akkori hatalom – és nem csak a kommunisták – a szeparáció szükséges lépéseinek, a demokratikus átalakulás velejárójának, a triumfáló egyház

(államegyház) leépítésének és hitbuzgalmi térre terelése eszközének tekintette. De valójában már ekkor is többről volt szó.Ezzel vette kezdetét a proletárdiktatúrának mondott hatalom szovjet mintából vett azon végcéljának megvalósítása, hogy belátható időn belül – mintegy húsz év alatt – felszámolják a vallásosságot és annak hordozóit, az egyházakat. Ebben a folyamatban három, egymáshoz kapcsolódó mozzanat érhető tetten: 1. az egyházak társadalmi bázisának

szétzilálása – a parasztság tsz – be kényszerítése és a kuláküldözés, a városi értelmiség korlátozása a kitelepítésekkel, az ifjúság ateista nevelése – amelyről itt nem tudunk részleteiben szólni; 2. az egyházak szeparációhoz kötött állami alárendelése az 1948. és 1950. évi egyezményekkel; és 3. az egyháziak elleni adminisztratív megtorlások, koncepciós perek sorozata, az „ űzd el a pásztort és szétszéled a nyáj „ elvének jegyében.

1949 augusztusában a Magyar Népköztársaság alkotmánya, az 1949:XX. tc. 63. paragrafusa rendelkezett a szeparációról, de már ennek előtte, 1948 őszén „újraszabájozták" a református, az unitárius, az evangélikus és az izraelita felekezetek viszonyát az államhoz, ugyanakkor csak az 1949. évi szeparációt követően, 1950. augusztus végén került sor a katolikus egyházzal való megállapodásra.Ezeknek az egyezményeknek a törvényessége és jogi érvénye mindi is kérdéses volt, ugyanis több ponton még betűjük szerint sem felet meg az alkotmánynak, miszerint a Magyar Népköztársaság „biztosítja az állampolgárok lelkiismereti szabadságát és a vallás szabad gyakorlásának jogát". Az egyezmények szerepe az egyházak politikai és adminisztratív alárendelése volt.

Milyen egyházpolitikai lépések és milyen belső egyházi változások vezettek ezekhez az egyezményekhez? Az 1948-as év a magyarországi etgyházak életében is a „fordulat

éve" volt. Rákosi Mátyás 1948. január 11-i beszédében bejelentette, hogy az egyházi reakcióval az év végéig végezni kell.Bár ezalatt elsősorban Mindszentyt és a katolikus egyházat értette, fenyegetése másoknak is szólt. Míg a hajthatatlan prímás által vezetett katolikus egyház az éles konfrontációk felé haladt, a protestáns egyházakban az együttműködésre kész erők kerekedtek felül. Ezt megkönnyítette ezen egyházak struktúrája, tradíclók, s a bennük levő valóbandemokratikus erők illúziója az új hatalom iránt.

A református egyház zsinata már 1947 májusában elfogadott egyelvi deklarációt, amely kifejezésre juttatta az egyetértést a demokratikus átalakulással.

A Bereczky Albert vezette lelkészcsoport és a püspökök közül elsősorban Révész Imre debreceni püspök emelte föl szavát az új rend egyházi legitimálásáért. Rákosiék azonban fejeket akartak, és így az egyébként szintén lojális Ravasz László püspöknek, az egyház nagytekintélyű vezetőjének az önkéntes félreállást kellett választani. 1948 áprilisában a Zsinati Tanács – immár Ravasz nélkül – ünnapélyes nyilatkozatban ajánlotta fel készségét az új rend társadalmi szolgálatára. Az állammal való megegyezés kimunkálója Révész püspök volt. A zsinat felhatalmazása alapján 1948. október 7-én került sor az ekkor már szocialista állam és a református egyház közötti egyezmény aláírására. Az egyezmény relatív működési szabadságot biztosított az egyháznak a teljes politikai alárendelődés ellenében.

Az evangélikus egyházban már nehezebben kerekedtek felül a megállapodást szorgalmazók, a Dezséry László és Mihályfy Ernő vezette csoport. A tárgyalások és a megállapodás fő akadályának Ordass Lajost tették meg, aki Rákosi fenyegetései ellenére sem volt hajlandó önként félreállni. Ezért 1948 nyarán letartóztatták és egy nevetséges gazdasági (valutaüzérkedési) koncepciós perben elitélték. A megfélemlített és szolgálatra kész vezetők 1948. december 14-én aláírták az egyezményt, amelynek jellege megegyezett a reformátusokéval. Az egyezmények szabályozták ezen egyházak iskolaügyeit is. A református egyház 4 intézményt (Sárospatak, Debrecen, Pápa és Budapest) tarthatott meg, az evangélikus két középiskolát, az izraelita felekezet egy gimnáziumot. Az ezekről való lemondás – a debreceni kivételével – az 1950-es évek elején történt meg.

1948 nyarán a katolikus egyházzal kapcsolatban is felgyorsultak az események. Az iskolaállamosítás idején kiprovokált pócspetri „rendőrgyilkosság" s a rá következő kirakatper, majd a mozgatóként feltételezett egyháziak elleni persorozat már a katolikus püspöki kar megfélemlítését, Mindszenty hercegprímás elszigetelését és letartóztatását készítette elő. 1948. november 27-én a párt vezetőségi ülésén Rákosi és Révai József már bejelentették, hogy kész a Mindszentyvel szembeni eljárás menetrendje, elérkezett eltávolításának ideje. Ugyenezt december elején Dobi István miniszterelnök kormányprogramként is megfogalmazta.

1948. december 26-án Esztergomban letartóztatták Mindszenty József bíboros hercegprímást, s vele együtt többi udvari papját. A politikai ellenfél félreállításának ilyen módszere ekkorra már bevett gyakorlattá vált. Az 1949. február elején megrendezett Mindszenty-per egyértelműen koncepciós per volt. Ez a tény sem változtat azonban azon az ugyancsak történelmi igazságon, hogy Mindszenty elszánt és következetes ellenfele volt az ekkor kialakult rendszernek.

A Mindszenty-perrel az egyházpolitika új szakaszába lépett. Kezdetét vette a katolikus egyház adminisztratív korlátozása és felszámolása. A megfélemlített egyház térdre kényszerítése így is csak 1950. augusztus végén sikerült, amikor Grősz József kalocsai érsek aláírta az egyébként kánonokba ütköző megállapodást. Ebben rögzítették: annak ellenében, hogy az egyház elismeri a szocialista államot és „vívmányait", továbbá híveit is a szocialista építésre buzdítja, saját soraiban pedig fellép az ezzel szembenállók ellen, az állam kilátásba helyezte a hívek vallásszabadságának és az egyház lelkipásztori működésének biztosítását.

Az 1950-es megállapodás megvonta a szerzetesrendek működési engedélyét (amit megelőzött a szerzetesek és apácák tömegeinek deportálással felérő internálása), életre hívta a papi békemozgalmat, amely az egyházon belüli szakadás lehetőségét idézte fel, s végül az egyezménnyel a szeparáció és az autonómia helyett totálisan alárendelte az egyházat az államnak, amellyel az addig soha nem látott államegyháziság igényét fogalmazta meg. Az egyház teljes adminisztratív ellenőrzését a politikai és államrendőrségi

szervek mellett elsősorban az 1951-ben felállított kormányzati szerv, az Állami Egyházi Hivatal (ÁEH) valósította meg.

Az 1950-ben korlátozott keretek között működési engedélyt kapó négy rend – bencések, piaristák, ferencesek és iskolanővérek – rendenként 2-2 gimnáziumot tarthatott meg, gimnáziumonként 2 párhuzamos osztállyal. De osztályonként csak 2 szaktanár maradhatott rendi keretekben, rendenként összesen 32 fő. Ehhez járult a rendi kormányzat és személyzet, rendenként átlag 60 fő, évente 2 novícius utánpótlással. A többi szerzetes pap közül mintegy 450 fő világi pap státusban lelkipásztori munkát végezhetett, a többinek világi foglalkozás és megélhetés után kellett néznie (vagy emigrált).

Az egyházak lelkészi állományának és főként utánpótlásának a lehetetlenné tétele is a hatalom, az egyházpolitika eszközei közé tartozott. Az iskolaállamosítás után az egyházak kezében csak a szigorúan vett papi utánpótlást biztosító teológiai főiskolák és szemináriumok maradhattak meg, ezek is csak átmenetileg. (Az egyes történelmi egyházak felsőfokú, egyetemi szintű oktatási intézményekkel is rendelkeztek. Így a katolikus eredetű Pázmány Péter Tudományegyetemen volt a katolikus teológiai fakultás. A református teológiai kar a debreceni egyetemen, az evangélikus a pécsi egyetem keretében, de Sopronban működött. Az izraelita hittudományi akadémia önálló volt és maradt.) Ezeket a tudományegyetemi karokat 1950-ben elkülönítették az egyetemektől, önálló státusú és egyházi felügyelet alá tartozó hittudományi akadémiákat szerveztek belőlük. Ezzel kezdődött meg az egyházi tudományosság és kultúra kirekesztése a magyar tudományos közéletből.

A katolikus egyház papi és szerzetesi utánpótlásának gyökereit is ekkor metszették el. Az 1950-es évek elejéig minden egyházmegyében és rendtartományi szintű férfi szerzetesrendben működött saját teológiai főiskola, szeminárium, illetve novíciátus, évente átlag 900 növendékkel. Rákosiék itt is erőszakhoz folyamodtak. 1952-ben az egyházmegyei szemináriumok többségét megszüntették, és egyházmegye-közi jelleggel 5 helyre vonták össze.

Egyre drasztikusabb egyházüldözésbe torkolló egyházpolitikának nem egyx autonóm, de a hatalom iránt lojális egyházi struktúrára volt szüksége, hanem általában véve mindenféle egyház felszámolását akarta elérni. Ezt igazolja, hogy az együttműködésre kész protestáns egyházi vezetőket is eltávolították 1949-50-ben. Így nyugdíjazták Révész Imre püspököt, a Ravasz helyébe állt református egyházfőt, akinek helyére Bereczky Albert került. 1949-ben Péter János, a későbbi kommunista politikus lett a debreceni református püspök, a marxista Erdei Ferenc pedig a dunamelléki egyházkerület világi főgondnoka. Az evangélikus egyházban Ordass utóda a hatalmat kiszolgáló Dezséry László lett.

A protestáns egyházak hagyományos kormányzati struktúráját is részben szétrombolták az 1950-es évek elején. 1952. július 1-jén megszüntették az addigi négy evangélikus egyházkerületet (bányai, dunáninneni, dunántúli és tiszai), és helyükbe az országot nyugat-keleti irányban kettészelő vonal mentén egy északi és egy déli egyházkerületet állítottak fel, mindkettőt budapesti központtal. Ezáltal elsősorban a dunántúli evangélikus masszív tömbjét osztották ketté, a nemkívánatos szuperintendenseket és felügyelőket „nyugdíjba" lehetett küldeni. A református egyházban az átszervezés kisebb mérvű volt. Ott az 1950-es években a tiszáninneni egyházkerületet (Miskolc) számolták fel, később azonban visszanyerte önállóságát.

Az együttélést vállalók a katolikus egyházban sem jártak jobban. Az egyezményt aláíró Grősz József érseket 1951 májusában tartóztatták le, és júniusban egy már akkor átlátszó koncepciós perben, több mint száz más személlyel együtt, súlyos börtönbüntetésre ítélték. Sok vádlottat kivégeztek, agyonvertek. Grősz félreállítása, a már felszámolt szerzetesrendek vezetőinek és tagjainak – főként a jezsuitáknak és a pálosoknak – üldözése, nemegyszer fizikai likvidálása azt jelentette, hogy sem a modus vivendire hajló egyházra, sem a Mindszenty-féle hajthatatlan szembenállást követőkre nincs szükség. Ezért került Grősz érsek a vádlottak padjára, s kapta jutalmul azt, amit Mindszenty büntetésül; de ugyanúgy kapták jutalmul megegyezési és együttműködési készségükért a protestánsok ugyanazt a korlátozást és üldözést, mint a katolikusok büntetésül.

Az egyházak 1950-es évekbeli működéséről összegzésként aligha mondható el más, mint hogy megmaradásukért voltak kénytelenek küzdeni. Támaszkodhattak azonban az

üldözés alatt is erős, vagy éppen emiatt erősödő hitre és hívőkre. Az egyházpolitika primitív erőszakra támaszkodó módszerei – az egyházügyi biztosok működése, a lelkipásztorok tevékenységének és a hitoktatásnak a korlátozása, a békepapi mozgalom hívőket is taszító megnyilatkozásai – a „hallgató egyház" magatartását váltották ki. A helyzeten lényeges változást az 1953-as fordulat, a Nagy Imre-kormány hivatalbalépése sem hozott, bár néhány kirívó sérelmet orvosoltak.

1956-ban a protestáns egyházakban – azok jellegénél fogva – a politikai eseményekre gyorsan „reagáló" személycserék mentek végbe, azaz eltávolították a kompromitálódott vezetőket és a korábban törvénytelenül elmozdított és meghurcolt embereket visszavitték posztjaikra. Így reaktiválták Ravasz László és Ordass Lajos püspököket is.

A katolikus egyház felső vezetésében lényeges személyi változás nem történt, mert ott a hierarchia Rómától függ. Mindszenty bíboros 1956 október végi szabadlábra kerülése után azonnal eltávolította az egyházi tisztségekből a békepapokat. A főpapság és egyházi vezetők ekkori szereplései közül Mindszenty bíboros 1956. november 3-i rádióbeszéde a legvitatottabbl. A prímás azonban nem az egyházi nagybirtokokat, hanem az egyház régi és bevált intézményeit követelte vissza, konkrétan megnevezve a sajtót és a szerzetesrendeket. A bíboros tudatosan többet foglalkozott a múlttal és a jelennel, mint a jövővel. Mindszenty nemcsak a Rákosi-korszak egyházüldözését ítélte el, hanam az 1945-1948 közötti intézkedések hatálytalanítását is kívánta. A „bukott rendszernek" nevezett Rákosi-féle uralom „örököseitől", Nagy Imrétől és koalíciós társaitól is elhatárolta magát és egyházát, s azok felelősségét is hangoztatta. A lezajlott eseményeket pedig nem népfelkelésnek vagy forradalomnak, hanem szovjetellenes szabadságharcnak minősítette. Menekülése az amerikai követségre és másfél évtizedes „belső emigrációja" kétségtelenül egyik tehertétele volt az akkori egyházpolitikának éppúgy, mint az egyházon belüli helyzet tisztázódásának.

(folytatjuk)

Tankönyvkísérlet közben – a másság elfogadásáról

NAGY SÁNDORNÉ

Akarva-akaratlan a tankönyv-témáról szóló, tavaly kiéleződött, de megnyugtatóan le nem zárult vita jut eszembe, amely talán leginkább az abszurd drámához hasonlított: mindenki „mondta a magáét", mindenkinek igaza volt a maga gondolatrendszerén belül. Megszakadt a rendszerek közötti érintkezés. Az alternativitáshoz való viszonyunk újabb párbeszéd lehetőségét nyitja meg.

A másság elfogadásához a megismerésen át vezet az út. Ezért indokolt a kezdeményezés: *Orbán Gyöngyi Megértő irodalomolvasás* című tankönyvének kísérletéről beszélni. Hisz jobbára csak azok ismerik, akik a tankönyvvel (nem tankönyvet!) tanulnak/tanítanak.

De mit is? Irodalmat, amely csak mint alkotás és befogadás egysége képzelhető el. Embert, akinek életmódjáról, világképéről, eszményeiről hírt ad az irodalom. Embert, aki történelmi távolságból is megpróbál(hat) belehelyezkedni azoknak az embereknek a helyzetébe, akik megalkották vagy először csodálták meg azokat az alkotásokat. Embert, aki megpróbálhatja önmagát is meglátni a legtávolabbi kor alkotásaiban is. Korokat, amelyekben létrejöttek azok a feltételek, viszonyok, amelyek közt megszülethetett valamely alkotás Alkotókat, akik adott viszonyok között felismerték egy emberi élmény, probléma írhatóságát, és művészi üzenetté formálták azt olyan szabályok szerint, amelyeket egyetlen könyv sem ír le megtanulhatóként.

No és hogyan teremt járható utat Orbán Gyöngyi könyve korok, emberek, alkotói „titkok" megértéséhez, értelmezéséhez, elfogadásához, a megértettnek jelen életünkben való hasznosításához? Beszélgetések és problémamegoldó műveletek sorával. Ezek nem szokványos feladatok. A látszólagos hasonlóság az, hogy a tanuló itt is kérdésekkel találja szembe magát, amelyekre válaszolnia kell. De a választ nem memorizált ismeretek egyszerű felelevenítésével kapja meg, sem egy már készséggé vált algoritmus segítségével. A tanuló szövegeket kap megfigyelésre, kérdések irányítják a megfigyelést, de bíznak rá döntést, választást (tetszik?; érthető?), rákérdeznek megfigyeltekre, választását indokolnia kell (miért tetszik?; mi nem érthető?; miért tartja/nem tartja irodalomnak?)összefüggések felismerésére ösztönöznek (vajon van-e kapcsolat értés és tetszés között; milyen kapcsolat van a szereplő magatartása és a kor uralkodó világnézete között; milyen volt – milyen szeretett volna lenni az ember adott korban; mit fogad el a maga számára is érvényesnek adott kor értékeiből? stb.), értelmezésválasztást is feltételeznek (adott értelmezések közül válassza ki a neki jobban tetszőt, s indokolja is, miért érzi magához közelebb állónak . Az *utánalkotással* egyidőben önálló alkotó munkára is hívnak: a tanuló értelmezze a képeket, folytassa a szöveget, írja meg a párját, írjon rövid értekezést stb. Olyan műveleti lépések ezek, amelyek a tanuló teljes pszichikumát (értelmi és érzelemvilágát) működésbe hozzák.

Milyen végeredmény lehetősége rejlik ebben a munkában? – tesszük fel mi is önmagunknak a kérdést. Sok-sok (cselekvés közben megszerzett) ismeret; rugalmas gondolkodás; hajlam a mindenkori irodalom (a majdaninak is!) értő befogadására; értelmi és érzelmi készenlét; a döntés/választás emberi igénye-felelőssége; a másság elfogadásának etikája...

Mintha ismerős tantervi követelményeket hallanánk vissza – jöhetne a mássággal szembeni ellenvetés -: olvasmányélményen alapuló, önálló elemzési készség, ítéletal-

kotás, vélemény filmekről, színdarabokról... A tantervek korábban is nyilatkoztattak ki hasonlókat, s csupán a szaktudomány és a tanítás elavult szemléletének horizontjában kaptak tartalmat a fogalmak. A műelemzések, a korra, emberre, világra vonatkozó megfigyelések, azok összefüggései a szaktudományok jeleseitől származtak. A tanuló a szaktudokmányt tolmácsolta órán és vizsgán.

Elgondolkodtató kérdés: az új lehetőségek kapujában – az alternativitásra való beállítódás. Első kínzó felismerésem Orbán Gyöngyi könyvének kísérlete közben éppen az volt, hogy talán még csak reményeinkben és az újra való lelki készenlét.

Milyen elvárást is támaszt a „könyvnyi logikai művelet" a tanulóval szemben? A műveleti lépések tartós figyelmet, állandó ráirányulást kívánnak. Mi történik, ha a tanuló mégsem veszi egészen komolyan a cselekvő részvételt ("majd bepótolja"- alapon), hisz ahhoz van szokva, hogy végül tételesen megtalálja a tanulni- és tudnivalót? Nemsokára arra döbben rá, hogy már képtelen megbirkózni az egymásra épülő feladatokkal, nem alakult ki fokozatosan a készenlét, amelyet a további műveleti lépések feltételeznek.

Hadd idézzem ezen a helyen a könyvvel kapcsolatos első benyomásaimat a szerzőhöz írt levelemből: „Nagyon tetszik ez a lépésről lépésre kézen vezetés (mint az ókori filozófusok)... Beszélgetős könyv. Vagy mint a „tanuljunk tanár nélkül" típusú nyelvkönyvek. Szinte fölöslegessé teszi a tanárt... mint egy forgatókönyv, amelyhez már csak a szereplők kellenek. Előnyös szerephez jut a tanuló, mert most végre azt kapja, amire szüksége van: önálló megfigyelés, gondolkodás, műveleti lépések, amelyek logikus következtetésekhez vezethetik el. Nem végső igazságok kinyilatkoztatása ez a kör. Olyan szépen simulnak bele a szakszavak a beszélgetésekbe (nincsenek is leckék), hogy azok rendre az ismétlődések, az egységes és világos fogalomrendszer révén, amelyben működnek, erőltetés nélkül használhatókká válnak. A szakirodalom is a tanulóhoz szelídül. No de milyen szerepet kap a tanár? A tankönyvíró mindent elvégez helyette: kérdez, irányít, átsegíti a tanulót, előfeltevésekkel sejtet, ahol nehezebb, segít a következtetések levonásában, kínálja az analógiákat. Mit soroljak még? Egy kicsit bábbá válik a tanár, akinek már csak a hangos szót kell adnia. Különben nagyon érdekes (ez is élmény!), annyira hallom a hangod is, látom a mozdulataidat a szöveg mögött, ami szinte félszeggé tesz. Úgy érzem, megfoszt az egyéniségemtől... nem idegen, mégis a nyelvi megformálásban annyira él – ami már nem módszer, hanem – az egyéniséged, hogy úgy érzem, nemcsak hogy nem tudok, nem is szabad a szövegezéshez ragaszkodnom. Rossz színész lennék tőle. Tehát azt ígérhetem, hogy a könyv szellemét, menetrendjét tiszteletben tartva, megpróbálom tolmácsolni."

Amiért ezt most felidézem (meg is mosolyogtat): saját egyéniségemet féltettem a könyvtől, ugyanakkor irigyeltem a tanulót, aki végre testreszabott szerepet kap. A tankönyvvel való munka közben rá kellett jönnöm, hogy régen vágyott, jó értelemben vett tanári szabadságomat helyezte vissza jogaiba a könyv, de a tanulóknak kis százaléka örült a testhezálló szerepnek.

Az alternativitás – mint másság – elfogadása szempontjából ezért kap különös hangsúlyt az a további kérdés, hogy hogyan értelmezi a helyzetet maga a tanuló, és hogyan az iskolai és otthoni környezet. Ha következtetésében a gondolkodó figyelem, az összefüggések keresése, a feladatmegoldás kényelmetlen, vissza fogja sírni a hagyományos irodalomtanulást. Valamennyien felelősek vagyunk azért, hogy ne így legyen.

Beszélgetős könyvnek neveztem korábban *Orbán Gyöngyi Megértő irodalomolvasás*át. Most arra a képzeletbeli kérdésre próbálok választ adni, hogy a beszélgetések láncszerűen egymáshoz fűződő sorozata hogyan áll össze – akár a pedagógiai-pszichológia, akár a korszerű irodalomtudomány szemszögéből – izgalmas fejezetekké: az élményszerzés és gondolkodtatás (munkáltatás) egységes folyamatává.

A könyv párbeszédes felépítése nem egyszerűen formai bravúr, hanem a hermeneutikai koncepció létformája, az elméleti fejezetében felvázolt olvasói „haditerv" sugallata (működése): folyamatos párbeszélő viszony mű és olvasó, mű és mű között.

Amiben mégis bravúr szintjére emelkedik a (tartalom)forma: a korszerű tudományos szemlélet – didaktikailag „fogyaszthatóvá" válik a műveleti lépésekben. A kombinatorika modelljében gondolkodva – a magyar és világirodalmi, a más-más korból származó, de az azonos léthelyzet, motívum stb. révén párbeszédet folytató szövegek csoportosítása,

összekapcsolása olyan kombinációs sort valósít meg, amely az oktatás korszerű követelményeivel (szaktudományi-didaktikai szemlélet) mint feltételekkel feleltethető meg. Ez a gondolati modell azt a lehetőséget is tartalmazza, hogy már variációs sorok is megfelelhetnek ugyanezeknek a feltételeknek. De a hagyományos irodalomtanítás már nem illeszthető ebbe a gondolati modellbe.

Lássunk egy konkrét tankönyvi „beszédhelyzetet"!

A középkori indító beszélgetés – *Umberto Ecót* is megszólaltatva – a (múlt jeleiként felfogható) román stílusú, illetve gótikus templomokkal a történelmi korra irányítja a figyelmet, majd a jelekből „kiolvasható" világképre, annak a miénkhez viszonyított másságára: a szimbolikus gondolkodásra. Néhány kövérbetűs sor tartalmazza a világkép lényegét: minden, ami földi, az lényegtelen, a földi dolgok csak jelképei a mennyei világ nagy rendjének. Közben „folyik" a szövegek párbeszéde...A fejezet vége felé megjelenik *Arany János Híd-avatás* című baladája.

Figyeljük csak meg, milyen műveletek sora követi a balladaszöveget:

a) mi akadályozza a megértést?;

b) a ballada műfaji jellemzőinek felidézése;

c) az Arany-ballada megírásának ideje (1877), Magyarország akkori helyzete;

d) versbeli alaphelyzet (keretszakaszokkal való összefüggés);

e) az ifjú látomása: „haláltánc"-jelenet;

f) összevetés a középkori haláltánccal: azonosságok, különbségek, a jelenetsor szerepe Arany balladájában;

g) az ismétlések és variációk szerepe Arany versében;

h) minek a jelképe a „híd-avatás"?;

i) a szövegek mögé képzelhető tragikus emberi életek valamelyikének továbbgondolása (esetleg) novellaformában. (Új gondolatsort nyitó, választható feladat: a „haláltánc"-jelenet szerepe *Madách* Az ember tragédiájában; Szilágyi Domokos Haláltánc-szvitjében.)

Két kérdés kínálkozik ezen a helyen: hogyan készítik elő a tanuló intellektusát a korábbi feladatok az újak megoldására, hogyan szolgálja az Arany-ballada a középkori szövegek történeti olvasatát, a kánon változásainak élményét.

Az f) művelet első lépésével kezdem a számbavételt (összevetés a középkori haláltánccal: azonosságok, különbségek), hisz a bonyolultabb összefüggés-teremtés itt kezdődik el. A hibalehetőség is nagyobb, de itt hasznosíthatók az előző műveletek tudatos észlelései, rendszeres, tudatos megfigyelései is. Ha a *Példák könyve* című kódexben fennmaradt haláltánc-szövegben az ismétlésre figyelt a tanuló (mi ismétlődik változatlanul, mi a változó a mondatok megszerkesztésében?) és ennek hatására, majd *Robert Austerlitz* irodalomteoretikus véleményére az ismétlés szerepéről – az összehasonlítás logikai műveletét nem egy-két ismérv, hanem lényeges, belső tulajdonságok alapján végezhette el: a középkori műfajban a halálba készülők a halál elkerülhetetlen bizonyosságát és a földi dolgok hiábavalóságát szólaltatják meg a túlvilági élet nézőpontjából. Arany balladájában a halál ugyancsak „elkerülhetetlennek" tűnik, de már földi nézőpontból: az élet a földi (anyagi vagy erkölcsi) értékek hiánya miatt értelmetlen (önként választják). A halál középkori bizonyosságát is másként értelmezte az a tanuló, aki korábban a *Halotti Beszéd* szövegét vizsgálva, a megformáltság sajátosságaival érvényt szerzett *Szili József*, *Benkő Lórándfeltételezésének* (írói tudatosság hozta létre a szöveget). Ha a tanuló megpróbálta beleképzelni magát a korabeli hallgató helyzetébe, a bűnbeesés példázatának (mint kötelező fordulatnak) megrendítő hatására irányuló megfigyelés (bűntudat-haláltudat), elvezethetett ahhoz a nyilvánvaló következtetéshez, hogy a korabeli hallgató az eredendő bűn hordozójának érezte magát, a bűntudat szorosan összefüggött a középkori embereszménnyel, a világ megvetésével, az aszkézissel. Érdekes hatás volt a keretben elhelyezett Kosztolányi-versnek (*Halotti Beszéd*). Így két *Halotti Beszéd*, illetve két élet- és emberfelfogás feleselt egymással: az ember bűnös, ősei bűnét viszi tovább magában, a halál megrendítő (újból és újból beteljesedik rajtunk Isten büntetése), a földi életnek nem is lehet más rendeltetése, mint a szenvedés, amellyel méltóvá válhat az ember a túlvilági életre; illetve az ember (szürkének tűnő életével, törekvéseivel is) kincs, egyszeri, megismételhetetlen, a halál ezért megrendítő, mert újból és újból összedől egy

„kincstár", kioltódik a földi élet egyszeri, soha meg nem ismételhető színe, fénye.Talán elegendő megfigyelés az általánosítás logikai műveletéhez: korok, emberek, gondolkodásmódok történetileg létező mássághoz. Ebben az általánosításban a mai olvasó már önmagát is látja – sajátos 20. századi életlátásával, éntudatával.

Létfilm az ezredforduló előestéjéről

Lars Von Trier: Európa (1)

PETHŐ ÁGNES

„...fényes ablakok
a lengedező szösz-sötétben"
(József Attila)

Sötét van. Körülöttünk is, a képen is. Éjsötét. Éjszaka van. Az álmok és látomások ideje. A magányé. Amikor csak képzeletünk elmejátéka tölti ki az űrt, és teszi alakivá a Semmit. A vásznon sínpár szalad, a látható mögötti kísértetdimenzióba húzva szemünk. Vonatkattogás. Alig észrevehető, monoton, de enyhén erőszakos makacssággal lüktető zene. Az MTV áthallása? A világkommuinikáció csatornáit behálózó vírus: az értelemzsongító klipp-beat? Vagy csupán szorongó énünk szívverése a síri sötétben? Ereinkbe újabb és újabb életáramlatokat lök a belső lokomotív. Élünk.(Még.) De az uralmat fölöttünk máris átvette egy hipnotikus szuggesztivitású Hang. „You will now listen to my voice"(2) – mondja ellentmondást nem is feltételező magabiztossággal. A láthatatlan vonat halad. A talpfák szaggatott vonallal csipkézik a sínek párhuzamosát. A filmkockák peregnek. A képre mintha rákopírozódna önnön technikai, mechanikai oldala: a celluloidszalag formája.

1.2.3.4.5.6.7.8.9.10. A tizedik számolásnál Európában leszünk – mondja *Max Von Sydow* gyönyörű, nyugodt férfihangja. „On the count of ten you will be in EUROPA." „Juröupa"- így mondja többször is, a szó angol és német kiejtését egybevonva. A kapcsolat nyilvánvalónak is tűnhet, de ugyanakkor meggondolkodtató. A mai Amerikát nem őslakosai építették föl, hanem az európai bevándorlók. A mai Európa sem az a civilizációs terep, amelyként kultúrnosztalgiázó kiválóságtudatunkban él, hanem egy egyre inkább amerikanizálódó földrész.

A film későbbi dialógusaiban ugyanezt tapasztaljuk. A szereplők minden logika nélkül váltanak németről angolra és vissza, sokszor a mondat közepén. Mindkét nyelvet egyforma otthonossággal/idegenséggel beszélik, egyhe akcentussal, de a grammatikai szabályokat szigorúan betartva. A helyszín és az időzítés az európai történelemnek egy olyan tér-idő szelete, amelyben ez a jelenség természetesen adódónak tűnnek: az 1945-ös, legyőzött, szétbombázott, az amerikaiak által megszállt Németországot látjuk. Németek és amerikaiak nyüzsögnek a filmnagyítólencse fókuszában. A nyelvi keveredés foka, illetve az a könnyedség, amellyel ez történik, viszont olyan begyakorlottságra vall, ami egyrészt irreálissá, álomszerűvé teszi a látottakat (álmainkban mindíg folyékonyan beszélünk nyelveket), másrészt a mai állapotokat vetíti rá a látszólag történelmi helyzetképre (ma már valóban a németek második anyanyelvévé vált az angol). Múlt és jelen, realitás és szürrealitás, dokumentumszerű látvány és vízió, Amerika és Európa, természetes és mesterkélt olvad egybe a képkockákon.

Ide megyünk tehát. Nem egy tiszta, áttetsző világba, hanem oda, ahol a dolgok átfedik egymást. Többszörösen is.

A film témája csírájában hordozza ezeket a lehetőségeket. Ha festményként képzelnénk el, ezt így is megfogalmazhatnánk: amerikai férfi német háttérrel. Leopold Kessler, a film főhőse amerikaiként érkezik Európába, de ugyanakkor német emigránscsalád fia. Megérkezésekor még nem tudja, de nyilvánvalóan idetartozik, ebbe a „Juröupá"-ba. Ezért a lépéseit szuggeráló-irányító narrátori Hang valójában inkább a sorsszerűség kimondójának tűnik, aki csupán passzív tudósítója-előrejelzője a szükségszerűségekből fakadó cselekménykövetkezményeknek. Közlései tényszerűek, kegyetlenek, de sohasem ellenkeznek a szereplők „belső logikájával". A bombamerénylet képsorában szinte eggyé válik a főhős lelkiismeretével. (Előbb arra ösztökéli, hogy mentse a bőrét, majd, hogy állítsa meg az órát, ne oltsa ki ártatlan emberek életét, ne engedjen a zsarolásnak.)

Leo Kessler jámbor és naiv amerikaiként érkezik Európába (és vállal munkát a beszédes nevű *Zentropa* vasúti társaságnál), pontosabban fogalmazva: az európaiak tudatában élő gyermeteg amerikai klisészerű tulajdonságaival rendelkezik csupán. Igazi emberi dimenziói rejtettek maradnak. Története abszurd, lázálomszerű cselekménysor. Akárcsak a film többi szereplője, ő sem tud valóban életszerűvé válni. Embermakett egy nagy világmakettben, akit/amit nem tudjuk, hogy milyen természetű, külső vagy belső erő hajt az elkerülhetetlen végig. Ahhoz semmi kétség nem fér, hogy az óramű fel van húzva. „Die Uhr lauft!"(3) – halljuk a film vége felé a legzaklatottabb jelenetsorban. A szerkezet megy, föltartóztathatatlanul. Akárcsak a vonat. A színészi játék szenvtelensége, a párbeszédek szerepfölmondás-jellege csak fokozza ezt a marionettszerűséget. Ugyanakkor ez az irónia, a távolságtartás eszköze is.

Úgy tűnik, hogy a film kezdete ellentmond ennek: éppen az érzelmi részvétel intenzitását látszik gerjeszteni. Minden film egyfajta révületes gátlásba ringatja a nézőt, az *Európa* azonban ráadásul még leplezetlenül, közvetlen módon is él a filmhipnózis lehetőségeivel. Itt mintha szándékos pszichoanalízisre készítenének föl, hozzánk szólnak, a bevezető képsorban a narrátor a Nézőt szuggerálja, egyfajta kollektív „tetemrehívásra" szólítva föl a közönséget. De a film rögtön egy bűnbakot is kínál a főhős személyében. Ez csökkenti a feszültséget, és némileg feloldozza a nézőt, megteremti a kellő distanciát a szemlélő és a képi fikció között. Az ábrázolás jelzésszerűsége, szenvedélymentessége a későbbiekben annyira dominál, hogy az „érzelmesebb" részekhez is iróniával, humorral tudunk viszonyulni. A lánykérés jelenete (amelyben tulajdonképpen a nő kéri meg a férfi kezét) jó példa erre. Férfi és Nő szemtől szemben, a találkozás váratlansága, a szárnyaló zene, a dekoratív hóhullás az amerikai szirupos melodrámákból ismerős, és a film szövegkontextusában nem tudjuk közvetlen közlésként elfogadni. Nem érzékenyülünk el, az egymásratalálás nem hat meg. A jelenet pontosan idézetszerűségével hat, enyhén ironikusan. Akárcsak a többi olyan filmpillanat, amelyben megint az amerikai filmgiccsklisé tolakszik a képbe. (A szerelmi cselekménynszál kihagyásos, csúcsjelenetekre építő jellege, a leejtett tárgyak fölvevésének, az alagútbeli félelemnek az ürügye a kezdeményezésben, a *Marlene Dietrich* típusú femme fatale, a krimiszerű dramaturgiai fordulatok: zsarolás, gyilkosság, terrorista merénylet.) A *déja vu* hatása itt egyszerre vonzó és elidegenítő.

A klisék mögött, a klisék ellenére azonban a pokolramenés mégis megtörténik. Kessler, aki a maga „egészséges", „természetes" logikájával a köztudatbeli és a kommerszfilmdömping által teremtett sablonos hős, ugyanakkor több is ennél. *Mitikus szereplője egy mitikus történetnek.* A film alapfogalmai: alvás, álom, sötétség, az állomáson hömpölyhő tömeg és a háborós pusztítások felvillanó roncstelepének képében: a káosz, az ebből kiemelő vonat, utazás, behatolás, mind mitikus telítettségű fogalmak. Leopold Kessler hálókocsi-kalauz. A foglalkozás szimbolikájára felettese is figyelmeztet, amikor így mutatja be leendő munkakörét: „Gestatten sie mir diese Aufgabe mythologisch zu nennen"(4) A főhős a közös nézői hipnózis, a kollektív pszichoanalízis figyelemkoncentráló médiuma. Beavató és beavatott. (Foglalkozása utal némileg *Tardovszkij Sztalker*ére is.) Feladatvállalását azzal indokolja, hogy eljött az ideje annak, hogy valaki egy kis kedvességet, emberséget mutasson a meggyötört Németországnak. Egy kis hozzájárulás szeretne ez lenni ahhoz, hogy a világ jobb legyen. A „humánus szándék", ami a tucat amerikai filmek fő „mondanivalója", megmosolyogtató naivitás, de nyilvánvalóan igazi fájdalmas emberi vágyakozást is takar. Hisz minden klisé mélyszerkezetében van valami

ős-ösztöni lényeg, ami letagadhatatlan, és már nem megmosolyogtató. A modern tömegkommunikáció klisékben kibomló mitologizáltsága és a klasszikus mitológiák egygyökerűek.

A magát kalauznak hívó Kessler hamar megtapasztalja, hogy egy mozgó vonat világában a valódi cselekvés lehetőségei igen behatároltak. Ráadásul a tér-idő cseppfolyósságának irracionális élményét is át kell élnie. Amit a vonaton elalvó nagybácsi élménybeszámolójában még értetlenül hallgatott a film elején, azt végül megismeri ő is. Beavatódik az irracionálissal szembesülő ráció tehetetlenségének érzésébe, a szorongás és az embertömeg (sőt embertárs) testközelében átélhető magány, az önsorsbazártság érzelemvilágába.

Ezzel párhuzamosan a kíméletlenül hömpölygő események fölkeltik benne a „természetes" reakciót. A tolerancia és a gyöngédség naiv bajnokából feltör az agresszivitás, a nyers erőszak. Ahelyett, hogy ő tanítaná meg az országot a jóságra és türelemre, őt tanítják meg a vérengzésre. Amit még a zsarolásra sem tudott elkövetni, azt végül megteszi indulatból, meggyőződésből: felrobbantja a vonatot. Igen, Európa a fasizmus és a totalitárius diktatúrák bölcsője, de nyilván az erőszak kiváltásának mechanizmusa, az abszurditás élménye nem európai sajátság. (Még ha igaz is az, hogy az abszurd irodalomnak is a „legsűrűbb" terepe Európa.) A *Kafka Amerikájára* rímelő címválasztás épp kiejtésbeli ambiguitásával sugallja a jelenség általánosabb jellegét. Ebben a makettvilágban a figurák fölcserélhetők: a háborúban a zsidók rettegtek a náciktól, 1945-ben már a nácik félnek a zsidóktól, a terrorista Werwolfok folytatják a zsidóöldöklést, az amerikaiak zsarolják a zsidókat, mentenek egyes nácikat, de fölakasztják a Werwolfokat. A helycserék abszurdak, követhetetlenek. Az emberek egyszerre humánus lények, vadállatok és tehetetlen bábok. A Werwolfok(5) találó metaforái ennek.

A logika, a rendezőelv, amely irányítja őket teljesen formális, abban az értelemben, hogy a *forma* válik a tartalom meghatározójává. A név, a cím, a formaság minősít mindent és mindenkit. A narrátor ilyen személytelenül vezeti be a film főszereplőit: a Nő, a Zsidó, a Werwolf stb. Alakjuk csak villanásnyi időre látható színesben, tehát a valóság sokszínűségéhez mérten „emberarcúan". Az egyenruhának létmeghatározó és -igazoló szerepe van. A jószándékú nyitottságú Kessler zárt térbe (egy vasrácson belüli világba) lép be, és munkavállalása leginkább egy katonai sorozáshoz hasonlatos. Amikor beöltözik: identitást, besorolást kap. Amikor elveszti a sapkáját már tudjuk, hogy elveszett, kizökkent státusából, s ez a világgépezet selejtként fogja kidobni magából. A forma legitimálja, érvényesíti a tartalmat, amely addig csak virtuális (még ha valóságos is): a cipőt csak akkor tekintik kipucoltnak, ha krétajelzés igazolja ezt. A tapasztalat nem elég. A világ elfogadásának módja a vizsga, az abszurd formaságok ismeretének bizonylata. Általánosabb filozófiai olvasatban: a forma, a szerep, a név az a szűrőháló, az az életkeret, amely az egyént kihalássza a világűr-óceánból, és felszínen tartja. Aki ezzel nem azonosul, vany felrrobbantja ezt, az elveszti fogódzóit, s maga is az amorf anyagba merül vissza. (Az állandó szerepcserét már nem vállaló apa és a szerepébe bele nem illő Leo sorsa egyaránt ezt példázza. Mindkét halál közege a víz, és mindkét alkalommal valamilyen keretből csordulva tovább folyik világgá.)

A feliratok szerepének hangsúlyozott volta ugyanakkor e világmechanizmussal szembeni kiszolgáltatottságot is megmutatja. Az első döbbenetes élmény: a vonat ablakából látott akasztott emberek. Rajtuk tábla: WERWOLF.A következő képek egyikén óriási háttérként magaslik a töprengő emberalak mögé ez a szó. Ugyancsak óriási háttérkép érzékelteti azt, hogy Katharina apjának sorsa az űrlap kitöltésének függvénye. A betűk hideg világa mindenütt a meggyötört, eltörpülő emberrel szemben. *Lars von Trier* Európája a formák emberpréselő hatását mutatja újra meg újra, különböző filmes eszközökkel. Így például a társadalmi-történelmi öntőformák modelláló jellegét találóan vetítik ki az erősen kontrasztos fény-árnyék hatásokon alapuló képkompozíciók is. Az öntőforma ambivalenciája, a *pozitív-negatív oldalak felcserélhetősége* a film alapvető képi metaforája. A torzító, éles kontrasztok, nyugtalanító látószögek, a tördelt formák az expresszionista festészet és film kelléktárát elevenítik fel. A színek kezelése is ebbe illeszthető be: a vörös dominanciája, erős festékszerűsége harsányságával szinte írásjelként hat a filmszövegben. A színesbe váltó kép(részlet) amúgy is mindíg villanásnyi csupán, logikája a szí-

nesfilm giccses változatával ellenkező: nem az érzelmi izzású jelenetek festői kísérője, hanem a fekete-fehér kontraszthatás kiegészítője. A dramaturgiailag fontosabb képek emelődnek ki, szinte ironikus ujjmutatásszerűen: oda nézz, most ott történik valami fontos! A színek eisensteini expresszionizmusa és a német kammerspiel filmek lidérces, elfojtott indulatokat sejtető hangulata, formavilága illő a témához, egyben annak összetettségét is sugallja. Idézetszerűsége egymást átfedő jelentésrétegeket konnotál, és szerves kapcsolata van a film többi, ugyancsak idézetként ható beállításával.

Ezek mindegyike esztétizáló jellegű, érzékeltetvén, hogy a Forma egyetlen lehetséges erénye a Szépség. Nagyanyáink-kori moziélményt villant föl a párába öltözött mozdony, vagy a némafilmhősnők rejtélyességébe burkolt Katharina képe a hóhullásban. A romokban álló katedrálisba behulló hó, amely az *Andrej Rubljov* egyik csúcsjelenete volt, és az ember kultúrateremtő tehetségének, az isteni, a szentség utáni vágyakozásának és kultúrapusztító állati indulatainak a metaforájaként szerepelt, itt is emlékezetes képsora marad a filmnek. A régi mozdony grandiózus kézi elővontatása talán *Rjepin Hajóvontatók* című képét is idézi, nem ironizáló pátosszal. A lázálomszerű vizsgáztatás *Bergman* felejthetetlen művéből, *A nap végéből* ismerős. Talán a narrátor sem véletlenül épp egy jelentős Bergman-színész. Hisz ezt a „kis" szerepet bárki más eljátszhatná, csak épp ezáltal nem kapná meg a film ezt a plusz hangsúlyt, asszociációs kisugárzást. Felvonulnak néhányan *Fassbinder* kedvenc színészei közül is, emlékeztetőül. Az utolsó képek egyikén mintha a festői expresszionizmus emblematikus képe, *Munch Kiáltása* parafrazálódna. A kulturális-művészeti háttér erőteljesen, poétizálóan van jelen Lars von Trier képvilágában, társulva néhány valóban eredeti, hatásos filmképpel, Mint amilyen az óriásivá nagyított női arc szögletében kuporgó férfialak, a nézővel farkasszemet néző szempár szuperközelija alá montírozott miniatűrként ható vonat, amint átszeli a sötétséget (a fej képzeletbbeli tengelyével ellentétes irányban, keresztalakzatot adva, ezzel is sugallva, hogy a vonatra szállva, a főhős sorsa megpecsételtetett), a rá rímelő filmvégi beállítás, amelynek alsó részén már nem a vonat, hanem a géppuskás Leo látható.

Alak és háttér viszonya egyébként is a film képi megoldásainak fő eszköze. Egyrészt a kamera- és szereplőmozgatás révén sokszor egészen túlzó jelleggel emelődik ki egy egy részlet a háttérből. Másrészt a filmezés módjának a többfélesége, a különböző felvételek látható egymásramontírozása révén a szereplők néha mintha kilépnének a filmből, reális dimenziójúvá zsugorodnának, és mögöttük peregne az immár hozzájuk képest óriásinak, filmvászonra vetítettnek ható következő jelenet. A megoldás film a filmben hatású és *metanyelvi*, pontosabban filmes és vizuális köznyelvünk meglétéről, hatásáról tudósít. A média szociálpszichológiai és kognitív lényegét érinti. Arra utal, hogy ma már erről a korról információinkat filmeken keresztül kapjuk (fekete-fehér dokumentumfilmek és érzelmes-izgalmas sztorikba bugyolált amerikai stílű szuperprodukciók közvetítésével). És arra, hogy eleve filmképi kliséken keresztül emésztünk meg egyre inkább mindent, amit a világról megtudunk. Az elme belső látását a mozgóképi minták strukturálják. A filmezés szintjén elkülönülő kettősségnek is lehetséges ilyen olvasata. Az alapvetően statikusnak ható beállítás- blokkok (meg filmklisé-elemek, idézetek) olyanok, mint valami filmes „előregyártott" elemek, amelyeket egy láthatatlan rendező-manipulátor illeszt egymás mellé, mögé, ezzel egy kicsit azt is érzékeltetve, hogy minden film tulajdonképpen állóképek sorozata. (A film narratív szerkezete is hasonló tömbökből épül: a jól elhatárolható kezdet és vég közé ugyancsak lekerekített cselekményegységek ékelődnek be, rakódnak egymásra: a szerelmi téma, a Werwolfok története, az apa tragédiája.) Az *Európa* mintha tudatosítani szeretné, hogy amit látunk, az egy számunkra konstruált *vizuális szöveg*, végtelen mozgóképi építőkockahalmazból való válogatás eredménye. S ebben érdekes módon mintha egyfajta átcsapás történne: a kép(részlet)ek nyelvi elemekhez hasonlítható egységekként tagolják az egészet, „íródnak". Igénylik, hogy a filmet a vizualitás szintjén *olvassuk*, hisz itt/így fogalmazódik meg az igazi „történet". Az írott szavak pedig képként funkcionálnak.

A képvilág kirakósjátékra emlékeztető síkszerűségével összhangban a szereplők játéktere is egymás mellé sorakoztatott térkockákból áll. Szobákból nyíló újabb szobákban látjuk őket szigorúan megkomponált beállításokban, vagy a vonat fülkeláncolatában. (Ami ezeken túl van az a sötétség, a köd, a tömeg, az ég, a víz: anyagtalan vagy alaktalan

végtelen.) A rendkívül mozgékony, falakon is folyamatosan áthatoló kameramozgás viszont ezzel ellentétben a térbeliséget, a dolgokat közvetlenül körülvevő űrt érzékelteti. A különböző helyszíneket összeolvasztva pedig a filmtér maga így egy hatalmas közlekedőedényhez válik hasonlatossá. Oldottabb, egymásba átfolyó jellege a mozaikszerű képi megoldások mechanikusságát egyenlíti ki egyfajta organikus véráramlatszerűséggel. Ugyanakkor ez a mozgás az élettelen gépet „lelkesíti" át, ruházza fel „személyiséggel", és -mivel a néző tekintete ezzel azonosul- talán azt sugallja, hogy ez a látvány az igazi, a reális. Az emberek sablonosak, zárt terek, társadalmi-történelmi szerepek csapdáiban vergődnek. Élete, szabadsága a személytelen kamerának van, jobban mondva ez *szimulálja* a legjobban ezeket. Utalás lenne a kompjúterek által létrehozott virtuális világra, mely talán a jövő évezred hétköznapi csodája lesz, olyanformán mint a 20. századé a film, a tévé? A *Virtual Reality* emberelnyelő korának hajnala már dereng, de még csak távlatban fenyegető. Lars von Trier filmje azonban *ennek a hajnalnak az előestéjén játszódik*. Amikor a Tartalom már megfoghatatlan, de a Forma sokféleképpen kisajátítható, manipulálható, esztétizálható.

Leopold Kessler tehát alászáll a pokolra, és az elnyeli. Európa? Jelenünk talán legelkoptatottabb politikai jelszava. Lars von Trier meggyőz róla: nem kell nosztalgiázni, réges-régen ott vagyunk ebben az Európában. Otthon vagyunk a nyomtatott szó, a címkék hatalmának birodalmában, mely az egyént egyik kliséből a másikba löttyinti. A film és a hétköznapi élet mitológiájának, a nem művészet és nem kultúrateremtő mágikus világképnek és fétiseknek az univerzumában, ahol előregyártott képek rendezik át tudatunkban a világot, és ahol a George Pullmann özvegyétől kapott cukorkásdoboz használata szertartásszámba megy. S a probléma nem az, hogy hogyan jussunk oda, hanem hogyan szabadulhatunk meg tőle. Egy amerikanizált, formailag egyesült Európa megteremtésével aligha (Lars von Trier honfitársai ezt el is utasították a maastrichti egyezménnyel kapcsolatos népszavazáson). Tolerancia? Csak bárgyú amerikai hősök klisétulajdonsága ezen a tájon, ahol ha úgy vesszük, mindenkinek igaza van, csa igazán hinni kell benne (lásd a filmbeli lelkész véleményét erről). Az öntőforma pozitív-negatív oldala csupán nézőpont kérdése. Ez az Európa valami félelmetes etikai relativizmust mutat. A kétarcú Katharina ki is monja az ítéletet: az egyedüli bűnös Leo, mert parttalan liberalizmusával nem áll senkinek a pártján. Értelmetlen, funkciónélküli elemként lézeng e zegzugos formák igazgatta-szabdalta világban.

Az igaz út? Leo Kessler elpusztíttatik a világ bűneiért, de nincs fölébredés-föltámadás, megvilágosodás. Hiába várjuk, hogy végre megvirradjon. A film mitikus ős-sötétje nem tisztul föl. A kezdőképeken a narrátor arra szőlít föl, hogy engedjük el magunkat, és hatoljunk egyre mélyebbre. S ez meg is történik, sikerül a filmképekkel az emberi mélyrétegekig leereszkedni: az archetipikus félelmekig. Leo filmvégi halála azonban ironikus képi átírása e mélyrehatoló szándéknak: aki ide eljut, az nem megért valamit, hanem megfullad. Emberáldozata nem vált meg minket a szenvedéstől. Az Élet, az Igazság titka továbbra is érintetlenül áll az óceán vizében tükröződő csillagos ég fennséges nyugalmában. Ennyi marad egyetlen fogódzónk: a Szépség mint a Titok formája. A vonat, amely a világméretű sötétben araszolva egy-egy ablaknyi rálátást kínál az Egész töredékeire, vagy inkább csupán az utasok vergődését tárja ki a végtelen űrnek, mindenképp korunk létmetaforája.

A filmnek vége. Még mindíg sötét van. Éjsötét. Zene szól, igazi wagneres pátosszal. A vásznon újból a főcím tűnik fel, hosszan kitarva, keretbe foglalva a másfélórás képfolyamot, egyfajta Möbius-szalag folytonosságába rántva a film kezdetét és zárlatát. Végtelennek tűnő névsor pereg, alkotók, színészek, közreműködők nevei, átvéve a tovafutó sínpár és a csillagok helyét a képben, és a filmbeli feliratok szerves folytatásaként, betűáradattá dagadva. Emberi nevek tömege. (Talán a miénk is közte van.) Az idő? A kép és a betű civilizációjának éjszakája. A hely? Óriási vörös betűkkel égetik-címkézik a homlokunkra: EUROPA.

JEGYZET

(1) Európa: dán film, 1991. Rendezte: Lars Von Trier. Írta: Lars Von Trier és Niels Vorsel. Kép: Henning Bendstein. Zene: Joakim Holbel. Szereplők: Jean-Marc Barr (Leo), Barbara Sukowa (Katharina), Eddie Constantine (Harris ezredes), Udo Kier (Larry), Jorgen Reenberg (Max), Lars Von TRier (a zsidó), Max Von Sydow (a narrátor).
(2) „Most pedig figyelni fogsz a hangomra."
(3) „Az óra jár!"
(4) „Engedje meg, hogy ezt a feladatot mitológiainak nevezzem."
(5) Werwolf = farkasember, nappal ember, éjjel vérszomjas farkas, rémregények és horrorfilmek gyakori szereplője. A filmben = a háború után szabotázsakciókat végrehajtó náci terrorista szervezet tagja.

Régészek a honfoglalás koráról

KRONSTEIN GÁBOR

A Magyar Őstörténeti Bizottság 1992 óta – együttműködve a Magyar Nemzeti Múzeummal – nemzetközi tudományos ülésszakokat szervez, amelyek a honfoglalás 1100 éves évfordulójához kapcsolódnak. Céljuk: különféle tudományágak szemszögéből vizsgálni e magyar történeti sorsfordulót. Először A honfoglalás régészete című konferenciát tartották meg. Tavaly adták ki az ott elhangzott előadások gyűjteményes kötetét, melynek ismeretanyagát az iskolai tanításban főként történelem- és földrajzórákon tudják a tanárok hasznosítani, de az előadók által ismertetett állat- és növénytani, valamint kohászati vonatkozású újdonságok, embertani, néprajzi és szókincstörténeti megállapítások alkalmilag jól felhasználhatók más tantárgyakban is.

A tanulmánykötet – *Honfoglalás és régészet* címmel – *Kovács László* szerkesztésében készült *A honfoglalásról sok szemmel* nevet viselő sorozat darabjaként, melyet *Győrffy György* jegyez főszerkesztőként. Az összeállítás huszonhárom szerzője a régészet és rokon tudományágainak teljes hazai élgárdáját reprezentálja. A huszonhárom dolgozat, túllépve a szorosan vett archeológián, minden olyan tudományágat – embertan, földrajz, állat- és növénytan, vegyészet, néprajz, vallástudomány – magába foglal, amely a vizsgált korra vonatkozóan történeti jellegű elemzést tud adni a földben rejlő leletek alapján. E kutatási összefoglalásokban az interdiszciplinaritás módszertani szempontból is jelen van. A régész következtetéseinek alátámasztására rendszeresen fordul fizikai, növénytani vizsgálatokhoz, okleveles emlékekhez, nyelvészeti érvekhez, néprajzi és társadalomtörténeti párhuzamokhoz. Az anyag – ez is érdeme a kötetnek – minden földrajzi irányban túlterjeszkedik az országhatárokon. Még a Kárpát-medence teljes régészetén is, bevonva érdeklődési körébe a sztyeppe történetére vonatkozó szovjet – orosz, ukrán – és lengyel feltárásokat, illetve azokat az osztrák vizsgálatokat, amelyek Ausztria kialakulására vonatkoznak. E tekintetben kiemelkedő *Alexander T. Ruttkay* /Szlovákia/ dolgozata, amely példásan foglalja össze, mit mond a korai szláv történelemről a szlovák és a cseh régészet.

A könyv szerkezeti felépítése logikusan rendszerez. Először a térség: a Kárpát-medence és Etelköz földrajzi viszonyait mutatja be, majd a sztyeppei vándorlás magyar vonatkozású régészeti hagyatékával foglalkozik. Az ide tartozó két dolgozat tárgyalja részletesebben a magyar archeológia mai vitás kérdéseit s általánosabb elvi tételeit. Ezt követi ugyancsak két tanulmány a 9-10. század nem magyar (avar, szláv, Karoling-kori bajor, érintőlegesen bolgár) népesség sorsáról a Kárpát-medencében. A következő fejezet öt értekezése a honfoglaló magyarok régészeti hagyatékába vezeti be az olvasót. Ez a tanulmánycsoport részben társadalmi rétegek, részben tájegységek szerint tagolja az emlékanyagot. Az utolsó fejezet nyolc közleménye a kor anyagi és szellemi kultúrájáról ad keresztmetszetet a legújabb eredmények fényében. Egyes szerzők még az 1990-1992. évek feltárási munkálatainak tanulságait is bedolgozták tanulmányukba.

Örömmel állapíthatja meg az olvasó, hogy régészeink bonyolult dolgokról is tudnak egyszerűen írni. Értekező prózájuk egyenletesen közérthető. Így e kötetben elmosódik a különbség a szaktudományos és az ismertterjesző közlés stílusa között. A tudományos jelleget a jegyzetapparátuson kívül, amely elkülönül a szövegtől, csupán a kikerülhetetlen részletező felsorolások képviselik. Nincs tehát az alkalmazott nyelvezetben semmi olyan, ami a gyakorló tanárt visszariaszthatná a kötet forgatásától.

Rátérve a *Honfoglalás és régészet* tanulmánykötet tartalmi megállapításaira, mindenekelőtt néhány szemléleti álláspontra hívnám fel a figyelmet. Ezek részben a tudományos és a tudományon kívüli szempontok szétválasztására, részben a régészeti adatokból levonható következtetések korlátaira, részben a 8-10. század történelmét érintő tudásunk korlátozottságára mutatnak rá.

Az első észrevételt *Bálint Csanád* úgy fogalmazta meg, hogy – éppen a gyarapodó leletek alapján – „érdemes lenne felülvizsgálnunk szemléletmódunk és módszereink alapjait... Ma már higgadtan és meglalpozottan utasíthatjuk el az érzelmi és tudományos szempontok keveredéséből származó nézeteket" (39. p.). A. T. Ruttkay konkrétabb: *Leopold von Ranke* híres gondolatára hivatkozik, aki szerint „minden kor az Istennel van közvetlen kapcsolatban", ami Ruttkay átfogalmazásában annyit tesz, hogy „minden történeti tény önmagában érdekes és fontos anélkül, hogy a későbbi fejlődés szempontjából növeljük vagy csökkentjük a jelentőségét" (109. p.).

E kor régészetére nézve ez azt jelenti, hogy e tudományterület „az anyaggyűjtés fázisában tart" (Bálint Csanád), még „csak a heurisztika szintjén áll" (A. T. Ruttkay). Ezért az „elkövetkezendő évek kutatásai sem vezethetnek majd egyértelmű, vitathatatlan történeti eredményekre, s számos fontos kérdésben továbbra is csak föltevésekre kényszerülünk" (*Fodor István* 69. p.).

E korlátokkal együtt is igaz azonban, hogy az örvendetesen szaporodó leletek lehetővé teszik, hogy a régészet túllépjen a „tárgy-etnikum" tézisen. (Jellemzi a feltárások gyors ütemű gazdagodását, hogy egyetlen régészeti övezetben, a Vág völgyében az értékelhető leletek tízről (1950) mára százhetvennégyre(!)szaporodtak.

Részben a sok új lelet, részben új forrásféleségek bekapcsolása a tudományos feldolgozásba helyezte biztosabb alapokra a régészeti következtetéseket. Ebben a könyvben a teljes temetőtérképek; a földvárak, udvarházak, szolgálófalvak ásatási anyagának felszínre hozatala, valamint a teljes körű pénzérme-értékelés képviselik az új forrásanyagokat. Ezekből a szerzők főként a honfoglalók társadalmának mélyebb megismeréséig jutottak el.

Az anyaggyűjtés és rendszerezés mai állapotában a helyes kutatói megközelítést Bálint Csanád a gondos régészeti aprómunkában látja. A szakember a belső archeológiai értelmezés elsőbbségét vallja: „A magyarázatnak sosem egy másik körülmény vagy szempont figyelembevételéből, még kevésbé egy másik tudományág adatbázisából kiemelve kell megszületnie, hanem mindíg önmagából, a vizsgált tárgy belső összefüggéseiből kell fakadnia. Az interpretációk csak azután következzenek" (41. p.).

E megfontolások kevés változtatással a történelem oktatására is érvényesek. Nem szabad követni egyik tankönyvírónk példáját, aki minden kommentár nélkül mutatta be a Csanád megyében az elmúlt évtizedben fölfedezett 9. századi tűtartó rovásírásának megfejtését, mely szerint a tárgyon ómagyar átokszöveg olvasható. Ennek mai átírását közli a tankönyv. Ezt a megfejtést azonban a szakkörökben erősen vitatják, ezért nem lett volna szabad egy hipotétikus megoldást elfogadott tudományos megállapításként bemutatni a tanulóknak.

A szabad, sőt szabados értelmezéseknek a honfoglalással kapcsolatban tápot adhat a gyakran pontatlan és érdekességekre kihegyezett ismeretterjesztő zsurnalisztika, de *Koltay Gábor* készülő szuperfilmje is, a *Honfoglalás*. A rendező romantikus történelemszemléletétől nem várhatjuk el, hogy a történeti költészetet elválassza a prózaibb valóságtól. Ezt a körülményt is szem előtt tartva tekinthetjük példaértékűnek vezető régészeink visszafogottságát, mértéktartását a tudományos következtetéseket illetően. A szakemberek módszertani óvatossága mindenesetre negnövelheti az olvasó bizalmát, hogy ha mégis tudományos újdonsággal találkozik, az nagy valószínűséggel hiteles.

Melyek ezek az újdonságok? Győrffy György és *Zólyomi Bálint* az avar állam felbomlását a 8. század hosszantartó szárazságára vezeti vissza. Az ugyanis tömeges állathulláshoz vezetett, az pedig kiváltotta a lakosság tömeges elvándorlását. A két szakember föltevése szerint az avar pusztákon a népességnek csak 10-15 százaléka maradt. (Erről Győrffy György bőven beszámolt a História 1995. 3. számában.)

Bóna István ehhez csatlakozva bizonyítja, hogy a frankoktól elszenvedett katonai vereség hatása kisebb volt Avaria sorsára nézve, mint azt a korábbi kutatás föltette. Egy –

már keresztény – avar utódállam, mint a Karolingok vazallusa Ausztriában még negyven évig fennállt. Az avarok utódéletével kapcsolatban több szerző részletezi, hogy az avar népiség ugyan kultúraváltáson ment át a kevert – szláv, bajor, bolgár – környezetben, de fennmaradt a honfoglalásig.

Bálint Csanád is, Fodor István is kiemeli, hogy a Kárpát-medencébe költözés a magyar anyagi kultúrában már a 10. század elején teljes változást hozott. Az átváltásban fontos szerepet töltött be a kalandozásokból származó átmeneti bőség, amely természetesen elsősorban a felső- és középrétegeket gazdagította. Fodor István ehhez még hozzáfűzi, hogy a magyarság etnogenezise folyamatában többször is átesett anyagi-szellemi föllendülésen. Legkorábban akkor, amikor bekapcsolódott a nomád népek vaskori kultúrájába. Később kazár környezetben. Ekkor a szaltovo-majáki műveltség népeinek – elsősorban az alánoknak (ó-oszétoknak) – főként a földműveléshez kapcsolódó ismereteit vette át. Fodor szerint a magyarság két és fél ezer éve önálló etnikum. Kialakult, szilárd hagyományrendszere tette lehetővé, hogy megőrizze nyelvét, míg minden más területen – szüntelen etnikai bővülés-csonkulás kíséretében – az egyetemes sztyeppei nomád-félnomád életformát és szellemi kultúrát vette át.

Más szerzők társaságában Fodor István is arra mutat rá, hogy Etelköz a félig-meddig már államként funkcionáló fejedelmi hatalom létrejöttével előkészítette a 10. század föllendülését (51. p.). Az ötvösműhelyek zömmel még a Kárpátokon kívül jöttek létre, de – immár az új hazából kiinduló „kalandozó hadjáratok nagyban megnövelték az előkelők gazdagságát, s bőven táplálták a fejedelmi és főuri ötvösműhelyeket".

Igazságtalanul mellőzve A. T. Ruttkay érdekes áttekintését a 6-10. századi elő-szlovák (ahogy ő nevezi: szlovien), a morva-szláv és pannon-szláv történelemről, valamint *Cs. Sós Ágnes* és *Müller Róbert* szempontgazdag tanulmányait Zalavár sok újdonságot hozott feltárásáról, áttérek Győrffy György, *Révész László* és *Kovács László* tanulmányaira. Ezek a dolgozatok a Kárpát-medencében előrehaladó társadalmi tagozódástól, a kialakuló – kezdetben egyáltalán nem hűbéri irányú és jellegű – államalakulásról értekeznek.

Kristó Gyula szegedi professzor vezette be újabban (1980) a szélesebb közvéleménybe, hogy a törzsi uralmi körzetek, az „úrság"-ok, idővel territoriális törzsi államokká alakultak át (Vö. *Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig*. Budapest, 1980, 473. p. s a köv. oldalak). Ennek a történelmi folyamatnak további részleteit – a régészet adottságai miatt nem egyértelmű bizonyossággal rendelkező eseménytörténeti következtetéseket – tárják fel az említett szerzők. Kirajzolódik a leletekből, hogy a 10. század első felében a magyar nagyfejedelmek hatalmi központja még nem Észak-Dunántúlon, hanem a Felső-Tisza vidékén helyezkedett el. (Győrffy György az eseménytörténeti eredmények értelmezésében egyetért régésztársaival, de a nagyfejedelmi centrumot már arra az időre is Esztergom-Visegrád-óbuda-Székesfehérvár körzetre lokalizálja.)

942 és 948 között véres háború döntött arról, hogy a főhatalmat az egyik Árpád-ág átvette a másiktól. Az adatok megengedik, hogy az eseménysorozatot több összeütközés keretében képzeljük el. Így kerül a helyére az a következtetéssor, hogy ebben a háborúban a fejedelmi ivadékok kiragadták a tiszai kereskedelmi út ellenőrzését s az ebből származó anyagi hasznot más főnöki családok kezéből. Így szorult háttérbe a Közép-Tisza vidéktől északra *Ond* és *Alpár* vezérek családja, délebbre pedig a temesi *Glad/Galád* vezér dinasztiája. A feltételezett nagy küzdelemnek a nyitrai *Basman* vezér is áldozatul esett. (A korábban főrészt ismeretlen nevek *Ibn Hayyan* nemrég Marokkóban fölfedezett krónikájából léptek a kutatók elé, akik a neveket település- és dűlőneveinkkel vetették egybe, amikor a régészeti leleteket értelmezni kezdték.)

Ennek az átalakulásnak, hatalmi átrendeződésnek jelentőségét Győrffy György (137. p.) a honfoglalással egyenlőnek tartja. Mindenesetre akkor került a hatalom homlokterébe az erdélyi *Harka*, a *Gyulák* őse, *Lél/Lehel* vezér a mai Nyugat-Szlovákiában, a Dunántúlon *Bulcsu*, valamint *Fajsz* ága az Árpád-házon belül, akitől *Taksony*, *Géza* és *Szent István* származott. A Lech-mezei vereség Bulcsu harkát és a vele szövetséges nyugati törzseket gyöngítette meg. E tényből újabb – most már meghatározó erejű – hatalomnövekedés következett be az Árpádok javára.

Recenzens ismét méltánytalanságra kényszerül, ezúttal a kor kulturális körképét felvázoló tanulmányok szerzőivel szemben. Helyhiány miatt csak három új kutatási ered-

ményt idézhetek föl. *Mesterházy Károly*, miközben áttekinti a többgyökerű magyar vallási emlékeket, kiemeli, hogy a leletek az iráni egyistenhit meglétére is utalnak. Fontos észrevétele, hogy a pogány államvallás, a keresztény, zsidó és zoroaszteriánus hitek nem csupán egymás mellett éltek, hanem egyes tárgyi emlékek bizonysága szerint szinkrétikusan keveredtek is. Ez a vallási képzetek átalakulásának befejezetlenségére mutat. *Éry Kinga* szerint a Kárpát-medencei magyarság emberképe két fő típusba tartozik. Ezek abban is eltérnek egymástól, hogy Európa más-más vidékéről származnak, de abban is, hogy máshová is telepedtek meg az új hazában. Az egyik típus pásztorkodott, a másik inkább földet művelt. A leletek azt is megmutatják, hogy a hatalmi túlsúly az első típusba tartozó (fél)nomád csoportokat illette meg. A magyarok 9-10. századi állattartásáról vallott hagyományos nézeteket módosítja *Bökönyi Sándor* értekezése. Legfontosabb megállapítása az, hogy a Hortobágyról ismert rackajuh és az úgynevezett magyar szürke szarvasmarha nem ősi magyar fajta, hanem csak a késő középkorban alakult ki.

A gazdag tartalmú kötetnek egy, már inkább az eszmetörténet körébe tartozó tanulságát Győrffy György bevezetője nyomán végső tanulság gyanánt idézem. A magyar honfoglalás korát a tudomány ma az első és az utolsó ismert kalandozó hadjárat (862-970) közé helyezi. E bő évszázadon belül az új hazában megélt évtizedek hoztak – jegyzi meg a professzor – figyelemre méltó egységesülést az anyagi és szellemi művelődés terén. E folyamat alapozta meg, hogy az eltérő eredetű népcsoportokból, amelyeket az egyneműnek alig mondható vezetőréteg uralma fogott egybe, kialakulhatott az egységes magyarság. Ha nem kövezkezik be előbb az anyagi műveltségben, majd az ideológiában váltás – nyugat-európaizálódás –, „a keletinek maradt kultúrával és pogány ideológiával aligha sikerült volna a magyar vezetőrétegnek nyugati típusú államot alapítania".

Kovács László: Honfoglalás és régészet. Balassi Kiadó. Budapest, 1994, 311 p.
A honfoglalásról sok szemmel 1.

Tisztelt előfizetők!

A közeljövőben minden 1995. évi megrendelőnknek elküldjük az 1996. évre szóló számlánkat. Ha a jövőben nem tartanak igényt a lapra, kérjük a számlát visszaküldeni, illetve rendelésük esetleges módosítását levélben közölni.

Köszönjük!
Iskolakultúra szerkesztősége

Pázmány, az író

ZSIRAY ESZTER

A Mohács utáni – irodalmilag is zűrzavaros – korszak lezárult. Az ország helyzete már lehetővé tette az egyházi irodalom ujraéledését, ami jelen esetben több egyház irodalmi tevékenységét jelenti. A protestáns egyházi irodalom ebben az időszakban keletkezett. Legfontosabb műve: a teljes magyar bibliafordítás. A reformáció egyik célkitűzésének megfelelően a magyar nyelv térhódítását szolgálta és a közérthetőséget segítette, s evvel nagyban hozzájárult a reformáció terjedéséhez. Károli Gáspár, e művével igen nagy hiányt pótolt, ugyanakkor a magyar irodalom elismerését is. Károli bibliájának nyelve, a reformáció nyelvi, kultúrális, irodalmi eredményei nem maradtak hatás nélkül a katolikus írókra sem.

Az újraéledő katolicizmus sikeressége érdekében kényteken átvenni a protestantizmus népszerűbb eszközeit, s eközben tovább is fejleszti azokat. A magyarnyelvűség elterjedése a katolikus világ érdekét igazából nem szolgálta, a latin nyelv restaurációja azonban ekkor már kudarcba fulladt. A római katolikus egyház magyar hívei így végül is az anyanyelvi irodalmat kénytelenek használni, ha eredményeket akarnak elérni a visszatérítésben. A 17. században nagy szerepük van a vallási témájú vitáknak. A katolikus egyház hitvédő irodalmát a ragyogó tehetségű Pázmány Péter teremti meg. Pázmány, aki hosszú külföldi tanulmányai befejeztével hatalmas szellemi ás irodalmi műveltségre tesz szert, íróként is kibontakoztatja tehetségét. „Amikor hazajő, úgy ír, mintha a Kőrös partjáról távozott volna – írja róla Fraknói Vilmos. Tőrőlmetszett magyarságával, nagyszerű eredeti szófordulataival, pompás írói művészetével, stílusának hatalmas energiájával egy új nemzeti irodalomnak lesz megalapítója" – jellemzi Pázmányt Kornis Gyula. „A bihari népi nyelvet a nemzet nyelvévé varázsolja" – állítja róla Szalatnai Rezső.

Pázmány irodalmi alkotásait öt csoportba oszthatjuk:
tudományos művei: – grazi egyetemi tanításai, előadásai,
– egyháztörténeti kutatásai
(ezekért XII. Leó pápától a „doctor novissimus" megtisztelő jelzőt kapta),
hitvitázó iratai: – a katolikus hittudományi vitairodalmat gazdagítja,
az egyház tevékenységét ma is segítő művek:
– Kempis-fordítása,
– prédikációi,
– imádságos könyve,
levelei: – megmutatják érdeklődésének gazdagságát, sokoldalú tevékenységét és megismerkedhetünk a pázmányi hunorral is
fő műve: a Kalauz – irodalmi működésének csúcsa.

Pázmány Péter hitvitázó iratai

Pázmány Péter fiatalkori éveinek grazi tartózkodása alatt írja meg első vitairatát. Horváth János így jellemzi a vitázó Pázmányt: „Kitűnő logikus fő és viágos, erős, józan ész vezérli kifejezéseit".

Fraknói Vilmos így ír róla: „Benne van a reformáció cselekvő részének harcias egyénisége, higgadt, erős értelmével és szenvedélyesen támadó magatartásával."

A Bellarmino (jezsuita hitszónok) védelmében írt Diatriba Technologica latin nyelvű munkát a kutatók kezdetben nem tartották Pázmányénak. Később mélyrehatóbb vizsgálatok után, stílusának elemzése alapján kiderítették, hogy mégis az övé.A Diatriba így

hosszú vitaírói munkásság alapköve, s mint ilyen fontos lépést jelent a további működés felé. Magát a művet tömörség, idézetgazdagság jellemzi, tételeinek további kifejtését a későbbi vitairatokban és művekben olvashatjuk.

Pázmány első magyar vitairata, amelyet később a Kalauz-ba is betesz, a Tíz bizonyság volt. Ezt a művet – a korábbi feltételezésekkel szemben – 1601-1602 között írhatta.

Témája az új tanok hamisításának igazolása volt, s túlzás nélkül állíthatjuk, hogy előző művének magyar nyelvő folytatása ez.

Pázmány Péter a teológiai lérdések kifejtésének fontossága mellett arra helyezte a hangsúlyt, hogy a teológiailag képzetlen olvasók is értsék előadásának anyagát, hiszen jól látta, széles körben csak így terjedhet munkája. „Miközben az egyik kezében a harc fegyverét forgatta, a másikkal egyháza érdekében a vallásos lelkület élesztésén munkálkodott." – olvashatjuk róla Fraknói Vilmosnál.

Pázmány első irodalmi fellépését sorra követték a további munkái. Műveinek megírásakor buzdító erővel hatottak rá addig elért sikerei. Vitairatának hatását növelte az alkalomszerűség, a gyors reagálás, az olvasmányos forma. Mindíg a megfelelő műfajú, és az adott helyzetben a leghatásosabb írással lépett elő.

Magyari István sárvári prédilátor Az ország romlásokban való okáról című műve 1602-ben jelenik meg. Magyari az ország romlásának fő okát „az isteni szolgálat színe alatt való bálvány- és idegentisztelet s eretnekség"-ben találja. A hosszú felsorolás pontosan számbaveszi a Mohács óta a katolikus tanítást ért vádakat, s felfogása szerint a bálványozások kozták az országra az isteni büntetést: a török hódítást. Magyari munkája nem közvetlenül célozza meg a katolikus egyház tanításait, de minden lapján található a vallás – és hívei – ellen emelt vád.

Pázmány Forgách Ferenc püspök kérésére 1603-ban választ írt erre a dolgozatra, Felelet Magyari István Az ország romlásainak való okairól írt könyvére címmel.

Pázmány gondolatmenete a teologiai és történelmi érvek felsorakoztatása révén igyekszik meggyőzőbb lenni Magyarinál. Pázmány „Az Luther zászlaja alatt országunkba becsúszó újhitfaragó atyafiokat" vádolta. A protestantizmus elterjedését a muzulmán hódítást szörös kölcsönhatásba hozza, s a protestáns vallás elterjedésével magyarázza az ország rossz helyzetét. „Soha, senki, az apostolok idejétől fogva egész 1517 esztendeig azt nem vallotta, mint akkor Luther kezdett tanítani. ...addig volt boldog az ország, míg az mi vallásunkban maradt, akkor kezdett romlani, mikor erről elkezdett térülni, nyilvánvaló dolog, hogy ez nem lehet oka az istenek újjonnan ellenünk felgerjedt haragjának... az Lutherség belépett vala országunkba, jött is rövidesen a végzetes csapás. Természetesen az eretnekekről szóló részekkel Pázmány is egyetértett, de megjegyezte, hogy „Az eretnekség oly mérgeteg, hogy megeszi minden erejét az hadakozó embernek." A Pázmány-Magyari összecsapás a 17. századi felekezeti és politikai viták nyitányává vált.

A Felelet Pázmány Péter széleskörű egyháztörténeti és teológiai tájékozottságáról is tanuskodik, mellyel ellenfele fölé tudott kerekedni.

Pázmány utolsó grazi irodalmi terméke a Keresztényi Felelet a megdicsőült szentek tiszteletéről, értük való lönyörgésekrül és segítségül hívásrul című vitairat, 1607-ből.

1589-ben Monoszlói András veszprémi püspök könyvet ír A szentek segítségül hívásakról és imádtatásukról címmel. Protestáns részről ez 1598-ban Gyarmati Miklós helmeci prédikátor által írt válaszműben a bálványimádás vádja is elhangzik. Ez olyan súlyos vád amelyre választ kellene írni, de Monoszlói meghal, s a katolikus fél nem hagyhatja szó nélkül e támadást. Pázmány Péter Monoszlói védelmére kel, s a szentek védelméről szóló művében a katolikus vallást védelmezi. A Keresztény Felelet szerves folytatása az eddig megjelent magyar vitairatok témájának melyben Pázmány sokszor hivatkozik előző műveire. Ellenfeleiről így ír. „Erőtlen, sőt oktalan csavargások, panaszkodások, színlelések, póklálások, szemfényvesztések révén érvel, s nem akarja megérteni a katolikus álláspontot." A könyv további részében véleményét részletesen is kifejti.

1605-ben több vitairat is nyilvánosságra kerül. Ezek:

A nagy Kalvinus Jánosnak Hiszekegyistene,

Egy keresztény Prédikátornak a kassai tanítókhoz íratott öt szép levél,

Alvinczy Péternek sok tétovázó kerengésekkel és cégéres gyalázatokkal felhalmozott feleleteinek rövid megrostálása.

Pázmány ez utóbbit Alvinczy Péter kassai protestáns prédikátor ellen írja, ki a katolikus tanok ellen igen sokszor szót emelt. Az Egy keresztény Prédikátornak a kassai tanítókhoz íratott öt szép levél közvetlenül az új tanok képviselőjéhez szól. Pázmány szokatlan formát alkalmaz művében, amely azonban igen alkalmas hatásos figyelem-fölkeltésre. Az alapszituációja: a kálvinista prédikátor katolikus urakkal találkozik, és hitkérdésekről beszélgetnek. A prédikátor megtámadja a katolikus vallás tételeit, de mindig kielégítő magyarázatot kap. Aztán a védekezőkből támadók lesznek, és a protestáns nem tudja megvédeni hitét.Ezért a köztiszteletben álló Alvinczyhez fordul, és ő kérdést intéz hozzá. Ezen öt kérdésen keresztül Pázmány a katolikus hit igazságát bizonyítja be hosszas érvelésel. Visszautasítja s megcáfolja a vádakat, (ilyen vádak: a bálványozás, a hitet előlészítő fogadások megszegése, a papi nőtlenség és több alapvető lérdés az új hit károsságáról). Végső következtetésre az ötödik levélben jut: Kálvin és Luther eretneksége igazolódik. Pázmánynak e jó előadási mód degítségével sikerül szembeállitania a protestánsok erőtlen ellenvetéseit a katolikusok hitével, és ugyanakkor Alvinczy fölé kerekedik.

Alvinczy „Egy tetetes, nevevesztett Pápista emberről..." , című feleletében válaszol Pázmány tételeire. Még ugyanazon évben Pázmány is elkészül felháborodott, durva válaszával:

„Ebben a nyomorult Feleletben igen melleszti Alvinczynk a madarat, melynek röpülését látja... annak okáért, hogy meg ne zabálanék a Felelet tételéből származott kevélységben." Pázmány e művéből is szellemi fölénye sugárzik. A Kalvinus Hiszekegyistene más oldalról is témadás a kálvinisták ellen. Pázmány itt azt a feladatot tűzi ki, hogy az apostoli hitvallás és a Kálvint tanítók között ellentéteket mutasson ki: „Kálvin szerint Isten a bűnnek is szerzője, mivel azonban Isten, mint a legtökéletesebb lény, nem lehet a bűnnek szerzője, ellenben az ördög a bűnnek szerzője: Kálvin Istene tulajdonképpen ördög..."

Ezek olyannyira durva támadások voltak a protestantizmussal szemben, hogy az Országgyűlésig is eljutottak, ahol végül is a protestáns mozgalmak szervezkedéseit nádori közbeavatkozásnak kellett elfojtania.

Az intim Pázmány

Kempis Tamás Krisztus követése című művének fordítása Pázmány Művei közül is kiemelkedő olvasmány, aki így vélekedett művéről: „Azon igyekeztem, hogy deák bötűnek ártelmát híven magyaráznám, a szólásszerkesztés módját pedig úgy ejtém, hogy ne látsszanak deákból csigázott homályossággal repedezettnek, hanem oly kedvesen folynak, mintha először magyar embertöl magyarul íratott volna".

Pázmány Keresztény Imásdágoskötete 1606-ban jelenik meg. E könyvének megírásával igen nagy hiányt pótolt. A régi magyar imakönyvek közül ekkorra csak egy maradt fönn, melyet még 1594-ben Prágában nyomtattak. Pázmány Pethéné Kapi Anna felhívására határozta el magát e mű megalkotására, „...Mely mind a világi állapotban, s mind az Istenhez való áhitatosságban megfogyatkozott hazánkban lakó híveket igaz hittel gerjedző fohászkodásra, keresztény szeretetből származott imádkozásra vezérelné és oktatná". Ez az imakönyv különbözik az ilyen jellegű művektől, ismerteti a naptárt, előadja hogy kell Miatyánkat mondani, megmagyarázza a keresztény tetteket, ártelmezi a misét, a gyónásokat, az egyházi szertartásokat.

Pázmány prédikációi a nevelésről

„Mert sem az eláradott gonoszságnak kiirtására, sem a jó erkölcsök beoltására, sem a bölcsességek és tudományok gyökerezésére, sem a több belső csendes állapotok virágozására foganatosabb eszköz nem találtatik a gyerekek oktatásánál"

Pázmány Péter igen sokat foglalkozott a gyermekek nevelésének kérdésével is. Nemzetnevelő munkájának ez is fontos része, számomra meg különösen aktuális, ezért ezeket a fejtegetéseit mág szívesebben olvastam. Pázmány neveléssel foglalkozó prédikációi igen modern gondolkodásról tanúskodnak, melyekben a szülők gyermekek iránti helyes viselkedéséről, a gyermekek szülők iránti kötelességéről fejti ki nézeteit.

Pázmány igen sokra tartotta a nevelésben a szeretetet. Tanításának eredményessége is igen sokban múlott ezen, az emberekre így sokkal jobban tudott hatni. Ez nagy szerepet játszott abban, hogy nevelése ténylegesen nemzetneveléssé léphetett elő.

'Sokat ad, aki szeret és minden adománynál többre kell becsülleni a szeretést, mivel szívét adja, aki szeret" – hangsúlyozza.

Hitbeli meggyőződését nem tűzzel-vassal kívánja terjeszteni, hanem neveléssel. Ennek érdekében hozta létre alapítványait, iskoláit, papneveldéit is. Prédikációs kötetében a fiuk és a lányok neveléséről fejti ki nézeteit.

A fiuk nevelésének alapjait Vízkereszt utáni első vasárnapi prédikációjában fejtette ki. Véleménye szerint a nevelés egyben a szülő érdeke is, nemcsak egyéni és közérdek:

„Isten parancsa a nevelés, mert a természet oltotta a szülőkbe szülöttünkről való jó gondviselésének szikráját, és az okosságuk vezérlése arra viszi őlet, hogy akiket szültek, azokat őrizzék és jól neveljék." E bevezetés után Pázmány részletesen tárgyalja a gyermeknevelés négy tényezőjét:

1.A jó példa

„Aki jó erkölcsben akarja nevelni magzatját, szükség, hogy annak magaviseléséről gonoszságot ne tanulhasson neveletlen gyermeke, hanem jó példájával tökéletességre vezessék", mert: „Nem helyes mást tanítani és másképpen élni."

„Megemlékezzétek szülők, hogy példátokkal inkább taníthatjátok gyermeketeket, hogysem szavatokkal, mert a gyermekek, mint a majmocskák: amit látnak, hallanak, azt ábrázzák, követik."

2. Az erkölcsös magatartás normáinak tudatosítása

Pázmány nincs megelégedve a szölőknek e téren vlgzett tevékenységével. Véleménye sterint a gyereket már születésétől helyes magatartásra kell szoktatni. A kora gyermekkor ideje a legalkalmasabb erre.

3. Az erkölcsös művelt tanító

Olyan tanítókra kell bízni a gyermeket, 'kik el ne oltsák azt a jó szikrát, amelyet a szülők oktatása beléjük oltott."

A tanító feladata az is, hogy neveltjeit jó könyvekkel lássa el, hogy azokból okuljanak.

4. A kellő szigor

A szülők kötelessége, hogy „megrántsák néha a zabolát", de csak akkor , ha erre rászolgál a gyermek. Az a szükő azonban, aki ezt kellő időben elmulasztja, hibát vét.

Pázmány zárógondolata a fiuk neveléséről szóló prédikációjában: „Noha azért meg kell atyáknak tartani a Szent Pál parancsolatját, hogy fiukat mód nélkül és felettébb ne háborgassák, se haragra ne indítsák, hogy el ne essék szívük és el ne kedvetlenedjenek minden dolgukban, de mindazonáltal, mint a gyarmek a lovat, nemcsak püszögetni kell és símogatni, hanem mikor kirántatik, vesszőzni és ütögetni is."

Figyelmét nem kerülték el a leánynevelés gondjai sem. Támogatta leánynevelő intézetek létesítését. A Magyrországra telepített klarisszák rendje számára leánynevelőt alapított.

A leányok neveléséről szóló terjedelmes prédikációját Pönkösd utáni 23. vasárnapra készítette. A leányok neveléséről és annak befolyásáról így szól: 'Látom, hogy a fiak nevelésére vagyon az atyáknak valami gondjuk, azért iskolába és udvarokba köldik lovagolni, vadászni, puskázni tanítgatják őket, de a leányok nevelésében nagy a gondviseletlenség nagyon, mert csinosgatás, ruhacifrázás, gangosanlépés, azaz kevélységre való tanítás minden nevelésük... Pedig akiktől születtünk és kisdedségben neveltettünk, azoktól szopjuk a tejjel együtt az erkölcsöket. Erre nézve merem mondani, hogy teljes életünk tökéletessége vagy festett állapota az asszonyemberek nevelésétől árad, mivel az első nyolc esztendőket, azaz leggyengébb és hajlandó időnket asszony-emberek gondviselése alatt töltjük."

E kiindulási pont az, melyet Pázmány a leányok neveléséről kifejtett beszédeiben követ. Mielőtt azonban eszméinek részletezéséhez fogna, ama támadások ellen védekezik, melyek szerint hogyan is nevelhetne ily mértékben, ha ő maga még soha nem nevelt: „Ne csodálja senki, ha én, aki soha leányokat nem neveltem, leányok neveléséről tanuságot adok: meg ne botránkozzék senki, ha az ördög incselkedéseit és a világ feslett szokásait világosban említem: mert én magamtól semmit nem mondok, amit a Bibliában és előbb említett szent doktorok írásaiban olvastam.' Kellő buzgalomra ösztönzi lányt val-

lási tevékenységében: „Járjon el szorgalmasan a templomba, s féltve őrizze testi-lelki tisztaságát." Pázmány munkája befejezésében újból a szülők felelősségét hangsúlyozza a családi nevelésben.

A szóban forgó két pedagógiai tanulmányból amaga korában igen korszerűnek tekinthető nevelési elvek körvonalai bontakoznak ki.

Főműve: a Kalauz

„Bizonyságaimat, melyekkel vagy az új tudományokat ostromlom, vagy a régi igazságot állítom, nagy része a dialektikusok törvénye szerint in Formo, rövid kötésbe és bizonyos formába foglalom, hogy nyilvánvalóan kitessék erősségük."

„Pázmány ebben a könyvben minden ékesszólásainak és nagy elmés tanulmányainak vastag folyamatját kiöntötte az ellenkező vallásúak ellen" – Bód Péter 18. századi kálvinista író szavaival összefoglalóan így lehetne jellemezni Pázmány irodalmi tevékenységének koronáját. Az író eddigi munkái (az Imakönyv és a Kempis-fordítás kivételével) alkalmi jellegűek s bennük katolikus igazságról értekezik egy-egy témában, mégpedig azokban melyek ellen protestáns részről éppen támadás indult. Pázmány régóta foglalkozott azzal a tervével, hogy magyarul ír egy nagyobb terjedelmű munkát, mely a tudomány és a rendszeresség minden előnyét egyesíti s melyben összefüggésében tárgyalja a katolikus vallás főbb igazságait, és ezáltal kimutathatja az új (protestáns) tanok hamisságát. „Az igazság oltalmáért kiszállok, hogy az ellenünk támasztott sok hamis fondorlásokat és káromló nyelveskedéseket, amennyire Isten tudnom adja, megfojtsam és a régi igazságról elszakadt találmányok alkalmatlanságit szem és világ eleibe terjesszem." îgy született meg az Isteni igazságra vezérlő Kalauz, mely először 1613 elején jelent meg, s még Pázmány életében is több nyomtatást megért. Pázmánynak e műve elkészítéséhez Bellarmino Disputationes című munkája szolgált példaképül. A két mű között azonban – bár Bellarmino műve is vallási kérdéseket fejteget – sok különbség fedezhető fel. Kétségtelen, hogy Pázmány szívesen alkalmazta a nagy bíbornok érveit, a Kalauz mégis önálló tanulmány, más a célja, és a stílusa is más, s a tárgyalt részek megválasztása is különböző. A Kalauz tizennégy könyvre oszlik és azok is kisebb részekre, szakaszokra. „Az okossággal nem tusakodik, aki józan, sem a szent írással, aki keresztény, sem az Anyaszentegyházzal, aki békeszerető. Azért én is e három rendbeli bozonyosságokra vetém szemeimet, ezeknek erősségét az új tudományok rontására fordítám és írásomat e könyvben három részre osztánám" – irja a szerző. Ennek megfelelően az első részben a keresztény hit egyedülállóságát, a másodikban a rómao pápa méltóságát, az Anyaszentegyház tanításainak igazságát, a harmadikban pedig a Szentírás igazságát bizonyítja. Érvelését, bizonyításait következtetések levonásával egészíti ki, tételeit magyarázza, s mindez fokozza meggyőző erejét. Pázmány egész életművében nagy szerepet kap a józan „ész" tekintélye.

Pázmány az érvelést Isten létének bizonyításával, a kereszténység alapjának igazolásával kezdi, Isten mindenhatóságát, végtelenségét, s a benne való hitet taglalja. Számos érv vezeti az embert arra a meggyőződésre, hogy a keresztény vallás a legmegfelelőbb Isten szolgálatára, minden más vallásoknál nagyobb értékkel bír. Erre írónk több bizonyságot is szolgáltat: Krisztus személyét (kis Isten a világ okítására küldött), a világ megtérésének módját, a mártírok szenvedését, és további bizonyságokat, mint például a próféták jövendölésének beteljesedését.Az új vallás alapvető eszméje Pázmány szerint, hogy „semmit sem kell hinni, ami a Szentírásban világosan megírva nincs." A protestánsok egyedül a Szentírást akarták elismerni döntő hatásúnak vallási kérdésekben, amit saját tetszésük szerint értelmeztek. Pázmány figyelmeztet a Szentírás homályosságára, az önkényes értelmezés veszélyességére. Utal továbbá arra, hogy az új tanok követőinek nincs módjuk igaz magyarázatadásra, mert elvetik a zsinatok és a lelkipásztorok tekintélyét. Az új tudományok hamisságának bizonyítéka nála az is, hogy nincs lelkipásztoruk, s azt állítják, hogy őket Isten hívta papi szolgálatra. Ez viszont nics nyíltan benne a Szentírásban, így nem tudják bizonyítani ezt saját, korábban bemutatott elveik alapján. Isten küldötteinek csodákkal kellene igazolni tisztüket, de „az új tanítók soha csak egy sánta lovat sem tudtak meggyógyítani, mégis azt akarják, hogy az ő tanításuk után vakul

és szembekötve rohangáljanak mindnyájan." Az új tudományok hamisságának bizonyítéka Pázmánynál tehát az is, hogy ezek a nézetek újak.

Az új tanok igazságainak kötete – a Luther-féle Concordia-kiadás – nem foglal magába igazi tudományt, önmagával is sokszor ellentmondásba kerül, sokat tanít, ami nincs benne a Szentírásban vagy éppen ellenkezik azzal, s ezek komoly ellentmondások – vélekedik Pázmány. E rész arról is tanubizonyságot tesz, hogy írónk mennyire tisztában volt ellenfelei tételeivel, mennyire ismerte az általuk kibocsátott műveket. A továbbiakban a Szentírás magyarázhatóságáról és értelméről olvashatunk hosszú fejtegetést, melyből ismételten a katolikus egyház igazságára derül fény. A Szentírás értelmét Istentől kell tanulni, míg az újítók szerint mindenki maga dönti el a tanok helyességét. A keresztény tanok szerint az anyaszentegyháztól kell ezt tanulni. Elképzelhetetlen, hogy az emberek maguk értelmezzék mindezt, hiszen lehetséges, hogy még elolvasni sem tudják. Az anyaszentegyház alatt pedig azok gyülekezetét kell érteni „kik az igaz hit vallásával és külső sacramentumok szolgáltatásával egybefoglaltatnak."

Az előadottakból következik, hogy az új (protestáns) irányzatok Pázmány szerint nem igazak, nem képesek az egységre, megosztottak, s ellentmondásban vannak önmagukkal is. Erre bizonyítékul szolgál, hogy nem rendelkeznek a szentségek külső jegyével sem, „ellenben a katolika egyház bír az igazi egyház minden jegyeivel". A protestáns tanok elítélték a pápa személyét. – Antikrisztusnak nevezve őt Pázmány hosszú fejtegetés után kijelenti: – a római pápát nem lehet Antikrisztusnak mondani. Ellenben valószínű, hogy az Antikrisztus Luther és Kalvinus maga: „Luther és Kalvin az ő nyomdokaiba lépő pásztorokkal egyetemben elkezdhették immár, amit az Antikrisztusnak vlghez kell vinni és mind tanításban, mint erkölcsben erősen készítik az embereket az Antikrisztus iskolájához." A katolikus egyház tanításai közül egyik legfontosabb, s éppen ezért a legheveseb támadásoknak az oltári szentségről való tanítás volt kitéve. Pázmány itt is igen megalapozottan érvel igazsága mellett, s ismét egy ellentmondást emel ki az újítók tanaiból: „Az újítók vitatják, hogy isteni törvények teljesítése lehetetlen." Ezt a kérdést is visszavezeti a protestánsok alaptételéhez, s így visszakanyarodik a Szentíráshoz. Pázmány szerint tehát az a kérdés, hogy a Szentírásban benne van-e az, hogy melyik tilalom betartása lehetetlen. Pázmánynak igen sokáig kellett várnia a válaszra, a protestánsok nem tudtak komoly cáfolatot írni ellene. Protestáns részről csupán tizenhárom évvel később, a wittenbergi Baldinus Frigyes írta meg cáfolatát latin nyelven. Pázmány egy évvel később válaszolt rá a setét hajnalcsillag... címmel – magyarul. Eljárását így igazolja: „jóllehet deákul is tudok, mivel a Kalauzt magyarként, magyarul írtam, annak oltalmát is magyarul akartam írni... Mert ha másnak szabad a magyar könyvre deákul felelni, engem sem tilthat, hogy magyarul ne írjak deák könyvre".

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Térképtára

JANKÓ ANNAMÁRIA

A Hadtörténelmi Térképtár (továbbiakban: Térképtár) nagyságát tekintve az ország legnagyobb ilyen jellegű közgyűjteménye. Jelenlegi szervezeti formájában 1954-ben jött létre, anyagát napjainkban közel 400000 egyedi és sorozattérkép, atlasz, dombormű, szakkönyv, szakfolyóirat, filmnegatív és diafilm, légifotó stb. alkotja. 1992-óta a teljes anyag szabadon kutatható, beleértve az addig „Titkos" minősítésű, 1945 után készült katonai sorozattérképeket és légifotókat is.

A Térképtár anyagának gerincét két korábbi gyűjtemény alkotta:

– a bécsi Hadilevéltárból (Kriegsarchív) az első világháború után a m. kir. Hadtörténelmi Levéltárba (később: Hadilevéltár) került a Magyarországot megillető anyag, mintegy 50000 darabból álló gyűjtemény;

– az I. világháború után alakult m. kir. Állami Térképészet (később Honvéd Térképészeti Intézet) mintegy 60000 darabból álló gyűjteménye.

A Térképtár anyagát a továbbiakban folyamatosan gyarapították kisebb, megszűnú gyűjtemények, hagyatékok anyagával, újonnan megjelent polgári és katonai sorozattérképekkel, egyedi térképekkel stb.

A Térképtár anyagának tagozódása

A Térképtár anyagának felosztása a bécsi Kriegsarchív rendszerén alapul, mivel az anyagnak egy nagy része onnan származik, így eredeti beosztását megtarthatta; másrészt a rendszerbe gyakorlatilag némi módosítással mindenféle térkép besorolható. A térképek csoportosítása nagyobb területegységek és országok szerint történik (kontinensek – jelölésük A, B, C, D, E, F, ezen belül országcsoportok, országok – jelölésük római számokkal). A földrajzi-területi beosztáson túl tematikus megkülönböztetésre is sor került, három csoportot képezve (a, b, c):

a) általános politikai, közigazgatási térképek;

b) természetföldrajzi (hegy-vízrajzi, vízrajzi, geológiai stb.) térképek;

c) szaktudományos (katonai menettérképek, út, posta, vasút, turista, néprajzi, határ stb.) térképek.

Az alábbiakban az egyes szakcsoportok részletesebb leírására kerítünk sort, kiemelve azokat a fontosabb anyagrészeket, amelyek az oktatásban, elsősorban a történelem- és földrajz oktatásban érdeklődésre tarthatnak számot, illetve amelyek a gyűjteményben nagyságukat vagy jelentőségüket tekintve kiemelkedők:

A I Égboltozati térképek.

A II Földtekék, világ- és földtérképek, földgömbök.

A III Történelmi atlaszok – több, mint 300 kötet, nagyság szerint csoportosítva (a-d-ig). Az atlaszok végigkísérik a 18. század elejétől a történelmi eseményeket: hétéves háború, napóleoni háborúk, olaszországi hadműveletek, városok, erődök atlasza, az I. és II. világháború katonai atlaszai. A 19. század második felétől megjelennek a főleg oktatási céllal készült iskolai atlaszok az ókori világról, középkorról, újkorról. Néhány jelentősebb magyar kiadású történelmi atlasz:

– *Jausz György: Történelmi-földrajzi iskolai atlasz.* I, II, III. kötet, 1870 körül (A III b 51).

– *Acsády-Brózik-Cherven: Történelmi iskolai atlasz.* 1899 (A III b 4)*
– *Kogutowitz Manó: Teljes földrajzi és történelmi atlasz.* 1912 (A III d 40).
– *Barthos-Kurucz: Iskolai atlaszok sorozata.* I, II, III. kötet, 1928, 1930 (A III b 20, 21, 22).

A IVT érképek nagyobb földrészekről.

A V Földrajzi, szaktudományos atlaszok – közel 700 kötet, a Térképtár egyik legértékesebb anyaga. A csoportosítás itt is nagyság szerint történik (a-d). A legrégibb és legértékesebb atlaszok közül elsőként említendő *Ioan Honter Rudimentorum Cosmographico* című műve, 1600 körül, melynek térképészeti és földrajzi jelentősége is nagy (A V a 1). Az 1638-ban kiadott *Mercartor* féle *Atlas Minor* érdekessége a régi térképek mellett a kötet végén elhelyezett névmutató (A V a 2). *Müller* 1693-ban kiadott műve a legrégebben kiadott katonai atlaszunknak tekinthető, amely Spanyolországtól Németalföldig ábrázolja az erődítéseket, korabeli hadszíntereket (A V a4). Jelentős atlaszaink még a 17. századból *Joannis Blaeu* 1662-ben kiadott Európa-atlasza (A V d 20), valamint *Johann Jansonius* 1630-ból való világatlasza, a *Mapparum Geographicarum* (A V d 28). Sok szép atlasz származik a 18. századból – így a *Sanson-* és *Homann*-féle világatlaszok.

Az első magyar kiadású atlaszok a 19. sz. elejéről valók, mint pl. *Budai Ézsiás* világatlasza 1800-ból (A V a 10), illetve *Korabinszky A Magyar Királyság földrajzi atlasza* 1804-ből (A V a 11).

A szaktudományos atlaszok között megtalálható a múlt századi csillagászati atlaszoktól kezdve a tengerészeti, mezőgazdasági, geológiai, katonaföldrajzi, közlekedési és kereskedelmi, népességi stb. atlaszokon át a legújabb autóatlaszokig bezárólag minden.

A világ számos országából rendelkezünk nemzeti és regionális atlasszal.

A VI A világra vonatkozó szaktudományos térképek.

B I a Európa (az egész földrész) politikai térképei – egyik legrégebbi térkép *Seutter* török időkből (1690-ből származó Európa térképe (B I a 2). E jelzet alatt találhatók az Európát ábrázoló történelmi falitérképek is; kiemelkedő színvonalúak *Barthos Indát-Kurucz György* Európát ábrázoló történelmi falitérképei, melyeket a két világháború között adtak ki (B I a 32-38, B I a 62).

B I b, d Európa hegy-vízrajzi, szaktudományos térképei.

B II a Európa: nagyobb területek, országcsoportok. Itt található több, Európa egy részére kiterjedő fontos sorozattérkép, mint a *Reymann*-féle 1:200000 méretarányú térképmű 1816-1892 között (B II a 35), az 1856-ból származó *Scheda*-féle térkép (1:576000 mérearány, B II a 21), az ennek a felnagyításával készített, 1:300000 méretarányos Európa térkép 1873-76 között (B II a 38).

B II b, c Európa: nagyobb területek hegy-vízrajzi, szaktudományos térképei.

B III a A Balkán-félsziget politikai térképei – több mint 400 térképmű* a Balkán-félsziget országainak politikai, közigazgatási felosztásáról. Érdekességként kiemelhető egy 1864-ben készült Dobrudzsa-térkép, 99 szelvénylapon, 1:57600 méretarányban (B III a 204), és az 1909-ből származó szerb-bolgár határtérképek 1:75000 méretarányban (B III a 89/3).

B III b A Balkán-félsziget hegy-vízrajzi térképei – közöttük igen érdekes egy 20 lapos, kéziratos Duna térkép 1:100000 méretarányban 1779-ből (B III b 32).

B III c A Balkán-félsziget szaktudományos térképei.

B IV a Németország politikai térképei – több mint 500 mű ábrázolja a mai Németország területén volt fejedelemségeket, püspökségeket, illetve a mai Németországot. Legrégebbi térkép az *Apianus* által készített, Bajorországot ábrázoló *Chorographia Bavariae*, amely 1566-68 között készült fametszetű atlasz. Sok értékes kéziratos térkép származik a 17. és a 18. századból, a 19. századból pedig több részletes sorozattérkép, amely Németországot illetve annak egyes részeit ábrázolja.

B IV b Németország hegy-vízrajzi térképei.

B IV c Németország szaktudományos térképei – közel 300 térkép, zöme a múlt, illetve e századból. Sok közlekedési, postatérkép is található e jelzet alatt; említésre méltó egy 1764-ből származó postatérkép, jelmagyarázattal ellátva (B IV c 54).

B V a Franciaország politikai térképei – 150 mű, nagy részük a 18-19. sz.-ból. Több sorozattérképet is őrzünk, köztük említésre méltó *Cassini Carte Generale de la France*

című, 1:86400 méretarányos térképműve 1744-93 között, amely Franciaország első részletes felmérésén alapul (B V a 86).

B V b Franciaország hegy-vízrajzi térképei – érdekesség egy 58 szelvénylapos Alpok-térkép 1:80000 méretarányban, 1877-ből (B V b 18).

B V c Franciaország szaktudományos térképei.

B VI a, b, c

Nagy-Britannia politikai, hegy-vízrajzi, szaktudományos térképei.

B BII a Olaszország politikai térképei – több mint 250 térképmű; a legrégebbi 1640 körül Lucca tartományt tartalmazza *Hondius* feldolgozásában (B VII a 271). Több sorozattérkép ábrázolja részletesen a területet a múlt század második felétől – mint pl. az 1:100000 méretarányos *Grande Carta topografica del Regno D'Italia*, amely sorozat 1879-1895 között készült, és több mint 300 szelvényen ábrázolja Itália területét (B VII a 27).

B VII b Olaszország hegy-vízrajzi térképei – érdekesség egy 1792-ből származó kéziratos Alpok-térkép, ahol a hágókat zászlók jelölik (B VII b 6/1).

B VII c Olaszország szaktudományos térképei.

B VIII a Németalföld politikai térképei – közel 200 mű, a legrégibb 1634-ből való. Sok érdekes adatot tartalmazó sorozattérképet is őrzünk, mint pl. *Naudin Cartes particuliéres de Flandre...* című 1700 körül készült, 20 lapból álló kéziratos térképét, kb. 1:63000 méretarányban (B VIII a 150). A múlt századból Belgiumról rendelkezünk 1:80000 méretarányú sorozattal, amely 25 lapos (B VIII a 130), Hollandiáról pedig 1:50000 méretarányos, 1870-ben kiadott, 62 szelvényből álló sorozatot őrzünk (B VIII a 47).

B VIII b Németalföld hegy-vízrajzi térképei.

B VIII c Németalföld szaktudományos térképei.

B IX a Az Osztrák-Magyar Monarchia politikai és általános térképei – igen gazdag anyag; ide tartoznak az Osztrák-Magyar Monarchia területén fekvő tagállamok, így Magyarország általános térképei a kezdetektől 1918-ig, a Monarchia felbomlásáig. Az anyagot 710 térképmű és 960 megyetérkép alkotja, köztük a Magyarországot ábrázoló legrégebbi térképek közül való *Ionnes Sambucus* (*Zsámboky János*) Transilvania- (1566) és Magyarország-térképe 1579-ből (B IX a 1073, illetve 490/5), valamint *Wolfgang Lazius Hungariae Descriptio* című térképe az 1570-es évek végéről (B IX a 487/1-1). A megyetérképek közül igen értékesek *Mikoviny Sámuel* kéziratos megyetérképei a 18. század első feléből, mint pl. a Jászság, Kunság, Pest megye térképei (B IX a 623, 624, 625). A Monarchiát ábrázoló összes sorozattérkép ebben az anyagcsoportban található, de ezekről külön fejezetben lesz szó. Megemlítendő azonban *Fallon*nak az I. katonai felmérés alapján készült *Das Österreich Kaiserthum* (Osztrák Császárság) című 1:869000 méretarányos térképe 1822-ből, 9 szelvényen (B IX a 9), és részben a II. katonai felmérésen alapuló Scheda-térkép a *General-Karte der österr. Kaiserstaates* (Az Osztrák Császárság általános térképe) 1856-ból 1:576000 méretarányban, 20 szelvényen (B IX a 17).

A legkorábbi magyar nyelvű térkép 1798-ból származik, ez *Vályi Magyarország Földképe* című, kb. 1:1,3 millió méretarányos munkája (B IX a 513/c).

Megemlítendő még *Joannes Lipszky Mappa Generalis Regni Hungariae Parti...* (A Magyar Királyság általános térképe) című műve 1806-ból, 1:470000 méretarányban, 12 csatlakozó térképlappal, melynek jelentőségét nagy mértékben emeli a térképhez tartozó 1808-ban megjelent *Repertorium, Helységnévtár.*

B IX b Az Osztrák-Magyar Monarchia természetföldrajzi térképei – közel 300 mű, köztük igen érdekes *Alois Ferdinand Marsigli Carta des Donau Strohms von Wien bis unter Widdin in 18 sectionen* (A Duna Wien-Widdin között) című 1726-ból származó munkája, 18 szelvényen, amely az addig legrészletesebb Duna-ábrázolás a folyó ilyen hosszú szakaszán, kb. 1:103000 méretarányban (B IX b 112). Igen gazdag a 19. századi Dunát, Tiszát, Balatont ábrázoló térképanyag, melyen nyomon követhetők a vízszabályozások, pl. Vályi Béla *A Tiszavölgy vízszabályozási átnézeti térképén* (méretarány: 1:400000.) Bécs, 1901 (B IX b 234/5).

B IX c Az Osztrák-Magyar Monarchia szaktudományos térképei – több mint 650 mű, zömük a múlt századból. Közlekedési, posta, katonai elhelyezési, néprajzi, turista, erdőgazdasági térképek stb.

B X a, b, c
A Pireneusi-félsziget politikai, természetföldrajzi, szaktudományos térképei.

B XI a Oroszország, Lengyelország politikai térképei – mintegy 330 mű, legkorábbi közülük *Jansson-Mercator Livonia*- (Lettország) térképe, 1636-ból, kb. 1500000 méretarányban (B XI a 172). Több sorozattérkép ábrázolja az orosz és a lengyel területeket: pl. az *Atlas Russicus...Acad. Scient.* 1745-ből, 21 szelvényen (B XI a 10), vagy 1820-ból a *Kriegstopograhische Karte von Russland* (Oroszország hadi térképe), 1:126000 méretarányban, 254 szelvényen (B XI a 39), illetve Lengyelország 1820-1888 között készült, 98 szelvényből álló, szintén 1:126000-es méretarányú térképsorozata (B XI a 93).

B XI b Oroszország, Lengyelország természetföldrajzi térképei.

B XI c Oroszország, Lengyelország szaktudományos térképei.

B XII a Svájc egész területének és az egyes kantonoknak politikai és általános térképei – mintegy 70 mű, legrégebbi gyűjteményünkben egy 16. sz. elejéről származó térkép, címe: *Nuova Carte dei XIII Cantoni degli Svizzeri...*, (Svájc XIII kantonjának új térképe) (B XII a 8).

B XII b,c Svájc természetföldrajzi, szaktudományos térképei.

B XIII a Skandinávia politikai térképei, mintegy 90 mű. A legrégebbi 1621-ből való, nagy részük a 19. századból származik. Igen érdekes többek között Svédországról a *Generalstabens Karta öfver Sverige* (Svédország általános térképe) 1858-ból, 1:100000 méretarányban, 82 szelvénylapon (B XIII a 22/2), vagy Dániáról az *Atlas von Danemark*, 1768-1805 között, 15 szelvénylapon (B XIII a 55).

B XIII b, c
Skandinávia természetröldrajzi, szaktudományos térképei.

B XIV a, b, c
Az Osztrák-Magyar Monarchia utódállamainak (Ausztria, Csehszlovákia) 1918 utáni politikai, közigazgatási, természetföldrajzi, szaktudományos térképei.

B XV a Magyarország térképei a Monarchia felbomlásától napjainkig. Közigazgatási, politikai, községhatáros térképek, különféle munkatérképek. Ide tartoznak az országot ebben az időszakban ábrázoló sorozattérképek, amelyekről külön fejezetben esik majd szó. Jelenleg mintegy 150 mű tartozik ide, de az újonnan megjelenő Magyarország-térképek állandóan gyarapítják az agyagot.

B XV b Magyarország 1918 utáni természetföldrajzi térképei – hegy-vízrajzi, földtani térképek, Balaton-térképek, Magyarország vízrajzi térképe a folyószabályozások előtt és után stb., mintegy 210 mű.

B XV c Magyarország 1918 utáni szaktudományos térképei – turista-, környéktérképek, néprajzi térképek, autó- és vasúti térképek, mintegy 500 mű.

C a, C b, C c
Afrika politikai, természetföldrajzi, szaktudományos térképei.

D a Amerika (Észak-, Közép-, Dél-) politikai térképei. Az USA államairól érdekes egy 1876-79 körül készült, 40 szelvényből álló sorozat különböző méretarányban (D a 150-177), vagy az 1920-39 között készült *The topographic maps of the United States*, 1:62500 méretarányban, 55 szelvényen (D a 77).

D b, c Amerika természetföldrajzi, szaktudományos térképei.

E a, E b, E c
Ázsia politikai, természetföldrajzi és szaktudományos térképei.

F a, F b, Fc
Ausztrália politikai, természetföldrajzi, illetve szaktudományos térképei.

Túl a földrajzi-területi besoroláson (A, B, C, D, E, F), amely kontinenseket, országcsoportokat, országokat, országokon belüli/nagyobb területi egységeket foglal magában, a város-ábrázolásokat, útikönyveket a „G" jelzet alatt gyűjtjük. Ezen belül további tagozódás: a G I a-m-ig az európai városokat, a G II – G V a többi kontinens városait, útikönyveit tartalmazza. Részletesen a következő:

G I a Európai országok, albumok városokról.

G I b Balkáni városok térképei, köztük több kéziratos. 270 térkép és országleírás.

G I c Németországi városok, erődök, főleg a múlt századból. Több kéziratos térkép mellett rézmetszetek, kőnyomatos térképek találhatók itt. Igen gazdag anyag, mintegy 780 térkép és útikönyv.

G I d Franciaország városai, erődjei, útikönyvei.
G I e Angliai városok és útikönyvek.
G I f Olaszországi városok, főleg Róma, Velence, Nápoly, Verona, Vicenza, Ankona városairól, több mint 500 térkép és útikönyv.
G I g Németalföld-i (Hollandia, Belgium) városok, útikönyvek.
G I h Ausztria-Magyarország városainak térképe, több mint 3000 térkép és útikönyv, sok kéziratos anyag, több Budai-vár ábrázolás a 18. század második felétől, Buda és Pest térképei a 19. századtól napjainkig, a komáromi erőd több száz szelvényből álló ábrázolása, valamint ide kerülnek a napjainkban megjelenő egyéb várostérképek is.A magyar városokról és községekről 2000 db körüli, 1916-1941 között kiadott kataszteri térképet is őrzünk.
G I i A Pireneusi-félsziget városai.
G I k Oroszországi (majd Szovjetunióbeli), továbbá Lengyelországi városok térképei, főleg e századból.
G I l Svájci városok térképei.
G I m Skandináviai városok térképei.
G II Afrikai városok térképei.
G III Amerikai városok térképei.
G IV Ázsiai városok térképei.
G V Ausztráliai városok térképei.

A Térképtár gyűjtőkörének egyik legfontosabb részét alkotják a hadtörténelmi vonatkozású térképek, amelyek ütközeteket, csatákat, háborús eseményeket mutatnak be „H" jelzet alatt. A 18. század végéig a térképi ábrázolások még háromszögelés, egyezményes jelek nélkül készültek, különösen a hadseregek menetvonalait, táborhelyeit, erődítéseit tartalmazták, tehát a hadműveletekkel voltak kapcsolatosak. A katonai rendfokozattal rendelkező mérnökök alaprajzszerű vagy perspektivikus rajzokat készítettek a csataterek, táborozások környékéről. A katonai sorozattérképek megjelenésétől fogva, amelyek részletes felméréseken alapultak, megváltoztak a hadtörténelmi térképek: a kinyomtatott térképek alapul szolgáltak a különböző hadi események ábrázolásához. Így a 16-18. századig sok a kéziratos ábrázolás (kivéve az utólag készülteket), a 19. század végétől az alaptérképek zöme nyomtatott, a rávitt hadtörténelmi eseményeket kézzel rajzolták.

A „H" jelzeten belül a térképek kronologikus beosztásúak:
H I Ókori háborús eseményeket ábrázoló térképek.
H II Hadtörténelmi térképek 476-1491-ig.
H III Újkori háborús eseményeket ábrázoló térképek (a-e).
H III a Hadtörténelmi térképek 1492-1600 között.
H III b Hadtörténelmi térképek 1601-1650 között.
H III c Hadtörténelmi térképek 1650-1700 között.
H III d Hadtörténelmi térképek 1701-1740 között.
H III e Hadtörténelmi térképek 1740-1789 között.
H IV Újabbkori háborúk (a-g).
H IV a Hadtörténelmi térképek 1790-1820 között.
H IV b Hadtörténlemi térképek 1821-1840 között.
H IV c Hadtörténelmi térképek 1841-1913 között.
H IV d Az első világháború hadtörténelmi eseményei – közel 5000 db térkép, illetve légifotó; igen jelentős anyag, melynek beosztása hadszínterek szerint történt (orosz, olasz, balkáni, román, nyugati és török), ezen belül szinte napról napra, kronologikus sorrendben követhetők az események.
H IV e A legújabbkori háborúk térképei 1919-1939 között.
H IV f A második világháborús térképek 1939-1950 között.
H IV g Az 1950 utáni hadtörténelmi térképek.

A békebei táborozások, hadijátékok a „J" jelzet alatt találhatók, ezek nagy része magyarországi (Pest környéki), illetve Monarchia-beli táborozások, hadijátékok, mintegy 150 mű.

A „K" jelzet alatt a korabeli (18-19. századi) országleírásokat őrizzük, főleg Közép-Európa területéről; ezek stratégiai szempontból fontos városok, várak, folyók, átkelők leírásait tartalmazzák, néha térképvázlattal.

Az „L" jelzet katonaföldrajzi leírásokat tartalmaz, mintegy 250 kötetben, az Osztrák-Magyar Monarchia, továbbá a Balkán országairól, valamint Német- és Olaszországról.

A Térképtár belső munkáját valamint a kutatók igényeit több ezer kötetből álló kézikönyvtár elégíti ki. Ezek csoportosítása a következő:

I. Folyóiratok (Földrajzi Közlemények 1873-tól, Földrajzi zsebkönyv, Földrajzi Értesítő, Térképészeti Közlöny, Geodézia és Kartográfia, Kartographische Nachrichten stb.)

II. Lexikonok.

III. Szótárak.

IV. Jelkulcsok.

V. Tereptankönyvek.

VI. Hazai és nemzetközi térképek prospektusai és az áttekintőlapok kiadványfüzetei.

VII. Szakkönyvek.

VIII. Helységnévtárak.

IX. Monográfiák.

X. Kéziratos tanulmányok.

A katonai topográfiai térképek

A 18. század második felére egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a hadszínterek kiválasztásához, a támadások előkészítéséhez, a terepet részletesen ábrázoló, az egész Birodalom területére kiterjedő térképekre van szükség, amelyek a települések, utak, vizek, mocsarak és a domborzat pontos ábrázolását adják.

Magyarország területének a feltérképezésére az Osztrák Birodalom, majd az Osztrák-Magyar Monarchia keretén belül került sor, ezeket hívjuk I., II., III. katonai felmérésnek. Saját korukban a felmérési, sőt gyakran a levezetett méretarányos térképek is szigorúan titkosak, így a polgári élet számára hozzáférhetetlenek voltak. A két világháború között az önállóvá vált magyar katonai térképészet a III. katonai felmérésből származó szelvények egy részét felújította. A II. világháború után áttértek a *Gauss-Krüger* rendszerre, melynek különböző méretarányú szelvényei napjainkig több kiadást, felújítást értek meg.

A Térképtárban teljesnek tekinthető a katonai sorozattérképek anyaga, a felvételi és levezetett méretarányok egyaránt, az anyag egy része másolatban van meg. Sok szelvényt többször kiadtak, gyűjtőkörünk ezekre is kiterjed. A katonai sorozattérképek is besorolást nyertek a már előbb leírt katalógusrendszerbe (B IX a, illetve B XV a), de tárolásuk az anyag hatalmas mennyisége miatt külön történik.

Az alábbiakban következik a Térképtárban megtalálható, Magyarország területét ábrázoló fontosabb sorozattérképek kronologikus felsorolása:

– I. katonai felmérés – 1:288000 méretarányú, az eredeti színes, kéziratos szelvények a bécsi Kriegsarchivban találhatók. A felmérés országonként, illetve tartományonként történt:

- történelmi Magyarország területe – 1782-1785, 965 db szelvény; Térképtárunkban eredeti méretű, fekete-fehér fotó formájában, illetve színes fénymásolatban van meg (B IX a 527, illetve B IX a 1116).

- Erdély – 1769-1773 (280 szelvény, B IX a 715), Temesi-Bánság – 1769-1773 (208 szelvény, B IX a 577) nem méretarányos, kisméretű, fekete-fehér fotomásolatok formájában találhatók meg.

Levezetett méretarányú térképek:

- 1:115200 – 39 szelvény, fekete-fehér, nem méretarányos fotomásolat, 1783 (B IX a 528/1-a).

- 1:192000 – 43 szelvény, színes, eredeti nagyságú fénymásolat, 1782-84 (B IX a 1120).

– II. katonai felmérés – 1819-1869, 1:28800 méretarányú, az eredeti színes szelvények a bécsi Kriegsarchivban találhatók:

-történelmi Magyarország (1087 szelvény, B IX a 530), Erdély (295 szelvény, B IX a 719/11), mindkettő eredeti méretű, egyszínű másolat.

Levezetett méretarányú térképek:

- 1:144000 – 1869-1881, 141 szelvény, rézmetszet (B IX a 531).

- 1:288000 – 1858, 17 szelvény (B IX a 521).

– III. katonai felmérés – 1869-1884, 1:25000 méretarányban:

- történelmi Magyarország és Erdély területét 1353 db szelvény ábrázolja (B IX a 397). 104 db eredeti, színes térképszelvényt őrzünk a Térképtárban, a többi fekete-fehér nyomdai másolat.

Levezetett méretarányú térképek:

- 1:75000 – 1873-1889, 367 db szelvény, egyszínű kiadás (B IX a 33).
- 1:200000 – 1887-1913, színes, egész Közép-Európa területére elkészült térképmű (B II a 39).

A Monarchia felbomása után létrejött az első önálló magyar katonai térképező szerv (m. kir. Állami Térképészeti Intézet), amely a III. katonai felmérés alap- és levezetett méretarányos szelvényeit újította fel, de ez nem készült el az ország egész területére. 1940-1944 között kiadtak az akkori országterületre (a visszacsatolt részekkel együtt) egy 1:50000 méretarányú sorozatot (B IX a 39).

A II. világháború után megváltozott a katonai sorozattérképek rendszere, méretarányosorozata. Bevezetésre került a Gauss-Krüger térképrendszer, amelynek méretarány sorozata: 1:25000; 1:50000; 1:100000; 1:200000; 1:500000. 1950-52 között a korábbi térképeket újították fel Gauss-Krüger rendszerben. 1953-59 között történt meg az ország újrafelmérése 1:25000 méretarányban (a III. katonai felmérés óta az első, amely az ország egész területére kiterjedt!). Azóta a levezetett méretarányú térképek többször megjelentek.

A Térképtárban gazdag légifénykép gyűjtemény található. Mintegy 45000 db II. világháború előtti és alatti felvételt őrzünk, az ország egyes (akkor felmérésre kerülő) területeiről. Az 1950-60-as évekből a teljes országterületre rendelkezünk légifotókkal, ezek száma mintegy 80000 db.

Muzeális anyagnak tekinthető néhány térkép (a III. katonai felméréstől kezdve) alapanyaga, felmérési lapjai, tisztázati rajzai.

A Térképtár kutatószolgálata, fejlődése

Az anyag évi 4000-5000 tétellel gyarapodik, ezeket a fent ismertetett katalógusrendszerbe illesztjük be. Minden térképről leírás készül (cím eredeti nyelven, méretarány, kiadás helye, ideje, kiadó, nagyság, megjegyzések stb.), és anyagcsoportonként (pl. B IX a) katalóguskönyv készül róluk, amelyhez névmutató, illetve szakmutató tartozik. Számítógépes feldolgozással elkészült egy teljes, összesített névmutató is, amely a kuatást megkönnyíti. Tervezzük a katalógusrendszer számítógépes feldolgozását, valamint a rosszabb másolati minőségben meglevő katonai felmérések (I., II., III.) eredetijéről színes fénymásolatok elkészíttetését, amelyek használati értéke az eredetivel megegyező.

A Térképtárat évente 500-600 kutató keresi fel személyesen, illetve levélben, munkatársaink szaktanácsadással segítik munkájukat. Gyakran kölcsönözzük térképeinket (vagy annak másolatait) kiállításokhoz. Előzetes bejelentés alapján bármilyen csoportot fogadunk és bemutatjuk gyűjteményünket, amely a földrajz, történelem, néprajz stb. iránt érdeklődő diákok, sőt tanárok számára is érdekes lehet.

Mikor is volt 1896?

Vikár Béla népdalgyűjteményének datálási problémái

A Néprajzi Múzeum fonogramtárának elejét képező Vikár Béla-féle gyűjtemény jelentőségét a szakirodalom már kellőképpen értékelte és elismerte. A hangfelvételekhez csatlakozó hatalmas írásos dokumentáció teljes feldolgozása még a mai napig sem történt meg, holott e gyűjtemény darabjai több kiadás alatt álló népdalpublikáció-sorozat törzsanyagát jelentik. Hogy csak a legfontosabbakat említsem: A Magyar Népzene Tára készülő kötetei, Bartók: A Magyar Népdalok Egyetemes Gyűjteményének kilencre tervezett kötete, valamint Dobszay László és Szendrei Janka munkájának, A magyar népdaltípusok katalógusának három kötete. Mindhárom említett vállalkozás a legrégebbről származó nélkülözhetetlen adatok becsességét is értékeli a Vikár-gyűjtötte dallamok közreadásakor.

A napi publikációs munka során sok gondot jelentenek viszont a rendelkezésünkre álló támlapok adatbéli hiányosságai, melyekről időközben azért már kiderült, hogy a teljes Vikár-gyűjtés átvilágításával jórészt pótolhatók. E hiányosságok közül ezúttal a datálási problémákról szeretnék néhány szót ejteni.

Először is tekintsük át, hogy milyen forrásokra támaszkodhatunk az egyes hengerek felvételi időpontjainak meghatározásakor:

1. Az első természetesen a hengerek lehallgatása. A kezdeti időkben meglehetősen sűrűn találkozunk bemondásokkal, melyekből nem csupán a szereplők neve, hanem eleinte dátumok is kiderülnek. Ez a biztatóan induló kezdeményezés azonban a későbbiek folyamán elakadt.
2. A Néprajzi Múzeum leltárkönyveinek adatai a hengerek bevételezéséről.
3. Fontos források a helyszíni gyorsírásos füzetek. E füzetekben található a legtöbb dátum, hely és énekesnév.
4. E gyorsírásos füzetek gépírásba történt áttételei, melyek tapasztalataim szerint az áttétel során sok, éppen a bennünket érdeklő adatot figyelmen kívül hagytak, vagy néhol tévesen értelmeztek, de az ilyen hiányosságok az eredeti kéziratokból még rendre helyrehozhatók.
5. Vikár Béla saját kezű áttétele (Néprajzi Múzeum: EA 2299) is tartalmaz felvételi adatokat.
6. Vikár korabeli publikációi is tartalmaznak szórványos – többnyire az adatközlők nevére és a gyűjtés helyszínére vonatkozó – adatokat.

Mindezen források külön-külön vizsgálata, majd egybevetésük, egymással való kapcsolataik aprólékos felderítése ad némi reményt, hogy a meglévőkön kívül újabb információkhoz juthatunk.

A legnagyobb bajban azokkal a hengerekkel vagyunk, amelyeknek nem áll rendelkezésre a helyszíni gyűjtőfüzetben leírt anyaga. (Ilyen pl. az MH 137-tól az MH 154-ig terjedő füzesabonyi gyűjtés, amelyről csak az előtte és utána következő hengerek biztos dátumából lehet valószínűsíteni, hogy arra 1899-ben került sor.)

A kiindulási pont ebben a témakörben a fonogramgyűjtemény és a hozzá kapcsolódó írásos anyag keletkezésének története, amely szoros összefüggésben van azzal az általános föllendüléssel, melyet a milleniumi ünnepségekre való lelkes készülődés eredményezett. A megelőző időszak sikertelen próbálozásai után most hirtelen támogatásra

talált a néphagyományok újabb gyűjtésére szerveződő mozgalom. Az irányítást magára vállaló Néprajzi Társaság anyagi helyzete ugyanis nem tette lehetővé az önálló kezdeményezést, mindenképpen az állam segítségére szorult.

Vikár Béla így számol be erről az *Élő nyelvemlékek* című cikkében: „Meg kellett szívlelünk azt az intést, amelyet még *Csáky Albin* gróf adott a társaságnak, midőn ugyanebben az ügyben átadtuk neki a *Káldy Gyula*, *Herrmann Antal* és *Sztankó Béla* szerkesztette beható emlékiratot a magyar zenei kincsek összegyűjtése és közzététele iránt, azt az intést, hogy ne várjunk mindent az államtól. Ezt pedig adott esetben úgyis értelmezhettük, hogy ne várjunk az államtól semmit. Csakugyan évek teltek el az emlékirat beadása óta a milleniumig, de akkor lépésünknek az állam részéről eladdig semminemű eredményét nem láttuk. Ezzel tehát számot kellett vetnünk. Olyan mód látszott előttem egyedül célravezetőnek, amely nem kerül sokba, de mégis sokat igér." *(1)*

A kérdés kulcsa egy fonográf beszerzése és a folyamatos gyűjtés anyagi fedezetének biztosítása volt. *Wlassics Gyula*, az új vallás- és közoktatásügyi miniszter érdeklődéssel fogadta Vikár emlékiratában kifejtett újabb, a korábbiaknál racionálisabb elképzeléseit és konkrét anyagi segítséggel járult hozzá azok valóra váltásához. Vikár, alig egy héttel az emlékirat beadása után, még 1896 novemberében kézhez kapta a gép költségeit, s a többi teendőt magára vállalta. A miniszteri ígéretben bízva, a valószínű tervezetnél (1897) korábban, még az év karácsonyán haladéktalanul megkezdte a gyűjtést, melynek teljes intenzitással való beindulása csak az 1898-as évtől követhető nyomon. Vikár nemcsak a Néprajzi Társaság főtitkára ekkor, hanem a parlamenti gyorsiroda revizora is. A gyűjtések időpontjait tehát csak munkahelyi elfoglaltságainak függvényében tűzhette ki. A gyűjtések időpontjai tehát csak munkahelyi elfoglaltságainak függvényében tűzhette ki. Az erről szóló egyezkedő levelezések szintén kitűnő forrásul szolgálnak.

A terepmunka megkezdésével párhuzamosan az újonnan alakuló gyűjtemény hátterét is meg kellett szervezni. Újabb beadványok, levélváltások, s 1898 októberében már a végleges hely is megvan: a létesítendő fonogarmgyűjtemény – a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium intézkedése révén – a Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályára kerülhet majd s ott bárki számára hozzáférhető lesz. A Néprajzi Osztály 1898 augusztus 12-én kelt javaslata alapján létrejött egy egyesség, melynek értelmében a Néprajzi Osztály – minisztériumi engedéllyel *(2)* – évenként 150 Ft értékben vehet át Vikártól hengereket, darabonként 5 Ft-jával. Mivel egy henger bolti ára 1 Ft 50 krajcár, a fenti árban a gyűjtés költségei is benne foglaltattak. Ennek fejében a gyűjtő köteles „a kifogástalan fonogramon kívül az illető népdal teljes provenientiáját, továbbá szövegét az Osztálynak beszolgáltatni". *(3)*

A megegyezést követően fokozatosan érkeznek az új gyűjtés hengerei a külön e célra kijelölt szekrénybe. 1899-ben 47 db henger került az osztályra, *(4)* a feltételek értelmében szövegeket, kottákat, az adatközlők adatait és a dalok eredetére vonatkozó információkat tartalmazó kísérődokumentációval együtt. A kottás lejegyzéseket *Kereszty István*, a Múzeumi Könyvtár őre készítette a hengerekről.

1900-ban 86-ra nőtt a leadott hengerek száma, de tudjuk, hogy Vikár gyűjteménye addigra már kezdte megközelíteni az 500 hengert. A feldolgozás tekintélyes időt vett igénybe, így némi eltérés mindig fennállt a felvett és a már leadható hengerek száma között. A dallam- és szöveglejegyzés után a kísérő támlap elkészítése következett. Két kartont használtak. az egyikre a szövegeket ragasztották rá – hátoldalon a dallamincipitekkel –, a másikra pedig a teljes dallamokról készült Kereszty-féle kottás lejegyzéseket, ahogy ezt a Néprajzi Múzeumban még ma is látható támlapok igazolják. A hengerek dobozai és a támlapok azonos arab számot kaptak, ezen belül a latin ábécé betűivel különítve el az egyes darabokat. Az itt bevezetett megoldások, elnevezések – pl. a „támlap" kifejezés – ma is használatban vannak még.

A kitűzött keret hamarosan szűknek bizonyult, a múzeum nemigen tudott lépést tartani Vikár gyűjtői buzgalmával. A kultuszminisztérium – Vikár újabb beadványára – saját alapjaiból biztosított segélyeket a munka folytatására, mivel a Nemzeti Múzeum költségvetéséből e célra már nem futotta többre. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) e korszakra vontakozó iratanyagának 1956-ban történt majdnem teljes elpusztulása nem teszi lehetővé a teljes alkufolyamat dokumentálását. Annyi azonban bizonyos, hogy a

későbbiekben Vikár hengergyűjteménye több részletben és túlnyomó többségében a múzeumba került.

Eleinte majdnem a gyűjtések időrendjében, folyamatosan érkeztek a szállítmányok, szokás szerint az év végén. A későbbiekben kisebb-nagyobb megszakításokkal jött az utánpótlás, majd végül egy meglehetősen vegyes, valószínűleg maradék anyag érkezése zárta le a Vikár-gyűjtések sorát.

A múzeumi hengereket (MH) nyilvántartó leltárkönyv számozása 1-493-ig folyamatosan az 1896-tól 1903-ig felvett Vikár-gyűjtéseket tartalmazza. MH 501-572-ig tart a következő sorozat, az 1904-ben gyűjtött erdélyi anyag. MH 630-659 között találjuk az 1909-1921-es évek zalai, vasi felvételeit. MH 1220-1225-ig vend dallamok találhatók, majd MH 2199-2298-ig bezárólag egy meglehetősen vegyes, valamilyen okból visszatartott, majd egyszerre leadott, régebben gyűjtöt magyar anyag: Zala, Vas, Torontál és (egy henger erejéig) Csík megyéből. E gyűjtések évszámai: 1903, 1905, 1906, 1908, 1910. Ezeket a Néprajzi Múzeum több részletben leltározta be. Az erről készült kimutatás lehetővé teszi, hogy a bizonytalan datálású hengerek felvételi időpontjainak legalább azt a részét kizárhassuk, melyek után azok már bizonyosan nem készülhettek.

MH szám	Törzsszám	Leltári szám	Leltározás dátuma	Db
1-40	262	27922-961	1898.	40
41-47	281	28366-372	1898.03.03.	7
48-53	316	28767-773	1899.05.19.	7
54-69	329	28904-919	1899.07.13.	16
70-85	340	29298-313	1899.10.10.	16
86-293	454	32606-794	1900.07.02.	189
294-493	971	51740-939	1904.06.11.	200
501-551	1067	58250-299	1905.02.16.	50
630-659	1637	87521-550	1910.11.07.	30
509	1653	88032	1910.12.20.	1
1172-1197	1741	92737-762	1911.06.21.	26
1198-1218	1741	92875-895	1911.06.21.	21
1220	1741	92896	1911.06.21.	1
2199-2277	1777	89858-936	1922.10.13.	79
1221-1225	1808	96325-329	1912.02.07.	5
1219	1808	96330	1912.02.07.	1
2278-2298	[innentől kezdve a régi típusú leltározás sajnos megszakad.]			

1. táblázat

Mivel az úttörő vállalkozás kezdetének évszáma körül újabban különféle homályos legendák vannak terjedőben – még a legkomolyabb a szakirodalomban is nyomot hagyva –, nem árt meghallgatnunk Vikár Béla saját beszámolóját is a történtekről: „Nem oly jelentékeny, de az említett nagy törekvések irányába teljesen beillő kezdeménye volt ennek az emlékezetes évnek a népi hagyományok újabb gyűjtésére indított mozgalom – írja Vikár a Magyarországnak szárnyakat adó ezredik, tehát az 1896. év eseményeit ismertetve. – Ezt az ügyet én pendítettem meg akkor a Magyar Néprajzi Társaságban, mint annak titkára. Indítványoztam a választmány előtt, hogy az eddigi gyűjtések kiegészítése, de főképp a már ismeretes népköltési szövegekhez tartozó dallamok megmentése végett új és rendszeres gyűjtés történjék. Az eszmét választmányunk egyhangúlag elfogadta, s a vezetéssel az indítványtevőt megbízta." *(5)*

„Kifejtettem... véleményemet egy emlékiratban és azt oly kéréssel terjesztettem Wlassics Gyula dr. jelenlegi oktatásügyi miniszterünk elé, hogy társaságunk részére az említett gyűjtés czéljából egy fonográfot kegyeskedjék beszerezni. A miniszter úr nemcsak a legkészségesebben és legnagyobb érdeklődéssel fogadta a kívánságot, hanem a lehető leggyorsabban teljesítette is. Alig egy héttel az emlékirat beadása után kezemben volt annak kedvező elintézése és a fonográf költsége. A gyűjtést, bízva a miniszter jóindulatában, és alkalmassabb vállalkozókat egyelőre nem találván, én magam kezdettem meg, és pedig már előbb, ugyanazon év [tehát 1896!] deczemberében, a nagy magyar Alföldön, Borsodmegye mezőcsáti járásában." *(6)* (1. melléklet)

Az említett legelső gyűjtés dátumát nem csupán ez az utólagos – alkalmasint tévedést is tartalmazható – beszámoló őrizte meg, hanem a helyszínen készült gyorsírófüzet is, melynek gépírásba áttett változatát az 1. számú melléklet mutatja be.

Csincsei gyüjtés.

Borsodmegye, 1896 dec. 24-26.

Magasan repül a daru,
Isten hozzád, kedves falu!
Itt kell hagyni kis falumat,
Benne az én kedves galambomat.

Kis angyalom arra kérlek;
légy hü, amig visszatérek,
hü szivedbe rejts el engem,
vagy látsz engem többet, vagy sohasem.

A szerencse vigyázzon rád!
Ugysem látjuk mi már egymást,
irigyelik azt az egek,
hogy én, kedves rózsám, tied legyek.
Irigyelik a csillagok,
hogy én, kedves rózsám, tied vagyok.

/Combos Mari Igricpől/

-.-.-

Ha meghalok csak az a kérésem, n
muzsikaszó kisérjen ki engem,
udvaromon az a nóta járja:
hütlen rózsám, mért viszel a sirba?

Ha meghalok az a kivánságom,
hogy a rózsám koporsómhoz álljon,
ott legyen, mig letesznek a sirba,
egy pár könnyet ejtsen koporsómra.

-.-.-

1. ábra

De nézzük, milyen legendákról is van szó?

1. Az egyik elképzelés szerint az első fonográfos gyűjtés már jóval korábban – az egész világot megelőzve – 1894-ben megtörtént a Somogy megyei Hetes községben. A feltételezés abból indult ki, hogy Vikár egyik hetesi adatközlője, az ötvenes években történt utólagos beszélgetések alkalmával erre a dátumra emlékezett.

Volly István Somogyi Kalevala (*Vikár Béla Somogyban*) című kiadványában *(7)* ezt olvashatjuk: „*Sámlik Istvánné Pöttendi Lidi* 73 évesen így emlékszik vissza: ..Velem a A *hetesi temető*-t daloltatta el. Elébb csak úgy külön, és akkor odaállított a gép elé, elindította, a gép forgott, én meg daloltam. Mikor kész voltam, Vikár bemondta: „Dalolta Pöttendi Lidi, Hetösön, 1894 április másodikán. Én akárhogyan gondolkodom, úgy emlékszem, ezt a dátumot mondta< – töpreng a messzi múlton Pöttöndi Lidi néni. *Pöttendi Pál* viszont határozottan kijelenti, hogy 1894 nem lehetett, mert akkor még ő is iskolába járt. *Özvegy Szántó Lajosné, Tót Erzsi* volt a másik iskolatárs, és ő is 1899-re emlékszik, mint a perdöntő gyűjtőfüzet." *(8)*

Együd Árpád Vikár Béla nyomában című cikkében *(9)* újabb kérdéseket tesz föl az emlékező idős asszonynak, de a helyzet csak még zavarosabbá válik, mikor az egyik döntő érvről, miszerint azért énekelte épp a *Három árvát* Vikárnak, mert közel volt még édesanyja halálának időpontja, kiderül, hogy az mindent bizonyít, csak épp az 1894-es évet nem, hiszen „a halotti anyakönyvben az áll, hogy édesanyja meghalt 1895. márc. 3-án".

Schelken Pálma Emlékezés Vikár Bélára című, a *Muzsika* 1958. 6. számában megjelent cikkében már egyenesen így ír: „A világon ő az első, aki népdalgyűjtésnél már a 80-as évek végén alkalmazza a fonográfot. Munkáját a Nagyalföldön kezdte."

Nehéz azt elképzelni, hogy a teljesítményére oly egészségesen büszke Vikár Béla – nagyszámú nyilatkozatainak, írásainak valamelyik helyén – ne említett volna meg egy ilyen rekordot, amelynek jelentőségével ő is, kortársai is meglehetősen tisztában voltak. Az 1896-os évhez kötődő Vikár-tudósítások viszont a kezdeti technikai nehézségekről számolnak be, és egyáltalán nem valószínűsítik, hogy már korábban is dolgozott volan ilyen berendezéssel: „Nehezen ment a dolog eleinte, nemcsak az akkor rendelkezésemre állott gépnek (egy amerikai *Edison*-utánzás, elektromos akkumulátorral, a kettő együtt csaknem fél métermázsát kitett, jelenleg a néprajzi osztályban) rendkívül nagy súlya, hanem még inkább a kezelésben való járatlanságom miatt is." *(10)*

A dokumentumok azt mutatják, hogy Vikár az első lelkes kipróbálás után azért megvárta az ígért miniszteri támogatást, amely a következő év – tehát 1897 – januárjától

kezdve meg is érkezett, s így a gyűjtés anyagilag is biztos körülmények között folyhatott tovább. Az első év jó része technikai jellegű tanulmányokkal telt el; az üzemeltetés, az esetleges javítások, a szétszedés-összerakás megtanulásával egyidejűleg szükség volt a különféle gépfajták megimerésére, kipróbálására is. Idővel sikerült egy megfelelőbb súlyú, praktikusabban használható berendezéshez jutnia.

Felmerül tehát a kérdés: szabad-e egyetlen visszaemlékezésre támaszkodva, az ennek ellen szóló nagyszámú tanúségtétellel szemben, az összes létező dokumentumot figyelmen kívül hagyva, ilyen horderejű következtetésre jutni?

2. A másik elképzelés szerint az első Borsod megyei fonografálás időpontja nem lehetett az 1896-os év, mivel ezt a dátumot egy közismert Kodály-idézet kétségessé teszi. Ez az idézet a *Visszatekintés* II. kötetében *(11)* olvasható: „A Millenium idején két hétig Budapesten lehettem. Legnagyobb benyomásom a kiállítási falu volt. Egy sor ház, különböző vikékek viseletébe öltözött alakokkal, teljes felszereléssel. Jártam én azelőtt is falun, de a mi vidékünkön olyan gyönyörű népviselet, hímzés, fazekasáru nem volt látható. Örök kár, hogy nem hagyták meg azt a falut állandó kiállításnak. Alapja lehetett volna egy magyar Skansennek.

Egyik házban egy fali tábla vonta magára a figyelmemet. Fehér László balladája volt, vagy egy tucat különféle dallammal, gyűjtötte Vikár Béla. Ott olvastam ezt a nevet először.

Akkor még a nagy zene tanulmánya és a zeneszerzés annyira elfoglalt, hogy csak mellékesen foglalkoztam népdalokkal. De úgy 6-7 év múlva, mikor disszeráció-témán kezdtem gondolkodni s a magyar népdalok minden megjelent gyűjteményét már átnéztem, eszembe jutott az a tábla, és fölkerestem Vikár Bélát 1903 őszén."

Teljes joggal merülhet fel a kérdés, vajon hogy kerülhetett egy tablóra Vikár fonográffal gyűjtött anyagából bármi is májusban – az ezredéves kiállítást 1896. május 2.-án nyitották meg –, mikor azokat csak decemberben vehette föl?

A Kodály-visszaemlékezés emez egyetlen adatának megingathatatlan hitelessége arra kényszerítette a rajta elgondolkodókat, hogy az ennek ellentmondó – az ügyben közvetlenül érdekelt – visszaemlékező, illetve korabeli hiteles dokumentum szavahihetőségét is kétségbevonja. Hiába írja le *Herrmann Antal* is a történetet – szövegében még egy konkrét dátumot is említve a fonográfot ajándékozó Wlassiccsal kapcsolatban *(12)* –, hiába Vikár saját beszámolói, a közgyűlések jegyzőkönyvei, melyek bimbózó tervekről, tapogatózó szándékokról tudósítanak, holott ugyancsak jó érvként jött volna szóba bármilyen létező kísérleti eredmény, dehát effélékről nem esik azokban szó. De hiába *Gergely Pálnak*, a gyorsírásos füzetek egyik megfejtőjének alapos beszámolója is, mely megnevezi és időhöz köti a neves eseményt *(13)*, a kiindulási feltevéshez való ragaszkodás azt eredményezte, hogy előbb a tanulmányírók, majd nyomukban a legrangosabb kézikönyvek is az 1895-ös dátumot kezdik közölni.

Néhány ezek közül:

Együd Árpád: Vikár Béla nyomában (Somogymegyei Múzeumok Közleményei, Kaposvár, 1985. VII.) „Az ún. gyorsírásos szakasz után következő fonográfos korszak (1895) nagy fordulatot hozott a magyar népdalgyűjtésben. A várva várt Edison-találmány (1877) alkalmazása meggyorsította, forradalmasította a népdalgyűjtést, s egyéb hagyományok gyűjtésében is a precizitást, hitelességet biztosította. Sokan megcsodálták Vikár beszélő gépét."

Paksa Katalin: Magyar Népzenekutatás a 19. században (Budapest, 1988.): „Vikár Béla 1895-ben készíti első fonográffelvételeit (a legelsőt a Borsod megyei Csincsetanyán)..."

Kósa László: A magyar néprajz tudománytörténete (Budapest, 1989, 179.p.): „Az úttörő ötlet és kezdeményezés – a különben zeneileg képzetlen – Vikár Béla érdeme. Már az Ethnográfia első évfolyamában megjegyzi, hogy a fonográf milyen kitűnő eszköze lehet a néprajzi gyűjtésnek, de öt év múlva – miután minisztériumi támogatással sikerült szert tennie a drága gépezetre – válthatja valóra elképzelését, némi amerikai kisérleti alkalmazást *(14)* nem tekintve, elsőként a világon: 1895 decemberében Dél-Borsodban tizenkét hengerre ötven dallamot rögzített."

Magyar Néprajzi Lexikon (5. kötet, 558.p.) Vikár-szócikkében: „A folklórszövegek, dallamok hiteles rögzítésére törekedett, somogyi gyűjtését 1890-ben gyorsírással végezte,

de 1895-től fonográfot használt úttörőként, megalapozva azt a modern módszert, amely népzenekutatásunk tudományos világszenzációt jelentő kibontakozásához vezetett" (*Sándor István*).

Magyar Néprajz V. Népköltészet (Budapest, 1988, 414.p. – *Küllős Imola: A magyar népdalkutatás története*): „A század utolsó évtizedében egy hangrögzítésre alkalmas eszköz – a fonográf – módszertani változást hozott a népzene és a népdalgyűjtés gyakorlatába. Európában elsőként – 1895-ben *(15)* Vikár Béla gyűjtött fonográffal népdalokat Somogy megyében [!!!] majd szülőföldje után módszeresen bejárta az egész országot."

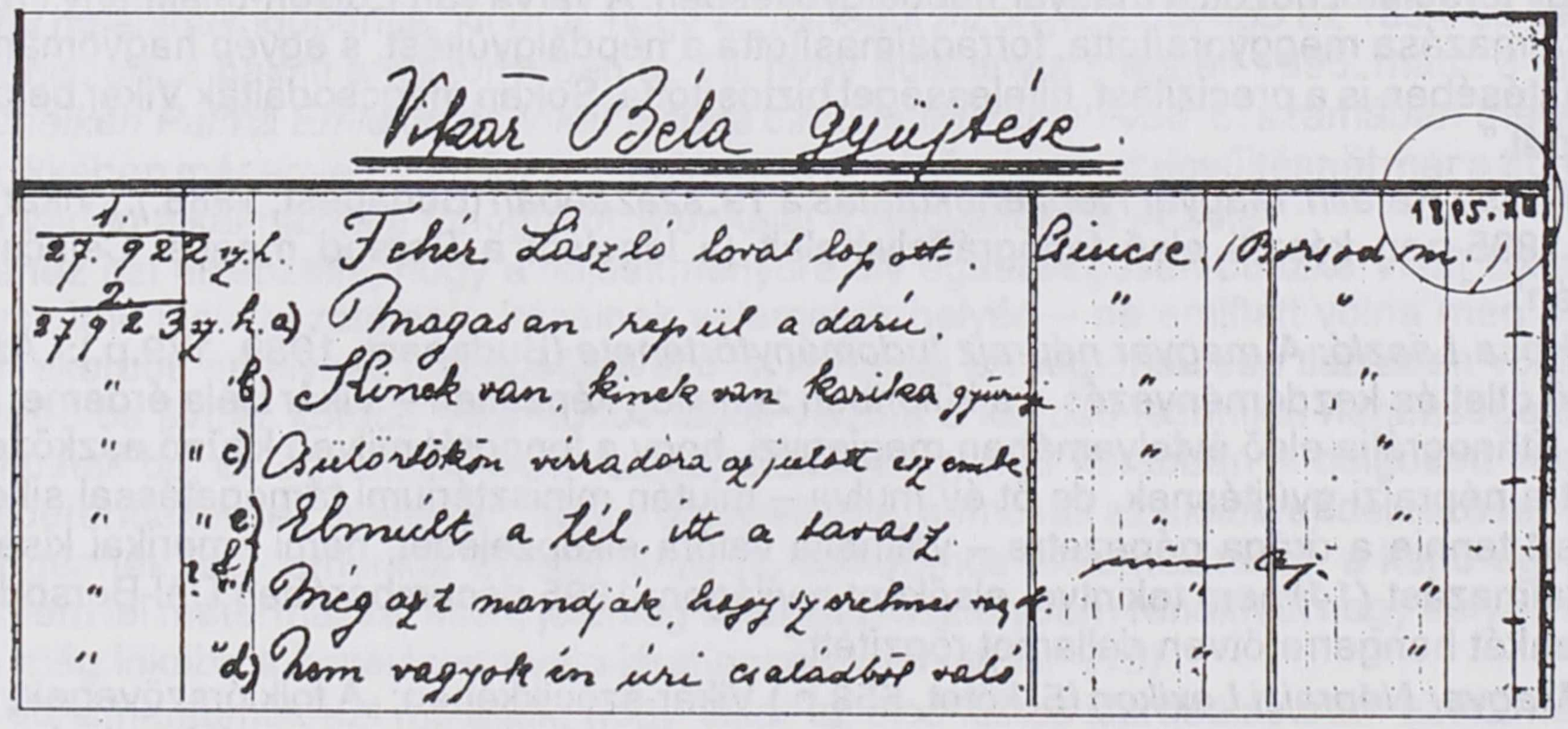
Ellenpélda: a *Szabolcsi-Tóth Aladár* szerkesztette *Zenei Lexikon*, amely Vikár szócikkében még ezt írja: „Nevéhez fűződik a fonográffal való népdalgyűjtés megindítása (1896), amivel nemcsak a magyar, de az európai zenefolklor történetében is alapvető jelentőségű reformot kezdeményezett." Elgondolkodtató, hogy ekkor, 1931-ben még valamennyi érintett élt és protestálhatott volna, Kodályt is beleértve!

Megpróbáltam e nevezetes térkép nyomába szegődni, de a Néprajzi Múzeum költözködései, majd az új helyen való többszöri átrendezkedése nem kedvezett a nyomozásnak. Találtam viszont egy jelentést 1900-ból, a párizsi Világkiállításra való készülődés dokumentumai között, amelyben szó esik egy ilyen jellegű térképről, csakhogy ez jóval későbbre teszi annak keletkezését: „Vikár ur elmondja előterjesztésében, hogy eddig 500 hengert gyűjtött, mintegy 1000 dallal, hogy 300 hengerről a dallamokat hangjegyekben leírta, elkészítette azok czédulakatalógusát s készített egy térképet, melyen két népballada összes változatainak földrajzi elterjedése van feltűntetve s végül mindezekről franczia nyelven tájékoztató füzetet írt s az egész anyagot Párisba küldte. A Vikár által fentebb felsorolt munkálatokról és anyagról én mit sem jelenthetek; nekem Vikár eddig 86 hengert adott át a szöveggel kótták nélkül, majd – térítmény mellett – ezeket is mind visszavette (csak a leírt szövegek maradtak itt) s kiküldött mindent hengert, szöveget, kóttát, térképet és leírást a nélkül, hogy azokat egyáltalában láttam volna." *(16)* Megjegyzendő, hogy e jelentés írója, Jankó János, nem más, mint a Néprajzi Osztály vezetője, a millenium idején pedig éppen a néprajzi falu felállításának és berendezésének irányítója. *(17)*

Azt természetesen nem lehet feltételezni, hogy Kodály ezt a táblát ne látta volna. A kérdés csak az, hogy valójában mikor és hol láthatta, ha ezek szerint az a párizsi kiállításra készült.

Nem tudom elhallgatni egy szörnyű sejtésemet. Lehet, hogy Vikár nem írt a saját jegyzőkönyvébe következő évi dátumot s hogy Kodály mégis a milleniumi faluban látta az e gyűjtés nyomán készült táblát? Ez esetben azt kell feltételeznünk, hogy a millenium volt egy évvel később! Jó sok dokumentumot kell majd átjavítani!

Lehet, hogy kissé túl nagy hangsúlyt helyeztem a kezdetek időpontjának meghatározásával kapcsolatos gondokra, de szolgáljon mentségemül, hogy ijesztőnek találom a jelenséget, hogy egy kellőképpen nem bizonyított feltevés miatt – még ha azt számtalan ellenőrizhető forrás cáfolja is – átírják a lexikonokat, és ennek nyomában az eredeti dokumentumokban is szaporodni kezdenek az utólagos belejavítások. *(2. ábra)*

Vikár Béla gyűjtése.

1. 27.	922	gy. k.	Fehér László lóval lop ott.	Csucse (Borsod m.) 1895. XII
2. 279	23	gy. k.	a) Magasan repül a daru.	" "
"			b) Kinek van, kinek van karika gyűrű	" "
"		"	c) Sülön-lökön virradóra az julott ez ember	" "
"		"	e) Elmúlt a tél, itt a tavasz.	" "
"		?	f) Még azt mondják, hogy szerelmes vagyok.	" "
"		"	d) Nem vagyok én úri családból való.	" "

2. ábta

JEGYZET

(1) Ethnographia, Budapest, 1901, 133.p.
(2) Wlass. NMI-79/1898.
(3) Seem. NMI-59/1898.
(4) „Mostanig 47 ilyen hengerünk van, mindenik 3-4-5 dallammal; ezek közül magára Somogyra 17 darab esik." Ethnographia, Budapest, 1899, 26.p.
(5) 1896. október 31-én a Társaság felolvasó és választmányi ülésén. Nyomtatásban: Vikár Béla: *Népballadáink összegyűjtéséről.* Ethnographia, Budapest, 1896, 441.p.
(6) Ethnographia, Budapest, 1901, 134.p.
(7) Kaposvár, 1959.
(8) Jó lenne tudni hol lappang az a gyűjtőfüzet, amelyre Volly hivatkozik s idéz is belőle: „1899. április 1-én, születésem napján (40-ik) – Kaposvár, Juta, Magyaratád".
(9) Somogyi Múzeumok Közleményei, VII., Kaposvár, 1985.
(10) Ethnographia, Budapest, 1901, 134.p.
(11) *Emlékezés Vikár Bélára*, 403.p.
(12) *Herrmann Antal: Népzenei kincseink gyűjtése és a fonográf.* In: Magyar Zenetudomány 1907, 15.p.: „Szép frázisok még sokszor hangzottak el, de tettekre nem került sor. Ily körülmények közt vette át Wlassics Gyula a kultuszminiszteri tárcát 1896 január 6-án. És a társaság főtitkára, Vikár Béla az uj minisztert sem hagyta békében."
(13) *Gergely Pál: Vikár Béla gyűjtőútjai nyomán.* Ethnographia 1947, 82.p.: „Vikár a kilencvenes években ismerkedett meg *Rákóczi Izidor* pesti műszerésznél az Edison-féle fonográffal s az egész világot megelőzve ment ki falura, fonográffal dalt gyűjteni. 1896 őszén kezdte meg Borsod megyében, Mezőcsáton a viaszhengerre való felvételt. Mikor külföldön ráeszméltek a gyűjtés ilyen módjára, neki már egész sorozat hengere volt. (...) Az 1900-as párizsi világkiállításon Sebestyén Gyula e fonogramokat mutatta be."
(14) Ethnographia, 1891, 51.p., *Fewkes* gyűjtéséről szólva: „Phonbographfal mentették meg az enyészettől a kihaló félben levő passamagneddy indián törzs dalainak és nyelvhagyományainak egy részét."
(15) 1895-ben Vikár bizonyosan nem gyűjtött Somogy megyében. Dokumentálható somogyi gyűjtései I.: Vikár Béla: *Somogymegye népköltése*. Bevezetés, X.p.: „A jelen kötet keletkezése hosszabb időre megy vissza. Egy részét az itt nyújtott anyagnak már a 80-as években gyűjtöttem; később, 1890 nyarán, a gyűjtést nagy buzgalommal és nagyobb területen folytattam; végre 1899-ben, a Kisfaludy Társaság és szülőmegyém támogatásával kiegészítettem. Azonban a kötet e kiegészítő gyűjtés előtt már sajtó alá volt készítve, csak a jegyzetek hiányoztak. A pótló gyűjtés anyagát a legjobb akarattal sem lehetett mindig a kellő helyre beilleszteni. Ebből itt ott egyenetlenség támadt. [A kottás fonográflejegyzések a kötetben a jegyzetek után találhatók! -S.F. megj.] A szövegekhez utólag a dallamokat is összegyűjtöttem phonograph útján; az illető phonographhengerek a M.N. Múzeum néprajzi osztályában vannak elhelyezve."
(16) *Jankó János: A Nemzeti Múzeum Igazgatóságának VII. 31-én.* (NMI-68/1900)
(17) *Jankó János: A milleniumi falu.* Sajtó alá rendezte és bevezetővel ellátta: Szemkeö Endre. Budapest, 1989.

SEBŐ FERENC

Kodállyal Kanadában

A Kodály-koncepció lassan félévszázada szerves része életemnek. Hatéves korom óta az, amikor először kezdtem el szolmizálni az *Ötfokú zene* I. kötetéből. Kivételesen szerencsés embernek érzem magam, amiért egy olyan nagy formátumú és gyémánteszű gondolkodót, mint Kodály Zoltán, én is vezérlő csillagomnak tekinthetek. S az pedig, hogy az ő egyetemesen igaz és lenyűgöző tanításait én magam is taníthatom, a legnagyobb kitüntetés. Úgy alakult a pályám, hogy Kodály zenei nevelési elveit nem csak hazai, ha-

nem „idegen" földre is elvihettem. Örömmel számolok most be erről a boldogító tevékenységemről.

A tények

1967 óta állok szoros kapcsolatban a kanadai zenei élettel. Az azóta eltelt huszonhét év alatt tizenöt évet tartósan ott is töltöttem. Kodály Zoltánt a torontói egyetem díszdoktorává avatták 1966-ban, s még ugyanabban az évben Budapestre érkezett az ontariói Művelődési Minisztérium két vezetője azzal a szándékkal, hogy keressenek egy magyar zenetanárt, akit kihívnak Kanadába tanítani. Rám esett választásuk. Kétéves tanítási gyakorlattal rendelkeztem akkor, zöldfülű, de lelkes tanárocska voltam. A hirtelen rám szakadó felelősség és öröm miatt kerek egy hónapig nem tudtam aludni...

Lázasan kezdtem a készülést és a tanulást. Örök hálával gondolok két nagylelkű emberre – Szőnyi Erzsébetre és Hamvas Annára –, akik azokban a hetekben önzetlenül megosztották velem nagy tudásukat.

Kanadai munkámat talán egy hétszólamú partitúrához hasonlíthatnám, mely partitúrában igen izgalmas és színes polifón mű hömpölygött:

1. egyetemi munkák;
2. előadások konferenciákon;
3. könyvterjesztő körutak (a *sing silverbirch sing* című kanadai népdalelemző könyvem megjelenését követő, a kiadóm, a Boosey and Hawkes szervezésében létrejött utak);
4. karnagyi munka;
5. korrepetálások (gyerekkórusok és énekórák korrepetálása országszerte);
6. országjáró utak a férjemmel, Janota Gáborral (a „Neveljük Ma a Holnap közönségét" ars poeticánkkal eldugott, pici városokban dolgoztunk. Miközben ő továbbképzést tartott a város fúvós tanárainak-diákjainak-zenekarainak, addig én az énektanárokat és az énekkarokat tanítottam. E két-háromnapos utak Janota Gábor koncertjével értek véget, amelyen együtt muzsikált a városban élő professzionista muzsikusokkal);
7. könyvírás (két könyvön dolgozom: *A zenehallgatás pedagógiája* és *Hallásképző etűdök* címmel).

A számtalan helyszín közül csak azt az öt intézményt említem meg, ahol tartósan dolgoztam.

I. Uneversity of Western Ontario

London, Ontario, 1970. Kanadában először indult egy új diploma-program ezen az egyetemen *Bachelor of Musical Arts* címmel. A program lényege abban állt, hogy a hallgatók a négyéves képzés végén előadói és pedagógiai kettős diplomához jutottak. Az egyetem mérföldkőnek nevezte új programját, és benne központi helyet szentelt a Kodály-koncepciónak. Hat évig vettem részt ebben az izgalmas munkában, visiting professzori státuszban.

II. University of Calgary

Calgary, Alberta, 1980. *Lois Choksy* indította el háromnyaras Kodály-diploma programját. Az indulásban társalapítóként vettem részt, majd további hét éven át minden nyáron tanítottam és vezettem a szolfézs-zeneelmélet tárgyak koordinálását.

III. Wilfrid Laurier University

Waterloo, Ontario, 1985. az egyetem kétéves intenzív Kodály tanárképző-kurzust kezdett el. Autentikus magyar szakembert kerestek a tantervek, a tananyag és a tankönyvek összeállításához, valamint az egész tanfolyam vezetéséhez. Engem bíztak meg a fentiekkel, s mint „Artist in Residence" dolgoztam Waterlooban. Csodálatos élmény volt a kiváló munkamorállal rendelkező menuonita kollégákkal együtt dolgozni. (Talán ez a legnívósabb zenei fakultás egész Kanadában.)

IV. Victoria Conservatory of Music

Victoria, British Columbia, 1987. A kanadai zenekonzervatóriumok történetében először Kodály-szellemű szolfézs-zeneelmélet oktatás vette itt kezdetét. Tanszakvezetői kinevezést, s vele egy óriási feladatot kínáltak: teremtsek egy afféle „Victóriai Budapestet" egy olyan fővárosban, amely a Csendes-óceán egyik – mintegy magyarországnyi kiter-

jedésű – szigetén épült, s az ország legkonzervatívabb, legbritebb és legelszigeteltebb városa. Elvállaltam, s harmincéves tanári pályám legküzdelmesebb hat esztendejét töltöttem ezzel a munkával. Az eredmények jelentősek, de részletezésük meghaladná cikkem kereteit.

V. University of Victoria

Victoria, British Columbia, 1987. Brit-Kolumbia államban itt vezették be először a Kodály-töltésű posztgraduális képzést. (Ami egyenes összefüggésben állott a városba érkezésemmel.) Örömmel vállaltam el a program vezetését. Két kitűnő magyar kollégát is sikerült meghívnom oda, *Szabó Miklóst* és *Csikós Mártát*. – London és Waterloo után Victoria volt a harmadik kanadai nagyváros, ahol elültettem a Kodály-fát.

A fenti öt nagy fa mellett további hat – közepes – fát ültettem még el jó nevű kanadai egyetemeken (Brock University St Catherine's, University of Toronto, University of British Columbia Vancouver, simon Fraser Uneversity Burnaby, Ontario Ministry of Education Toronto, Courtenay Youth Music Centre). Ezekben az intézményekben több éven keresztül visszatérő rendszerességgel hónapokig tanítottam.

Közel nyolcezer kanadai diákom volt, akiket megérintett a kodályi csoda. Bizonyítékaimnak se szeri, se száma arra nézve, hogy ez a sok-sok kanadai zenetanár, egyetemi hallgató és kisgyermek, akik megismerték Kodály zseniális filozófiájának gyakorlati alkalmazását is, többé nem úgy nyitja ki a tanterem ajtaját és a kottát, mint azelőtt. A tényekhez sorolnám még, hogy a Kanadai Kodály Társaságnak megalakulása óta vagyok tiszteletbeli tagja, s hogy a Társaságtól szép kitüntetést kaptam, mellyel 25. munkaévemben elismerésüket fejezték ki.

Izgalmas kihívások

A külföldön tanítás megannyi érdekes kihívást jelentett számomra, hiszen a velejéig európai Kodály-koncepció és az észak-amerikai kulturális klíma között számtalan ellentmondás (is) feszül. Hadd érintsek egyet-kettőt ezek közül: Kikapcsolódni vagy bekapcsolódni akar az amerikai diák a zeneórán? – Hogyan reagál a türelmetlen amerikai egy sziszifuszi türelmet igénylő nevelési módszerre? – Hogyan viszonyul a mindent látni és láttatni szerető ottani pedagógus egy kevésbé látványos pedagógiához? – Hogyan fogadja a búbánatos mélységektől viszolygó amerikai a magyar ember mélybemerülését? – Hogyan fogadják a memorizálás tényét, amikor köztudottan nem szeretnek memorizálni, mert az fárasztó? – Szeretnek viszont csak úgy lezseren, a földön ülve – vagy fekve – zenét tanulni... S én padokat, füzetet, kottát, ceruzát vitettem be a tanterembe... Mit szólnak az efféle regulákhoz, melyekkel „szent szabadságukban" megzavarják őket? – Milyen a kanadai népdal és ki a kanadai? – Az őslakó indián vagy az emigráns angol, francia, koreai dalokat tanítsuk?

A további néhány kihívás is mind állandóan visszatérő lélektani problémamegoldást jelentett és azt igazolta, hogy bár a szakmáját jól tudja a magyar szakember, ez nem elég. Európai fát amerikai talajba átültetni nem is olyan egyszerű feladat. Hiszen nem csak a kiváló magok és facsemeték, nem csak a szakértelem, hanem a tengerentúli terméföld alapos megismerése is szükséges hozzá. És a megismerés után elkezdődhet a talajművelés. Megannyi izgalmas feladat: elhitetni az amerikai diákkal, hogy a készségfejlesztés bravúrja mellett legalább annyira fontos a humánum fejlesztése is. Megteremteni a tanári tekintélyt úgy, hogy közben a diákok túlzottan felértékelt személyiségét ne irritáljuk. Megengedni nekik a lustasághoz és felkészületlenséghez való emberi joguk gyakorlását, úgy, hogy közben hétről hétre egyre szorgalmasabbá váljanak. Úgy tálalni nekik a magasrendű európai kultúrát, hogy az ne kisebbrendűségi érzést, hanem a másság iránti tiszteletet váltsuk ki belőlük. Elhitetni velük, hgoy jó az nekik, ha nem zenei analfabéták. Tapintatosan megtanítani nekik a pedagógiai optimizmus fortélyait, azt ti. hogy nemcsak a magyar, hanem a kanadai gyerekek is képesek csodálatos zenei teljesítményekre, ha a tanár félreteszi pesszimizmusát, és a maximumot hozza ki a gyerekekből. (Természetesen csak akkor, ha a gyermek ezt hagyja és akarja... Mert odaát egy

nyolcéves gyerek sem a zongoratanár, sem a szülő kérésére nem vágja le a négycentiméteres körmeit, ha ezt nem akarja..)

Kiszolgálni vagy formálni, szórakoztatni vagy nevelni a diákot? – Komoly dilemma ez egy olyan országban, ahol nagy tudású professzorok veszíthetik el az állásukat, ha *a* diákságnak nem szimpatikusak. Bizony, ez már rég nem egy egészséges diák-tanár demokrácia arrafelé, hanem diákdiktatúra a javából, amely természetesen a tanítási színvonal süllyedéséhez is elvezethet. Az érzelmi nevelés igen nehéznek bizonyult abban a nagyon fegyelmezett és nagyon képmutató – angolszász típusú – társadalomban. Amennyire tanítványainkat idehaza magától értetődően neveljük érzelmileg is, annyira nem természetes ez a zárkózott kanadaiak számára. Az ti., hogy az emberi lélek szivárványgazdagságú színeinek feltárása nélkül nem lehet a zene mélyére hatolni.

Ugyancsak sokoldalú kihívást jelentett az úgynevezett „magyarizálás" ("hungarianism") megannyi apró elemből álló folyamata. Hogy például köszönünk, amikor belépünk a tanterembe (a victoriaiak nem köszönnek; később én is kezdtem leszokni róla...), hogy házi feladatot adunk a diákoknak és azt számon is kérjük rajtuk (alig kapnak a kisiskolások otthoni feladatot; hogy koncentrálnunk kell még akkor is, ha az fáj (húsz perces koncentrálás után migrént kép az amerikai diák... húsz perc után vekker csörgött az óráimon és öt perc lazító szünetet kell tartanom...); hogy időnként önkritikát gyakorolunk, amitől még nem megy tönkre a személyiségünk (nem véletlen, hogy az angol az egyetlen nyelv, amelyben az „Én"-t nagybetűvel írják), hogy osztálytársaink produkciójáról is kritikát mondunk és attól az ő személyiségük is épségben marad. Megannyi izgalmas pedagógiai kihívás!

A legnehezebb feladatom azért mégis annak az énekléssel szembeni mélységes ellenszenvnek a feloldása volt, amellyel a victoriai Zenekonzervatóriumban találkoztam. Az egyik legtehetségesebb zongorista diák például nem volt hajlandó elénekelni az összhangzatos mollt. Esetleg jövő kedden – mondta ellenállva... S akkor már hajlandó volt, de csakis úgy, ha a székét háttal fordítva, nekem háttal ülve énekelheti. (Nesze neked, Kodály-módszer... – gondoltam.) E hihetetlenül éneklésellenes, tizenhat éves kislány aztán egyszer csak nem forgatta a székét, majd egy év múlva megnyerte az általam meghonosított konzervatóriumi népdaléneklési versenyt. „Kislányunk" ma az USA-beli Juilliard Music School egyik kiváló növendéke.

Ugyancsak kihívás volt a javából az is, amikor bevezettem az ún. elemző tanulást. Azt, amire minket tanítottak itthon. Tudtuk, mikor mit éneklünk például egy kórusműben: az előző akkordban a tercet, most a késleltetést, azután majd a hangzat kvintjét. A diákok nagyon boldogok voltak, amikor megértették, hogy az ilyenfajta elemző-értő megközelítés igazán intelligens és szenzitív előadáshoz vezethet. Miután ellenállásukat sikerült fellazítanom, vérbeli szokásukká vált az efféle tanulás. Egy másik kedvenc „magyar szokásuk" volt – ahogy ők nevezték – az éppen tanult hangszeres darabok „modulációs térképének" elkészítése.

Megindító vallomásokat tettek, miután megnéztük hatrészes Kodály-filmemet, melyet a Magyar Televízióban készítettünk 1982-ben, *Legyen a zene mindenkié* címmel. Az egyik egyetemista tanítványom így szólt: „Csodálatra méltó, amit a magyar gyerekek tudnak, de legalább annyira depressziót keltő is. Szánom és sajnálom a kanadai gyerekeket, akik mind meg vannak fosztva a Kodály-csodától. Azt láttuk, hogy hétéves magyar gyerekek játszva oldottak meg olyan zenei feladatokat, amelyekkel mi itt az egyetemen küszködünk. Valóban minden okunk meg van a depresszióra." (*Mary Palmer*, Waterloo, 1986). És akkor jött a szimpátia, az empátia, a diplomácia a magyar zenetanár részéről, és úgy folytatódott a tanulás, hogy a depresszióból inspiráció legyen.

Az inspirációból sok száz – szívet melegítő – eredmény született. A diákok felejthetetlen elismerő gesztusai közül csupán csak néhány fér e cikkbe. Nanaimóban például 1500 általános iskolás résztvevője van a minden évben megrendezett népdaléneklési versenynek. A victoriai egyetem végzős tanárai titokban megtanultak egy szép lassú körcsárdást és azt magyarul énekelt magyar népdallal kísérték. A *Psalmus Hungaricus*t három héten át harmincnégy tanórán keresztül elemeztük, s mire a kurzus véget ért, az egész művet fejből énekelték. Természetesen a partitúra és a hangfelvétel minden résztvevőnek ott áll a polcán.

Visszatekintve kanadai tapasztalataimra, hadd jegyezzem meg, hogy véleményem szerint sokkal nehezebb külföldön dolgozni, mint itthon, mert a szakma mellett úgy kell képviselnünk a népet is, amelyből származunk, hogy annak a legjobb tulajdonságait lássák. Ami nagy megtiszteltetés, de még nagyobb felelősség, mert külföldön nem ereszthetti el magát az ember.

Újra itthon

Közel tízéves távollét után ismét hazajöttem, egy világraszóló csodát megélt új és más hazába. Újba, mert végre szabadok vagyunk, és másba, mert hirtelen nem tudjuk, mit is kezdjünk szabadságunkkal. Pár hónapos itthonlét után lassan kezdenek kikristályosodni a benyomásaim. Úgy érzem, hogy talán még soha nem volt ennyire szükség Kodály földjén Kodályra, mint éppen most.

Meggyőződésem, hogy egy olyan ország, amely Kodályt és Bartókot ajándékozta a világnak, nem engedheti meg magának, hogy zenekultúráját McDonald's szintre degradálja. Egy magára valamit is adó ország zenepedagógusainak tudatosan kellene összefogniok a „Rock-ank-Roll Gyár" harmadosztályú árucikkei terjedésének ellensúlyozására. Talán jó lenne, ha a Magyar Kodály Társaság nem 740, hanem 7400 tagot számlálna! Így talán a sok-sok zenetanár – idős és fiatal(!) – erőteljesebben képviselhetné a *ZENEI ELLENPONTOT.*

Abban biztosan valamennyien egyetértünk, hogy sem a passzív rezisztencia, sem a derűs elidegenedés, de legkevésbé a cinikus legyintés – vagy dühöngés – hoz megoldást a mai gondokra. Nagy szükségünk van olyan szakemberekre, akikben ég a boldogítani óhajtó *taníthatnék* vágya. És ami a tananyag mennyiségét illeti, talán a kevesebb több lenne manapság. Talán nem kellene nekünk *még többet* tanítanunk, csak *jobban.* (Hiszen a Disz-Fríg nem is létezett, amikor a Fríg használatos volt. Talán beérhetnénk az É-Frígel is.) Talán nem kellene fárasztani a tanárokat – még kevésbé a diákokat – a maximalizmus nyomasztó terhével, hiszen manapság mindenki nagyon fáradt. Egy nagyon fárasztó évszázad utolsó évtizedében, roskadozva a megemészthetetlen információk és ellentmondások terhe alatt, talán a jóból is megárt a sok.

Talán kevesebb készségfejlesztés is elég lenne ma az általános és középiskolában annak érdekében, hogy több idő maradjon a gyönyörű zeneművek megismerésére; hiszen tudjuk, hogy a zene nem a Desz-dúr, hanem életelem. Mint a levegő. Nélkülözhetetlen.

BARTALUS ILONA

A kereszténység zenéje

Andrew Wilson-Dickson könyve

Erről a könyvről az az első benyomásunk, hogy alig hiszünk a szemünknek. Még a mai nyomdatechnikai csodák versenyében is kiemelkedően szép kiállítású könyvet vehet kezébe az olvasó. A kötetet lapozgatva nem csökken az álmélkodásunk, hiszen nemcsak a borítóra korlátozódik az elegancia és a tipográfiai bravúr, hanem vonatkozik a konyv belsejére is. Gyönyörű betűtípus, finom játék a méretekkel, vastagításokkal és kurziválásokkal. Kellően szélesek a margók, finom játék a méretekkel, vastagításokkal és helykihasználású a tördelés, tökéletesek a színes reprodukciók. Még a könyv tapintása is külön öröm, a drága és finom papírnak kellő súlya van, nagyszerűen simul a kézbe, észrevétlenül segíti, alátámasztja a tárgyalt téma jelentőségét, szinte úgy, ahogyan a katedrálisok hangzó tere fundamentumot, majd kiteljesedést jelent a gregorián ének számára.

A külsőség olyan szép és tökéletes, hogy a szkeptikus, és az irigység ördöge által megátkozott magyar recenzens titkos vágya, hogy minél előbb hibára leljen, lehetőleg az

egész koncepciót elhibázottnak tartsa, sőt már a könyv megírásának szándékát is sandának találja. Mielőtt azonban beszámolnék arról, hogy teljesült-e ez a vágy, röviden meg kell világítanom a hazai zenei könyvkiadás helyzetét talán kevésbé ismerő olvasóknak, miért is említettem kitüntetetten magyar recenzenst. Azért, mert *Andrew Wilson-Dickson* könyvét, illetve magyar kiadásának tényét csak ennek ismeretében ítélhetjük meg megfelelően. A magyar zenei könyvkiadás ugyanis gyakorlatilag megszűnt, éppúgy, ahogy a komolyzenei hanglemezgyártás is. Az említett két területen megjelenő évi körülbelül egy tucat új mű elképesztően és felháborítóan kevés. Különösen, ha elgondoljuk, hogy a magyar kultúra korábban milyen súlyú, nemzetközileg is mennyire jelentős területeiről van szó. S a legszomorúbb, hogy ez a helyzet nem valamilyen transzcendens sorsszerűség, természeti katasztrófa eredménye, hanem „döntéshozó" emberek „döntéseinek" következménye.

De árnyaljuk tovább a képet: a rendszerváltás egyik legüdvösebb eredménye, a könyvkiadók számának megtízszereződése, és a „piaci verseny" okán azonban mégiscsak jelennek meg zenei könyvek, méghozzá szépek, színesek, jól eladhatók. És az csak a kisebbik baj, hogy teljesen koordinálatlanul (például tavaly több, a hangszerekkel foglalkozó ifjúsági képeskönyv is megjelent egyszerre, míg például zenei biográfia egy sem), de a szakmai kívánalmakat teljesen figyelmen kívül hagyva, valószínűleg egyedül a licenc-költségek olcsóságát figyelve történik mindez. Mert szinte kizárólag külföldi könyvek átvételéről van szó, hiszen mégiscsak olcsóbb egy (nem túl neves) fordító, és a (nem elsőosztályú könyvekre vonatkozó) jogdíj, mint megíratni és sok színes fotóval illusztráltatni egy könyvet. Közben a magyar zenetudományt mint szakmát már csak a korábbi évtizedekből származó tehetetlenségi nyomaték tartja mozgásban. Ha manapság egyes hazai zenetörténész vagy zenei író könyvet akarna írni bármely témáról, akár tudományos igényűt, akár ismeretterjesztőt, bizony tízszer is meggondolná, hiszen gyakorlatilag reménytelen a kiadása. Láthatólag már nem is igen akar ilyesmit senki. Távol álljon tőlem bármiféle nemzeti érték öncélú emlegetése, de ennek a szakmának a képviselői tényleg a világ élvonalába tartoztak. Talán nem véletlenül, hiszen a magyar zenetudományt nem kisebb nevek állították pályára, mint *Bartók Béla*, *Kodály Zoltán* vagy *Szabolcsi Bence* (évekig tartó huzavona után épp nemrégiben jelent meg – félig magánkiadásban – *Kroó György* Szabolcsi-monográfiája). Ha a könyvkiadás így megy tovább, ez a szakma csak addig létezik, amíg az említettek által alapított „iskola" belső energiájából futja.Tehát nem sokáig. (A témával kapcsolatban felhívom olvasóink figyelmét *Halász Péter* könyvismertetéseire a Muzsika 1994. decemberi számában, ahol egyébként az itt tárgyalt könyvről is szó esik.)

De térjünk vissza a recenzens kaján vágyára. Elöljáróban leszögezhetjük, hogy a világon mindenütt bátor vállalkozás manapság ismeretterjesztő könyvet írni, számos más ok mellett leginkább azért, mert legyen szó bármely tudományágról, annyira specializálódtak a témák, s az azokkal foglalkozó szakemberek, hogy mindíg akad olyan, aki „jobban ért hozzá". Bevallom, jelen sorok írója nem ért jobban hozzá, nem szakértője a tárgyalt témának. Ez akár előnyt is jelenthet, hiszen az ártatlan olvasóéhoz hasonló közelítéssel forgathattam a könyvet.

A fejezeteket áttekintve még mindíg csak pozitív megállapításokat tehetünk, hiszen *Az afrikai szellem*, vagy az *Észak-amerikai zene* nem nevezhető éppen túltárgyaltnak a magyar nyelvű irodalomban. Még az is elfogadható, bár kétségtelenül jelentős aránytalanság, hogy az ókori, kora-középkori zene megfelelő bőségű taglalása után az európai műzene 16 -20. századi időszaka a könyvnek mindössze szűk negyedét teszi ki, mert igaz a szerző állítása, hogy erről áll egyébként a legtöbb szakirodalom az olvasó rendelkezésére. (Kérdés persze, hogy egy ismeretterjesztő mű, fő témája kielégítő tárgyalását illetően utasíthatja-e könyvtárba az olvasóját.) A 15 – 17. század még kisebb súlyt kap, és ez már komoly hiba, hiszen az egész reneszánsz polifóniát negyvenhét fejezet közül egykettőben elintézni igencsak aránytalan. Az *Afrikai keresztény zene*, vagy az *Észak-Amerika keresztény zenéje* című fejezet szinte csupa új információval szolgál számunkra, ezért csak remélhetjük, hogy ez esetben elkerülte a szerző a belső aránytalanságok csapdáját. A sokat szidott magyar kiadó egyetlen mentsége, hogy kiegészítette a könyvet

A magyarországi nagy egyházak zenéjének története című résszel, amit *Fekete Csaba*, *Tardy László* és *Trajtler Gábor* írtak meg.

De mindez nem lenne elég arra, hogy recenzens feljebb taglalt vágyai valóra váljanak. Sajnos, akad azonban három tény is, ami bizony olyan negatívum, amely kérdésessé teszi e könyv magyar kiadásának jogosságát. A szakmai hibák, pontatlanságok sora az egyik amelyekkel nem untatom az olvasót. Csak egy példa: „Kyrie Gyakran az >Uram irgalmazz< és >Krisztus irgalmazz!<szöveg háromszori ismétlése" – írja a szerző, ugyanitt összekeveredik a zsolozsma és a mico változó tételeinek fogalma, mellesleg épp a Kyrie nom tartozik ide.

A második alapgond a fordítással van (lehet, hogy az az előbbi vétségekben is ludas). *Vandulek Márta* jó szándékú, de a szakmai tolvajnyelvben teljesen járatlan fordítása nemcsak a kívülállók örök hibájába esik bele, azaz sokszor magyarul már létező, vagy bevett kifejezéseket mellőz, hanem néhol olyan gyenge és csúnya is, hogy azt hihetjük, át sem olvasta a szövegét. Itt jelzem, hogy – sajnos, ma már általában – az a szokás, hogy az igénytelen kiadók pénzkímélés miatt mellőzik a szaklektor felkérését (vagy félnek, hogy a szakemberek szépen mutató könyvüket nem javasolnák kiadásra), így van ez a jelen esetben is.

Az utolsó, és legfőbb kifogásom bizonyos értelemben ízlés dolga, de azt hiszem, egy olyan könyv, amely vélhetően sokakhoz eljut, sőt évekre meghatározó alapművé, akár tankönyvvé válhat (jobb híján úgyis az lesz belőle, joggal számonkérhető a szerző alapállásának objektivitása, elfogulatlansága. Márpedig Andrew Wilson-Dickson bevallottan elfogult. Az előszóban „egyházzenei komponista"-ként aposztrofálja magát, s így ír: „...azon igyeszem, hogy megosszam tudásomat azokkal a gyülekezetekkel, melyek szívesen használják zenei adottságaikat az Úr szolgálatában. (...) Jelen könyvem ennek a folyamatnak a folytatása egy másik dimenzióban...."

Könyve megírását tehát egyfajta hitbuzgalom motiválta (ez még nem lenne baj), de a zene hatásától írt egyéni magyarázatok, szubjektív kommentárok, amelyek minduntalan megszakítják a szöveget, semmiképpen sem tartoznak egy tudományos igénnyel megírt munkához. Olyannyira nem, hogy ez az alapállás Andrew Wilson-Dickson könyvét az ismeretterjesztő művek kategóriájából már-már a vallásos brosúrák világába lendíti át. (Persze nem akarok igazságtalan lenni, a mű színvonala azokénál összehasonlíthatatlanul magasabb.) S hogy visszautaljak a korábban taglalt könyvkiadási mizériára, az elmúlt tizenöt esztendő magyar könyvkiadása megmutatta, hogy miként lehet valóban tudományos alaposságú, mégis közérthető és elfogulatlan művet alkotni ebben a témában. Példát is említek: *Peter Gülke: Szerzetesek, polgárok, trubadúrok* (Zeneműkiadó, 1979), *Howard M. Brown: A reneszánsz zenéje* (Zeneműkiadó 1980), *Rajeczky Benjámin: Mi a gregorián?* (Zeneműkiadó 1981). Nota bene épp Rajeczky Benjáminnak minden oka meglett volan – aktív pap lévén – az elfogultságra, de ez természetesen nála a témaválasztásban ki is merült. E művek – többek között – zeneakadémiai tankönyvként funkcionálnak azóta is, s megérett volan az idő újrakiadásukra, vagy hasonló igényű új mű megjelentetésére.

Végül még egy megjegyzés, amely nem a szerzőnek, még csak nem is a kiadónak, hanem azoknak a korábban említett „döntéshozóknak" szól, akiknek (sajnos, csak lekiismereti) felelőssége a „magyar kultúra értékeinek megőrzése". A könyv kiadását a Magyar Könyv Alapítvány támogatta, s ha belegondolunk, hogy a 256 oldalas, Hong Kongban előállított nyomdatechnikai mestermű ára „csak" 1980,- Ft, akkor úgy gondolhatjuk, vélhetőleg a megérdemeltnél jóval több volt e különben másra is fordítható támogatás.

Andrew Wilson-Dickson: A kereszténység zenéje GEMINI KIADÓ BUDAPEST 1994

MÁCSAI JÁNOS

A szabadkőművesek pedagógiája és a pedagógusok szabadkőművessége

A szabadkőművességet a feltörekvő polgárság alakította szervezetté a 18. század elején. Amint a polgárok kivívták gazdasági téren az őket megillető társadalmi helyüket, joggal formáltak igényt minden területen az egyenlőségre. Londonban, 1717. június 24-én, János-napon szerveződött meg az akkor már működő négy páholy egyesüléseként Anglia Nagypáholya a „Lúdhoz és Rostélyhoz" címzett fogadóban. Az ott összegyűlt iparosok, kereskedők főként a középkori építőcéhek hagyományaira támaszkodtak. Innen vették még az elnevezésüket is. Csakhogy ők már képletesen voltak kőművesek: nemes céljaik érdekében működtek, gyakorolták a jótékonyságot, erényekben gazdagodtak, szolgálták a haladás ügyét, hazájukat és az egész emberi társadalmat. Önmagukat építették, tökéletesítették és embertársaikat nevelték.

Felkérésükre az egykori építőcéhek fennmaradt „kötelmeinek" felhasználásával *James Anderson* anglikán lelkész elkészítette az összes szabadkőművesre érvényes szabályzatot 1723-ban. Ezt az „alkotmányt" minden szabadkőműves elfogadta. E szerint a szabadkőművesség filozofikus, emberbaráti és haladó intézmény, amelynek minden tagja egyenlő színre, fajra, vagyoni helyzetre, társadalmi állásra, meggyőződésre vagy bármilyen másra való tekintet nélkül. Összejöveteleikről a vallási kérdéseket, valamint a napi politikát kizárják. A haza szolgálatát minden szabadkőműves szent kötelességének tekinti. Csak az lehet jó szabadkőműves, aki jó hazafi. Alapkövetelmény az istenhit, de a szabadkőművesség mentes maradt minden vallási megkötöttségtől. Az istenhit jelképeként, minden vallás szent iratát jelölve egy *Biblia* áll az összejövetelek alkalmából az asztalon.

Ezek az eszmék érlelték meg az amerikai függetlenségi háborút, az 1776-os *Függetlenségi Nyilatkozat*ot, az 1789-es francia forradalmat, majd az 1795-ben vérbefojtott magyar jakobinus mozgalmat.

Már a 18. században felismerték a nevelés nagy jelentőségét abban, hogy valakiből igazi szabadkőműves válhasson. Budán ekkor olvasókörökbe tömörülve ismerkedtek meg a szabadkőművesek a francia felvilágosodás eszméivel, beszélgettek az új gondolatokról, képezték saját magukat, tanították egymást.

A 19-20. századi magyar szabadkőművesség ugyancsak nagy figyelmet szentelt a nevelésnek. Több értelemben is. A szabadkőművesek az önnevelést elsőrendű feladatuknak tartották. Másrészt társaikat, sőt az egész társadalmat kívánták nevelni a felismert igazságok fényében.

A pedagógusok hamar megtalálták helyüket a szabadkőművességben, és a szabadkőművesek boldogan fogadták tagjaik közé a hivatásos nevelőket, még tagdíjat sem fogadtak el tőlük. Felmérték a nevelők fontosságát a jövő nemzedékekre gyakorolt hatásukban.

Már *Festetich György gróf*, (1755-1819) aki szabadkőművesi nevén alapította meg a Helikont Keszthelyen, azonnal megszervezte a Georgikont is, az első magyar mezőgazdasági akadémiát.

Az 1848-49-es szabadságharc után *dr. Lewis Lajos* nyelvtanár honosította meg ismét Magyarországon a szabadkőművességet. Érdemeinek elismeréseképpen több páholy választotta tiszteletbeli tagjává, így Sopronban is. Ebben a rohamosan fejlődő iskolavárosban a 19. század hetvenes éveiben már erős polgárság élt. Az 1869-ben alakult „Zur Verbrüderung" (Testvérüléshez) páholy tizennégy alapító tagja közülük került ki. Négyen a város evangélikus líceumának, illetőleg teológiai szemináriumának tanárai voltak. *Király József Pál* az evangélikus szeminárium igazgatója, *Fehér Samu*, *Poszvék Gusztáv* és *Thiering Károly* az evangélikus líceum tanáraként jelölte ki a német nyelvű páholy ha-

tározott magyar nemzeti irányát. Még a páholy nevét is fokozatosan megmagyarosították. Előbb felváltva használták a német mellett a magyar „Testvérülés" elnevezést, aztán a német megjelölést teljesen elhagyták.

A páholy elsőrendű feladatának tekintette a testvériség ápolását: családias légkör alakult ki köreikben, akárcsak egy jó osztályközösségben. Tagjai ismerték egymás magánéletet, együttéreztek egymással örömben és bajban. A páholy keretein belül is tartottak előadásokat mindenféle tárgykörből. Az előadottaknak rendszerint volt valamilyen kapcsolata az időszerű gondokkal, és nemegyszer cselekvésre ösztönözte a hallgatóságot.

Kapcsolatokat tartottak az egész magyar szabadkőművességgel, és több, környékbeli városban alapítottak „leánypáholyt". Pezsgő élet folyt a városban, ami vonzotta a legkiválóbbakat. Az evangélikus líceumnak szinte a teljes tantestülete belépett a páholyba, és más iskolákból is jöttek új tagok a tantestületekből.

Az alapítás évében többezer kötettel megnyitották az ország első népkönyvtárát, melynek látogatása díjtalan volt. A kölcsönzők valósággal megostromolták az ingyenesen dolgozó könyvtárosokat és a páholy többi tagját. Az induláskor 57%-nyi német nyelvű állományt magyar könyvekkel egészítették ki. Utóbb a magyar kiadványok kerültek túlsúlyba. Évekkel később, amikor Sopron városa kölcsönkönyvtárat akart indítani, a szabadkőművesek az egész virágzó intézményt ajándékba adták át a városnak.

A „Népgyermekkert" megalapítása is az elsők közé tartozott az országban. Nem sajnálták a költségeket arra, hogy a legkitűnőbb óvónőket alkalmazzák, akik nemcsak képzettek voltak, de járatosak a magyar és a német nyelvben is. Legfontosabbnak az „otthonias" légkört és a szakszerűséget tartották. A gondjaikra bízott gyermekek rendszeresen tanultak, és ezzel párhuzamosan kertészkedtek, háziiparral foglalkoztak.

Megszervezték Sopronban az egész magyar szabadkőművesség intézményeit: a Rabsegélyző Egyesület, az Anya- és Csecsemővédő Egylet helyi fiókjait. A soproni páholy ezt is a pedagógia oldaláról közelítette meg: negyven rabot tanítottak meg írni-olvasni. Elaggott, magatehetetlen emberek részére a páholy Szeretetházat létesített, és azt nagy áldozatkészséggel fenntartotta.

A páholy nagyszámú tanár tagjának kezdeményezésére támogatták a Széchenyi Társaságot. Ez az ifjúsági mozgalmak segítésére jött létre. Egyúttal az iskolai oktatást is korszerű irányba igyekezett terelni a páholy.

1901-ben a páholy neve „Széchenyi-re változott. Tagjai ezzel hitet tettek magyarságuk mellett. A páholy nyelve teljesen magyarrá vált. *Dr. Veszprémi Vilmos* tanár, a páholy titkára felolvasást tartott a páholy névadójáról, *Balogh István* tanfelügyelő, költő saját ódáját adta elő Széchenyiről, „a melyben őt, mint az emberi és hazafias erények mintaképét dicsőíti".

Geleji Frigyes, az evangélikus iskola tanítója „hazafias, erkölcsi és pedagógiai szempontból a convictusok felállítását szükségesnek tartotta". Hamarosan létre is hozták a diákotthont. 1903-ban munkásgimnáziumot alapított a páholy, nem sokkal a fővárosi munkásgimnázium megindítását követően. Az első világháborúban a hadiárvák, a fronton harcoló katonák gyermekei számára létrehozta a páholy a Soproni Munkások Gyermekbarát Egyesületét, melynek napközi otthonát a szabadkőművesek közeli nőrokonai látták el, 1916-tól pedig saját kezelésű hadikonyhát működtettek.

Mindez kivívta az eredetileg szabadkőműves-ellenes város polgárságának elismerését. Szívesen csatlakoztak a páholy kezdeményezéseihez, még a páholyház felépítéséhez is hozzájárultak anyagilag.

A páholy a nemzeti érzés ébrentartásával sokat tett a közvélemény irányításában is. A Trianon utáni népszavazás eredménye jórészt a szabadkőműveseknek, azok neveltetésének köszönhető „a leghűségesebb városban".

Más iskolavárosokban is megalakult a tanárok vezette szabadkőműves páholy. Eperjesen főként az evangélikus jogakadémia tanárai alkották a Thököly Imre Szabadkőműves Kört, Besztercebányán az evangélikus gimnázium tanárai lettek a „Felvidék" páholy tagjai, Zilahon a református Wesselényi Kollégium tantestülete a kolozsvári „Unio" páholy tagjaként alapította meg *Kincs Gyula* igazgató vezetésével a Wesselényi Szabadkőműves Kört, és még hosszasan sorolhatnánk a példákat.

Ezeknek a tanároknak – a soproni „Széchenyi" páholyban látottakhoz hasonlóan – nem választható külön a szabadkőművesi és a pedagógiai tevékenysége. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy a soproni „Széchenyi" páholyban külön pedagógus-szabadkőműves összejövetelt rendeztek az evangélikus líceumban tartott országos evangélikus tanári értekezlet idején.

A pedagógusok szabadkőműves mozgalmait országosan az összesen mintegy hatszáz tagot anyakönyvező budapesti „Könyves Kálmán, az Előítéletek Legyőzéséhez" nevű páholy szervezte. Ez a páholy az 1872-ben történt megalakulását, a kezdeti, szervezési feladatokat követően – más emberbaráti tevékenysége mellett – elsősorban a gyerekek és az ifjúság gondjait egyekezett felkarolni. Csakhogy a századfordulótól kezdve ezek a kérdések országosan túljutottak a jótékonykodás szintjén, és egyre inkább az elvi kérdések kerültek előtérbe, sőt politizálódtak.

A „Könyves Kálmán" páholy irányításával diákjóléti egyletek alakultak kezdetben szociális, majd bővítve emberjogi, politikai célzattal. A szabadkőműves diákinternátusok sem maradtak meg a tanulókról való gondoskodásnál, hanem „szabadkőműves szellemű fejlődésüket", haladó elvekkel való megismertetésüket is biztosították. Így jutottak el a pedagógusok szervezéséhez, a radikális követelései miatt később betiltott Magyarországi Tanítók Szabad Egyesülete megalakításához, a nagyváradi szabadkőműves vándorgyűlés megbízásából a következő pedagógus-szabadkőműves találkozó szervezéséhez és az Új Korszak című radikális irányzatú lap megalapításához. Így vált a tanító- és tanármozgalmak egyik elismert vezetőjévé a „Könyves Kálmán" páholy.

A páholy pedagógiai tevékenységében minden tag lehetőségeihez, képességeihez mérten részt vett, még azok is, akik hivatásuknál fogva távol álltak a pedagógiától. A páholy létesítményeként működő pedagógiai intézmények közvetlen irányítását, vezetését természetesen a pedagógus-tagok végezték. A „Könyves Kálmán" páholy tagja volt *dr. Beke Manó* (1862-1946) a Budapesti Műszaki Egyetem nagynevű matematika professzora, aki 1916-ban, több fontos tisztség betöltése után, a páholy választott vezetője, „főmestere" lett. Beköszöntőjében a szabadkőművességet „a társadalom nevelől intézményének" nevezte. A szabadkőművesek fontos szerepére a társadalomban akkor ébredhetünk rá – mondta –, ha átgondoljuk, milyen sivár és hideg lenne a világ a szabadkőművesi intézmények nélkül. Beke Manó mindent a neveléssel akart megoldani: kereskedelmet, gazdaságot, közigazgatást, kulturális fejlődést, és főként a gyűlölködés megszüntetését, a háborúk elkerülését, az örök békét. A szabadkőművesi elvekre épített történelemkönyv megírására pályázatot javasolt. Elsőként vetette fel, hogy a győztes hadvezérek helyett inkább a „béke hőseit" kellene példaképpen állítani. Ezért az emberiség érdekében munkálkodók, a nemzetek közötti megértést kiemelkedő eredményekkel építő emberek részére kívánt díjat alapítani. Beke a női egyenjogúságnak is korát megelőzően híve volt. A szabadkőművesek szervezte Szabad Líceumban tartott előadásai közé olyan algebraórákat iktatott be, amelyek „csak nőknek" szóltak. Az ugyancsak szabadkőművesi létesítésű Anya- és Csecsemővédő Intézet keretében megszervezte a csecsemők tejjel való ellátását, a rászorultaknak teljesen ingyenesen. A csecsemőgondozásról felvilágosító előadásokat rendezett. A baráti összetartozás ápolására létesítették az Iskolatársak Szövetségét, a mai „öregdiákok egyesületeinek" elődjét. Először Beke Manó szervezett ilyen egyesületet abban a középiskolában, amelyben kezdőként tanított.

Szabadkőművesi munkája lett az oka annak, hogy Beke Manót idő előtt megfosztották tanári állásától, és nyugdíjba kényszerítették. Ma a Bolyai János Matemaikai Társaság a legkiválóbb tanárok részére ítéli oda évente a megtisztelő Beke Manó-díjat.

A „Könyves Kálmán" páholy tagjaként kezdte meg szabadkőművesi tevékenységét *dr. Balassa József* (1864-1945) a magyar nyelvtudomány egyik legjelesebbje. 1914-ben, több fontos tisztség betöltése után a páholy főmesterévé választották. Még középiskolai tanár korában ő indította meg a Vándordiák mozgalmat a szabadkőművesek támogatásával. Ez az országismertetési diákmozgalom hasznos tudnivalókkal gazdagította a gyerekeket, és hazafiságra nevelte őket. Nem sokáig viselte Balassa József a főmesteri megbízatást, mert *dr. Bókay Árpád* orvosprofesszor nagymesterége idején hamarosan az egész magyar szabadkőművesség helyettes nagymestere lett.

1915-ben Balassa József vezetésével alakult meg a szabadkőművesek Békebizottsága. Balassa kiterjedt tevékenységet folytatott a béke előkészítése érdekében, s az ő irányítása alatt magyar szabadkőműves megbízottak tárgyaltak a külföld szabadkőműveseivel egy nemzetközi szabadkőművesi kongresszus előkészítése ügyében. A kormányok merev elzárkózásán múlt, hogy csak a szövetséges országok szabadkőművesei tudtak összejönni, mert a többiek nem kaptak beutazási engedélyt. A Trianon után elszakított területek magyar szabadkőművesei csakis az 1920-ban betiltott magyar szabadkőművességtől, elsősorban Balassa Józseftől várhattak – és kaptak is – támogatást. Ekkor ugyanis Bókay Árpád halálát követően Balassa József vette át a betiltott magyar szabadkőművesség irányítását. Az egész világ szabadkőművessége elismerte és nagyra értékelte a magyar szabadkőművesség haladó, felvilágosult, önfeláldozó munkáját. 1946-ban az újjáalakult magyar szabadkőművessség Balassa Józsefről páholyt nevezett el.

Ugyancsak a „Könyves Kálmán" páholyba nyert felvételt *Gerő Andor* (1882-1962)tanító, az 1920-ban betiltott páholy utolsó titkára. Gerő Andor mindenben együttműködött Balassa Józseffel az illegalitásban. 1945 és 1950 között az egész magyar szabadkőművesség főtitkára lett. A páholyok megszervezésében hihetetlen nagy munkát végzett itthon, az 1950-es betiltást követően pedig külföldön. A páholyok munkáját is ő irányította. A tengerentúlon több páholyt alakított a magyar szabadkőművesekből. Halálát követően egykori páholyát róla nevezték el.

A „Könyves Kálmán" páholynál is radikálisabb gondolatokat képviselt a budapesti „Comenius" páholy, mely 1886-ban alakult, s tagjai legtöbben pedagógusok voltak, ezért választották ezt a páholynevet. Ennek a páholynak a támogatását kérte a szabdkőművességen belül a Galilei-kör. A „Comenius" páholy felhívására a legtöbb páholy segítette az egyetemi ifjúság szellemi fejlődését szolgáló, kitűnő előadókkal megszervezett előadásokat rendező egyesületet; a legnagyobb összeget is a „Comenius"páholy adta.

Pfeiffer Ignác (1867-1941) a Műszaki Egyetem kémiatanára, a Magyar Kémikusok Egyesületének elnöke, a diákok körében igen népszerű, nagy tudású tanár vonzotta a Galilei-körbe az egyetemistákat. Pfeiffer eredményes szabadkőművesi tevékenységét jelzi az is, hogy a „Comenius" páholy főmesterévé választották. Jótékonysági szervezetként alapították az „Amphiesis" felnőtt szegényeket felruházó egyesületet, jótékony női foglalkoztató műhelyt létesítettek a háború alatt, s a munkanélküli iparossegédek egyletét támogatták.

Pfeiffer Ignác vezető szerepet játszott a páholy irányítása alatt működő Lakók Szövetségében. A világháborúban frontszolgálat közben elhunyt egyetemi hallgató fia emlékére nagyösszegű alapítványt tett tehetséges egyetemisták támogatására. A szabadkőművesi Békebizottság megbízásából fontos külügyi feladatot oldott meg a német és francia szabadkőművesek kibékítése során, ezzel öregbítette a magyar szabadkőművesek tekintélyét.

A szabadkőművesség megismertetése céljából írta *Arató Frigyes* (1859-1944) matematika-fizika tanár leánygimnáziumi igazgató *A szabadkőművesség* című hézagpótló munkáját. A szegedi „Árpád, a Testvériséghez" nevű páholy élén oroszlánrésze volt a páholy felvirágoztatásában, és a délvidéki szabadkőművesi körök és páholyok megalakításában, a szegedi közegészségi és kulturális létesítmények életrehívásában és fenntartásában.

A magyar szabadkőművesség főtörténésze, *Szalay Károly* (1859-1938) a Budapesti Lónyay utcai Református Gimnázium latin-görög szakos tanára Aczél Gáspár álnéven írta szabadkőművesi műveit.

Dr. Benedek Marcell (1885-1969) a budapesti „Deák Ferenc, a Testvériséghez" nevű páholyba friss szellemet hozott 1910-ben történt felvételekor. Újszerű pedagógiai elveit az iskolai oktatáson kívül is megvalósította. A páholy Benedek Marcell javaslatára alapította az ingyenes népkönyvtárat, amelyet magyar-német szakos tanárként ő maga vezetett, s melynek munkájába – akkor még szokatlan módon – bevonta a páholy tagjainak nőrokonait is. Kedves tanítványának, a fokozatosan megnyomorodó tehetséges kisfiúnak szomorú sorsára mint igazi tanár felhívta a páholy, és a páholy alapította Nyomorék Gyermekek Otthonának figyelmét. Benedek Marcell Balassa József nyomdokaiba kívánt lép-

ni, amikor 1949-ben az egész magyar szabadkőművesség nagymesterévé választotta őt. Magas színvonalú oktató előadásai, tanulmányai, az akkoriban rendezett gyönyörű művészi előadások és képzőművészeti kiállítások sora biztosította a magyar szabadkőművesség egyik legnehezebb korszakában a páholyok virágzását. Az 1950-ben történt betiltást követően Benedek Marcell személye tartotta össze a szétzilált magyar szabadkőművességet. Úgy csoportosultak köré a titokban működő szabadkőműves barátok, a „testvérek", mint a jó osztályfőnök köré osztályának diákjai.

BERÉNYI ZSUZSANNA ÁGNES

Az olvasás korszerűsége?

Olvasáskutatási eredményeken töprengve

A televízió, de különösen a műholdas csatornák és a video elterjedése után alapvetően megváltozott az olvasás, a nyomtatott betű (s tegyük hozzá, egyáltalában az iskola) funkciója, jelentősége. Az íráshoz kötött ismeretszerzést akár korszerűtlennek is ítélhetnénk, hiszen már nem a könyv őrzi kizárólag a „felnőtt világ titkait", nem az írásbeliség hordozza döntően a tudást. Itt vannak helyette a bármely életkorban titkokat leleplező, részletgazdag, rohanó képek, melyeknek morális, intellektuális és érzelmi feldolgozása többnyire a magányos kiskorúra bízatik, miután rendszerint éppen a magány keltette szorongás oldása céljából ült a varázsdoboz elé. A hangfüggöny, az emberi arc látványa, a pezsgő párbeszédek egymásutánja valóban meghozza a feloldódás élményét, s ráadásul az ismeretek jól tagolt, gondosan szerkesztett képi megjelenítése is tengernyi információval gazdagíthatja a gyerekek és fiatalok gondolatrendszerét, világképét, tudását.

A képi kultúra, a látvány, a televízió előnyeit nem tagadva, mégis miért kell szólnunk az olvasás korszerűségéről? Első renden éppen a változás tényét nyomatékosítandó. A harminc-negyven évvel korábbi módszerek, ösztönzők ma már jóval kevésbé hatásosak! A spontán motívumok (kíváncsiság, kalandéhség, szórakozásvágy, tudásszomj) többsége inkább a képernyő felé fordítja gyerekeinket, s jóval kevesebben nyúlnak minden különösebb példa vagy ösztönzés nélkül a nyomtatott szóért. Egyetlen példával hadd éljünk! Négy évtizede a valamely fertőző betegség (bárányhimlő, kanyaró, diftéria) miatt hetekig szobafogságra ítélt kiskamasz szinte szükségszerűen vette körül magát *Verne*, *May*, *Cooper* könyveivel s a zárlat feloldásakor nem csupán maradandó élményekkel gazdagabban, de begyakoroltabb, magabiztosabb olvasási készséggel, árnyaltabb, differenciáltabb szövegértéssel térhetett vissza osztálytársai közé. Manapság a szituáció szinte megismételhetetlen, többek között a képernyő sem engedi.

Pedig ma már nyilvánvaló, hogy az írott ismeretekkel való bánni tudás döntő hatással lehet az egyén továbbtanulási, munkavállalási esélyeire. Illetve, amint azt *Bettelheim* tanár úrtól tudjuk, a mese hallgatása, olvasása varázstükröt tart a befogadó elé, s ebben a varázstükörben ki-ki a saját belső világának legfontosabb elemét látja visszatükröződni. Vagyis a mese (és persze a későbbi „felnőtt mesék" befogadása is) két alapfeladatot lát el. Egyrészt maga a történet, a konfliktusok sora mozgósítja a befogadó tudatallatiját, saját vágyképek és félelmek, szorongások, vetülnek rá a mese vásznára, s ezzel másssal nem vagy alig helyettesíthető feszültségelvezető, elaboratív szerepe van. Másrészt a mesék, a történetek konfliktusai, azok megoldása alapvető morális üzenetek, s nem kevesebbet, mint az emberiség kulturális örökségét közvetítik. Ezen üzenetek korai befogadása után az olvasók biztosabban tudják, hogy be kell menni az előttünk álló sötét erdőbe, hogy a sánta róka lábából ki kell húzni a tüskét, hogy a csúf vasorrú bábát öreganyánknak

kell szólítani, s csak az reménykedhet a világszép királykisasszony meg a fele királyság elnyerésében, aki életét is kockára téve szembe mer szállni a hétfejű sárkánnyal. Vagyis életvezetési mintákat, konflikutsmegoldó példákat is kapunk a „csacska mesék" olvasgatása közben a belső feszültségek tisztázása és szókincsünk, irodalmi műveltségünk csizsolgatása, fényesítgetése mellett. Végül ugyancsak korszerűnek gondoljuk a kultúra, jelesül a döntően anyanyelvhez kötődő, olvasási kultúra összetartó, kohéziós erőket mozgósító, közösséget (anyanyelv, nemzet, haza) teremtő funkcióját is.

Helyzetünk

Két évtizede folyamatosan tudjuk, hogy az általános iskolát befejező tizennégy évesek harmada, negyede gyakorlatilag funkcionális analfabétaként mond búcsút az iskolarendszernek, hiszen egy részük kísérletet sem tesz a továbbtanulásra, akik pedig bejutnak a szakmunkásképző intézetek valamelyikébe, azok éppen az elemi eszköz jellegű tudás (olvasás, írás, számolás) hiányosságai miatt nagy valószínűséggel kirostálódnak, kibuknak, tehát többnyire a munkanélküliek rétegének folyamatos utánpótlását szolgáltatják. Súlyosbítja nehézségeinket, hogy a szakmunkásképző iskolák jelentős része a munkaerőpiacon nem, vagy alig konvertálható szaktudást ad csupán.

1991-ben harminckét országban*, megközelítően kétszázezer tanuló olvasási készségét vizsgálták meg háromféle szövegtípussal (dokumentumok, magyarázó- és szépirodalmi szövegek). Az eredmények tanulsága szerint a magyar tizennégy évesek a nemzetközi mezőny első harmadában foglalnak helyet. Vagyis a két évtizeddel korábbi helyzethez viszonyítva jelentős javulást kell elkönyvelnünk. Ha azonban az ismétlődő hazai vizsgálatok adatait felidézzük, *(1)* akkor teljesen egyértelmű, hogy a relatív javulás valójában abszolút romlást takar, s ráadásul az utolsó vizsgálat eredményei az olvasás mellett már a természettudományos tárgyak kapcsán is a gyengébb teljesítményeket jelzik. Csupán a számítógéppel összefüggő ismeretek szintje növekedett országos méretekben.

A szépítési tendenciákat nélkülöző önismereti igény egyik legfontosabb elemére irányult az a kisebb vizsgálatunk, melyben 1993 őszén száz budapesti felső tagozatos gyereket kérdeztünk meg ifjúsági- és gyereklapok olvasása felől. A válaszok összesítése nyomán előállott rangsort a Bravo, a Popcorn, a Popó Magazin, a Kiskegyed és az Ifjúsági Magazin vezették, s egyetlen megkérdezett sem említette a Kincskeresőt. (Ma több mint hatvanféle gyermeklapból válogathat a szóban forgó korosztály.)

A tíz-tizenhét évesektől a nyolcvanasokig minden korosztályban (főként a nők körében) népszerű füzetes regények (Bianca, Denise, Romana, Tiffany stb.) havi nyolcszázezer példányban találnak vevőt Magyarországon, míg a szinte egyetlen igazán színvonalas gyermekirodalmi lap, a Kincskereső mindössze nyolc-tíz ezer vásárlóra, előfizetőre építi a maga piacát. A könyvolvasási szokásokat vizsgálva ugyanezeket a tömegkultúra előretörését bizonyító tendenciákat tudjuk kimutatni. A középiskolások olvasmányeit áttekintve megállapíthatjuk, hogy a klasszikus és romantikus művek visszaszorulását több mint két évtizede folyamatosan tapasztaljuk. 1983-ban a tizenöt-tizennyolc évesek aktuális olvasmányainak tizede volt a könnyed, szórakoztató műfajhoz tartozó, ma ez adataink szerint már ennek többszöröse.

A dán tizennégy évesek 90%-a tíznaponként legalább egyszer használ könyvtárat, nálunk ugyanez az arány bizonyára nem lehet több 20-30%-nál. Nyilván nem csupán a könyvtári rendszerben, hanem a pedagógiai gyakorlatban és a pedagógusképzésben is alapvető változásokra lesz szükség ahhoz, hogy *Németh Lászlót* idézve, a jó iskolában kapott feladatok egyre gyakrabban „vagy a laboratóriumba, vagy a könyvtárba vezessenek".

Összefüggések

A vizsgálatok egybehangzó tanúsága szerint azok a gyerekek tudnak jól olvasni, akik sokat, saját örömükre olvasnak, akik számára nem kötelező, unalmas iskolai feladat az

írott, nyomtatott jelek megfejtése, hanem vágyteljesítő fantáziajáték, kaland, izgalom, felfedezés, tehát örömszerző, jókedvű foglalatosság, melyben kinek-kinek saját életében szerzett élmények, tapasztalatok, félelmek, vágyak, ismeretek folyamatosan szembesülnek, kiegészülnek az olvasottakkal.

Ezen élmény és szokásrend kialakulásának „csupán két nagyon egyszerű" előfeltétele van: jó családba kell születni, majd jó iskolát kell választani. Az előbbi alapvetően az otthoni könyvek sokaságát, illetve a szülői példák mintaadó, ösztönző erejét (szociológiailag a szülők magas fokú iskolázottságát) jelenti. Az utóbbi rendszerint a városi környezetben lévő, jó iskolai könyvtárral felszerelt, iskolai újságot is megjelentető, szeretetteljes és kreatív pedagógusokat foglalkoztató oktatási intézményt takar. A fenti két jelzőn túl a tipikusan sikeres pedagógusnak „illik" még nőnek, több éves gyakorlattal rendelkezőnek, ugyanazon tanulócsoportokat éveken át tanítónak (nagy felmenő rendszer) iránt szenvedéyesen érdeklődőnek lenni. Vagyis ismételten bizonyítást nyer a régi tétel: a nevelés első sorban önnevelés!

A tanítás, a tantestület szellemét sok esetben az igazgatók stílusa, emberi kvalitásai határozzák meg. Ha az adott intézmény vezetője jó igazgató kíván lenni, akkor rendszeresen törekszik kollégái munkájának értékelésére, a pedagógiai módszerek, sikerek és kudarcok elemzésére, és ráadásul a súlyos életvezetési konfliktusok esetében, kerülve a „szőnyeg alá söprés" vagy a radikális eltávolítás gesztusait, szívesebben él a gondoskodó pásztor gyógyító, feloldó, elrendező, problémamegoldó módszereivel.

Egyébként vannak még bizonyos más, akár objektívnek is nevezhető, ugyancsak jelentős befolyást gyakorló tényezők. Például a lányok minden korcsoportban jobban és többet olvasnak, mint a fiúk, s legalábbis hazánkban a nagyvárosi gyerekek teljesítménye a legjobb (a kulturális infrastruktúra itt a legfejlettebb), s a községekben élő tanulók olvasni tudása a leggyengébb, ahol viszont a könyvtári és könyvesbolti hiányok mellett a szülők iskolázottságának legalacsonyabb foka a jellemző.

Külön fejezetet érdemelne a televízió és az olvasás viszonyának taglalása. Tényként állapítsuk meg, hogy hazánkban a napi egy-két órát a televízió előtt ülők olvasási teljesítménye a legjobb. Hiszen a tévét egyáltalán nem nézők feltehetően rendkívül ingerszegény, tanulási, ismeretszerzési motívumokat nélkülöző környezetben élhetnek, míg a naponta négy-öt órányi tévézést bevallók „időzavara" nyilvánvaló. A válogatott, igényes, de visszafogott mennyiségű tévézés bizonyíthatóan érdeklődést kelt, kíváncsiságot ébreszt a nyomtatott betű iránt is, és fordítva. A viszonylag könnyebben és többet olvasók ülnek kevesebbet a képernyők előtt.

Bármilyen meglepő ez az összefüggés, nem egyetemes érvényű. Az Amerikai Egyesült Államokban a tévét egyáltalán nem nézők tudnak a legjobban olvasni, míg a finn gyerekek napi három és fél órás tévézése járt együtt a legjobb olvasási teljesítménnyel.

Miért a finnek?

Az említett nemzetközi összehasonlító vizsgálat eredményei szerint a finnországi teljesítmények toronymagasan emelkednek ki a mezőnyből. A hat lehetséges rangsort öt esetben ők vezetik, egyben pedig a harmadik helyre szorultak.

Általában igaznak tűnő megállapítás, hogy a műveltség, az olvasás tekintélyt adó tényezőnek számít Finnországban. Érdekesek lehetnek a részletek is. A finnek munkaideje rövidebb, mint hazánkban, ezért az elmúlt évtizedben heti tíz órával több szabadidejük volt, mint nekünk, *(2)* így ennek is köszönhetően kétszer annyi időt fordítanak tanulásra, mint a magyarok. A finnországi közművelődési könyvtári rendszert világszerte pozitív példaként emlegetik; talán csak Dánia előzi meg őket Európán belül ebben a tekintetben. Hiszen a felnőtt lakosság 44%-a könyvtárhasználó – nálunk ez mindössze 14%. Évente tíz könyvtári látogatás jut minden lakosra (hazánkban 1,6). A könyvtári dokumentumok kölcsönzése terén pedig a 17,6 dokumentum/fő áll szemben a 3,6 dokumentum/fő viszonyszámmal *(3)*. Az olvasási szokások terén ugyancsak érzékelhető különbségek vannak: a finnek rendszeresebben és többet olvassák a napi- és hetilapokat, valamint a folyóiratokat, illetve olvasmányszerkezetük egésze tárgyszerűbbnek minősíthető *(4)*.

A fenti adatok áttekintése nyomán kézenfekvő a hagyományok erejére, az eltérő történelmi feltételekre hivatkozni. Mielőtt azonban túlságosan hamar adnánk felmentést magunkban, kötelességünk megemlíteni, hogy csupán a könyvtárak használata az elmúlt

évtizedben 50%-kal növekedett Finnországban (5)! Az általános kulturális miliő (szabadidő, tanítási, olvasási, könyvtárhasználati szokások) érzékeltetése mellett utalnunk kell az olvasást könnyítő egyéb tényezők egész sorára is. Például a finn nyelvben (a magyarhoz hasonlóan) nagyon szoros megfelelés van a hangok és a betűk között, viszonylag gazdag ország, ahol az egészségügyi és közoktatási mutatók igen jók (tanár-diák arány). A finn iskolák nyelvileg homogén összetételűek, vagyis a családban és az iskolában használt nyelv szinte mindig azonos. A lakosság 94%-a finn, 6%-a svéd. A kisebbség saját iskolarendszerrel rendelkezik, beleértve az egyetemet is, s az országnak két hivatalos nyelve van: a finn és a svéd *(6)*. A finn gyerekek hét évesen kezdik az iskolát, s talán ezzel is összefügg, hogy csaknem a fele tud olvasni, amikor átlépi az iskola küszöbét. Emlékeztetünk a finn tévé feliratokat előnyben részesítő politikájának (feltehetően a takarékosságot ugyancsak szolgáló), „olvastató gépként" is működő, jótékony összhatására. 1977 óta a finn pedagógusképzés, melyet az anyanyelvi képzés hangsúlyozása jellemez leginkább minden szakon (a személyiség differenciálódása sem képzelhető el az anyanyelv fejlesztése nélkül), négy-hat éves időtartamú, s a hatodik év végén a doktori dolgozatok (master's degree) is rendre megszületnek. Vagyis a létbiztonság (kevésbé fenyeget a munkanélküliség) és az oktatási folyamat egésze kedvez a tehetségek kiválasztódásának, a pálya megbecsültségének, tehát Finnországban vonzó dolog pedagógussá lenni.

Tennivalóink

Legsürgetőbb feladatnak annak tudatosítása látszik, hogy az olvasási készség fejlesztése, az érdeklődés felkeltése, a könyv- és könyvtárhasználari kultúra csiszolása döntően tantárgyközi, az egész tantestület felelősségét érintő, az iskolázás teljes idejére kiható feladat.

Kikerülhetetlen az iskola és a család kapcsolatának újrafogalmazása ia. A nem vagy rosszul olvasó gyerekek mögött szinte törvényszerűen ott állnak a nem vagy rosszul olvasó szülők. Csak velük együtt, rajtuk keresztül van igazi esély a tanulók attitűdjének, olvasni tudásának jelentős mértékű javítására. Vannak-e módszereink, elképzeléseink a szülőkre vonatkozóan?

Irodalomoktatási eljárásaink megújításához talán közvetlen ösztönzést nyújthat a fenti vizsgálat azon megállapíltása, mely szerint döntő mozzanat az olvasási érdeklődés megteremtésében az olvasottak és a saját élmények, tapasztalatok, asszociácók összekapcsolása, a „rólam szól", az „én is írhattam volna" jellegű, intenzív érzelmekkel telített átélés megalapozása már az iskolai órákon is.

* A magyarországi adatfelvételt *Kádárné Fülöp Judit* és *Vári Péter* irányították.

JEGYZET

(1) *Horváth Zsuzsa: Az olvasás sikerei és zavarai.* Pedagógiai Szemle, 1994. 6.sz.
(2) *Andorka R. – Harcsa I. – Niemi L.*: Az időfelhasználás Magyarországon és Finnországban. Statisztikai Szemle, 1984. június, 622.p.
(3) *Ayras, Ameli: Public Libraries in Finland: the current situation.* Scandinavian Public Library Quarterly, 1991, 4.sz., 5-6.p.
(4) *Lőrincz Judit – Vakkari Pertti: Távoli rokonok – közeli barátok. Magyarok és finnek az olvasásszociológia tükrében.* OSZK KMK, Budapest, 1991.
(5) *Ayras, Ameli*: i.m.
(6) *Elley, Warwick B.: How in the world do students read?* The International Association for the Evaluation of Educational Achievment. IEA Study of Reading Liberacy, Hamburg, 1992.

IRODALOM

Andorka Rudolf: A magyar társadalom szerkezetének fejlődése és az oktatás. Új Pedagógiai Szemle, 1993.12.sz.,62-63.p.

Bettelheim, Bruno: A mese bűvölete és a bontakozó gyermeki lélek. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1985.

Gazsó Ferenc: A társadalmi szerkezet változása és az oktatási rendszer. Új Pedagógiai Szemle, 1994.2.sz., 68-69.p.

Gereben Ferenc – Nagy Attila: Nemi szerepek és olvasási szokások. Kultúra és Közösség, 1984.3.sz., 7-22.p.

Isohookana-Asunma, Tytti: Kultuuriministerin kirjasto – linjaus. Kirjastolehti, 1993. 4. 94-95.p.

Kulpa, Liselotte: Read in School – but also outside School! The Danish National Institute for Educational Research, Copehagen, 1993.

Lundberg, Ingvar – Linnakyla, Pirjo: Teaching reading around the world. The International Association for the Evaluation of Educational Achievment. Hamburg, 1993.

Nagy Attila: A magyar olvasókról – nemzetközi mércével. A 14 és 17 éves tanulók példája. Könyv – Könyvtár – Könyvtáros, 1993.3.sz.

Nagy Attila: Gyermekek, fiatalok és az irodalom. A tegnapból a holnaputánba. *Az olvasás anatómiája* (Szociológiai tanulmányok). Szerk.: *Hajdú Ráfis Gábor* és *Kamarás István.*

Nagy Attila: Olvasási szokások és nemzeti azonosságtudat. Középiskolások hármas tükörben. Kortárs, 1992.8.sz., 109.p.

Pstlethwaite, T. Neville – Ross, Kenneth N.: Effective schools in reading Implications for educational planners. The International Association for the Evaluation of Educational Achievment, Hamburg, 1992.

Téchy Tünde: Finn könyvtárakban. Könyvtári Híradó, 1991.12.sz., 11-12.p.

NAGY ATTILA

Könyvtárpedagógia a helyi tantervben

A könyvtárhasználati követelményrendszer tervezésének szempontjai

A NAT életbeléptetését (kihirdetését) követően, az iskoláknak maximálisan három év türelmi időt hagyva, el kell készíteniük vagy adaptálniuk helyi tantervüket, pedagógiai programjukat. A helyi tanterv tulajdonképpen az iskola globális pedagógiai programjába illeszkedik, amely magába foglalja és szintetizálja az adott intézmény profilját, fejlesztési koncepcióját, tantárgyi struktúráját, a közvetített műveltségtartalmakat, tanórai és tanórán kívüli tevékenységeket, önművelési alternatívákat, továbbá óra- és időterveket, valamint a felhasznált taneszközöket.

Először mindig az iskola globális pedagógiai programját kell elkészíteni, majd ebbe ágyazva jelennek meg az egyes műveltségterületek(tantárgyak) – ezen belül a könyvtárpedagógia – tematikai egységei. Az önkormányzat az iskolavezetés és a tantestület által közösen egyeztetett (elfogadott) pedagógiai alternatívára épül az alapvizsga követelményrendszere. Éppen ezért minden iskolának – jól felfogott érdekből – újra kell gondolnia tanítási programját, a tanulóknak közvetített műveltséganyagot és a választott iskolaszerkezethez, nevelési-oktatási koncepcióhoz igazodó hatékony fejlesztési stratégiát kell kialakítania. A könyvtárpedagógia helyi terve a NAT könyvtári követelményrendszerére épül, de nem azonos vele, maximálisan figyelembe veszi az adott intézmény speciális (helyi) sajátosságait és adottságait, melynek megítélése mindig az adott közoktatási környezetben lehetséges.

Mind a globális, mind az egyes műveltségterületek – ezen belül a könyvtárpedagógia – tervét az iskola vezetése és a tantestület lehetőleg közösen készítsék el, vagy – ha erre nincsenek kellően felkészülve – kész koncepciót adaptáljanak. Az utóbbi esetben is

nagyon fontos a helyi sajátságokhoz való igazítás. Ugyanis a helyi (egyedi) adottságok nagymértékben meghatározzák mind a könyvtárban (forrásközpontban) dolgozók tevékenységét, mind a tanulóktól elvárható könyvtárinformatikai követelményeket.

Az iskolavezetés előkészítő, tényfeltáró feladatai

Az iskolavezetés konkrétan vizsgálja meg a következőket:

– A könyvtárpedagógiai program helyi tervezete tükrözi-e a fenntartó, az iskola és a társadalmi környezet elvárásait?

– Illeszkedik-e a program az adott település (vagy körzet) hagyományaihoz, jellegéhez, arculatához?

– Milyen önművelési igényeket fogalmaz meg a civil szféra?

– Milyen az iskola infrastrukturális kondíciója és a pedagógusközösség szakmai színvonala?

– A választott pedagógiai programot – könyvtárpedagógiai stratégiát – spontán elfogadja, vagy azonosul is vele a tantestület?

– Milyen a tanulóközösség összetétele (elit, leszakadó)?

– Hogyan prognosztizálható a tanulók pályairányultsága?

– A közoktatási törvényben megfogalmazott – iskolai könyvtárra vonatkozó – elvárások (személyi, tárgyi, működési feltételek) milyen szinten biztosítottak az adott iskolában?

– Adottak-e a NAT könyvtár informatikai követelményrendszer eredményes megvalósításának alapfeltételei?

Nevezetesen:- hatékony forrásközpont, számítógépes adatbázis;

– megfelelő médiatári belső információtechnikai (technológiai) színvonal (differenciált szolgáltatás, széleskörű tájékozódás, információkhoz való gyors hozzájutás);

– a tanulóközösség tanulási-önművelési kultúrájának színvonala;

– a tömegmédiumok könyvtárban való használatának (szolgáltatásának) lehetősége;

– az iskolai könyvtáros-tanár szakmai felkészültsége, és az egyes műveltségterületeken tevékenykedő (szaktárgyakat tanító) pedagógusok könyvtárinformatikai ismeretei;

– könyvtárhasználatra épülő szakórák, foglalkozások (szakköri, napközis, tehetséggondozó stb.) rendszere;

– iskolai irattár (könyvtár) rendezett „kutatható állapota”;

– iskolai kreatív szakkörök (iskolarádió, -újság szerkesztése film, video stb.).

A könyvtárostanár feladatainak tervezése

A jó könyvtár az iskolai műhelymunka nélkülözhetetlen része, ami egyúttal azt is feltételezi, hogy a könyvtáros a tantárgyközi tanítás és nevelés egyik centrális gondozója, aki szervezi, összefogja, koordinálja a médiatári eszköztárra épülő pedagógiai, fejlesztő, önművelő tevékenységet. Az iskolavezetéssel közösen kialakítja az adott intézmény könytárpedagógiai stratégiáját. Felelős az iskolavezetés, a tantestület és a könyvtáros hatékony együttmunkálkodásáért, továbbá a NAT könyvtárhasználati követelményrendszerének eredményes megvalósításáért. A könyvtárpedagógia eredményes művelésének nem lehet más célja, mint az az alapvető elvárás, hogy minden iskolában valósuljon meg egy tervszerűen felépített gyakorlatközeli könyvtárhasználtatás és erre való nevelés, mert csak a közös együttműködés eredményezheti egy hatékony könyvtári eszköztárra, információsbázisra felépülő pedagógiai-módszertani kultúra kialakulását.

A szaktanárok tevékenységének koordinálása

A könyv- és könyvtárhasználati ismeretek elsajátítása és a tanulási-önművelési kultúra fejlesztése tantárgyközi feladat, tehát az egész tantestület közös ügye munkaszereptől

függetlenül. Ezért a helyi könyvtárpedagógiai program kidolgozásába be kell vonni a szaktanárokat is. Éppen ezért ösztönözni kell a tantestület minden tagját a könyvtár adta tanulási-önművelési alternatívák rendszeres igénybevételére. Ők a felelősek azért, hogy szaktárgyuk műveltséganyagába beépüljenek a médiatári információszerzés különböző csatornái. Legyen jelen (tervezzék meg!) mindennapi pedagógiai munkájukban a könyvtári eszköztárra épülő forrás alapú tanítás-tanulás és kutatómunka igénye. Alapozzák meg tanulóikban a gyorsan alkalmazkodni képes, rugalmas önművelési attitűdöt. A könyvtárhasználati kultúra emelése, a tanulási-önművelési szokások fejlesztése csak akkor lehet eredményes, ha az iskola valamennyi pedagógusa egy közösen vállalt könyvtárpedagógiai program keretében végzi feladatát.

A tanítás-tanulás (könyvtári ismeretszerzés) feltételeinek tervezése

Lehetőség szerint mindig könyvtári környezetben történjen a könyv- és könyvtárhasználati ismeretek és gyakorlatok tanítása. Ellenkező esetben a hatékonyság erősen kétséges. Fontos a könyvtáros-tanárral való rendszeres konzultáció, időpont egyeztetés, a szervezési kérdések megbeszélése, vagyis a különböző könyvtári foglalkozások (szakórák, napközis, tehetséggondozó stb.) gondos előkészítése. Alapvető követelmény, hogy minden tanulónak legyen helye és tudjon jegyzetelni a könyvtár ún. tanuló-kutató övezetében. Az eredményes és hatékony médiatári önművelés egyik alapfeltétele, hogy megfelelő minőségű és mennyiségű dokumentum (könyv, folyóirat, audiovizuális ismerethordozó) álljon a tanulók rendelkezésére az egyéni és differenciált csoportfoglalkozásokon. Korszerű demonstrációs eszközök, oktatócsomagok, nyomtatott taneszközök, tanulási segédletek és oktatástechnikai apparátus segítse a tanulási folyamatot. Fontos didaktikai követelmény, hogy lehetőleg mindig olyan dokumentumot (okat) adjunk a foglalkozásokon a tanulók kezébe, melyek az életkori sajátosságaiknak legjobban megfelelnek, és előzőleg már volt alkalmuk közelebbről tanulmányozni. A könyvtáros-tanár az osztályfőnökökkel közösen szervezi a könyvtári eszköztárra épülő tanulási-önművelési folyamatot, a szaktanárok pedig fontos láncszemei a gyakorlati megvalósításnak.

Az egyénhez igazodó tanulá*sirányítás normáinak tervezése*

A tanulásirányítás tervezésekor mindig pedagógiai folyamatban és tanulóban kell gondolkodni. Alapvető követelmény, hogy a pedagógus könyvtári feladatokat, gyakorlatokat kiválasztó munka(óra)szervező tevékenysége mindig a tanuló aktuális teljesítményéhez igazodjon. A választott feladatok és munkaformák kellően motiváltak legyenek, a felfedezés, rátalálás, önkifejezés élményével hassanak, és elégítsék ki a tanulók eltérő érdeklődését. Minden – a könyvtári ismeretszerzést – zavaró tényezőt ki kell szűrni (pl. nincsen elég könyv, szűk a hely, a tanulók nem férnek a polcokhoz). A hatékonyság érdekében a könyvtári foglalkozásokon is alkalmazzuk a tanulásszervezés különböző munkaformáit (frontális, differenciált, csoport, egyéni). Külön tervezzük meg a közvetlenül irányított könyvtári tevékenységeket és az egyénre szabott önálló tanulói tevékenységeket. Olyan feladatokat adjunk, amelyek segítik az ún. tanulásdiagnosztikai gondolkodásmód kialakítását. Tudatosítsuk a tanulókban, hogy a különböző tanórákon megismert műveltségtartalmakat ki lehet bővíteni, meg lehet szilárdítani a szélesebb alapokon nyugvó könyvtári ismeretekkel. Amikor a tanulók konkrétan megismerkednek a különböző dokumentumokkal (könyvek, képek, folyóiratok, audiovizuális ismerethordozók), azokat mindig adjuk a kezükbe, lapozzák át, tanulmányozzák őket, olvassák le a legfontosabb adatokat, tájékozódjanak tartalmukról, műfajukról, nézzék meg az illusztrációkat, ábrákat. A könyvtári gyűjtőmunkánál hívjuk fel a figyelmüket arra, hogy minden esetben közölni kell a felhasznált forrás(ok) legfontosabb adatait (szerző, cím, impresszum). A feladatadás mindig érthető, világos és egyértelmű legyen. A tanulók rendszeresen gyakorolják a könyv- és sajtóolvasást, működjön a tanulói önellenőrzés és a hibatudat. A könyvtári gyakorlatokat értékeljük (személyenként és csoportonként) folyamatosan és az egyes isko-

laszakaszok végén összegező formában. A gyengébb tanulókat segítsük, biztassuk, a jobbakat hatékonyan ösztönözzük még jobb teljesítmény elérésére. Neveljük rá a tanulókat arra, hogy különböző ajánlójegyzékek és az elektronikus média útján rendszeresen tájékozódjanak a könyv- és médiapiac újdonságairól. A tanulásirányítás normáit úgy kell szerveznünk, hogy alakuljon ki a tanulókban a különböző információhordozók renszeres használatának igénye.

A különböző tanulótípusokhoz igazodó humánus bánásmód „tervezése"

Az iskolai könyvtárba érkező tanulók, tanulócsoportok összetétele merőben eltérő, és nagyfokú differenciáltság jellemzi az egyes tanulók könyvhöz, olvasáshoz, könyvtárhoz való viszonyulását. E pedagógiailag közel sem elhanyagolható tényezőt a tervezésnél maximálisan tolerálni kell a könyvtárosnak és a tanárnak egyaránt. Ezért nagyon fontos a – különösen az első – könyvtárlátogatás(ok) gondos előkészítése. Legyen előzetes ismeretünk (pedagógiai diagnosztika) a tanulók könyvhöz, olvasáshoz való viszonyulásától (pozitív, közömbös, negatív attitűdjéről). A tervezésnél vegyük figyelembe a szülői ház – a tanulók otthonról hozott – könyvkultúráját. (Egyáltalán van-e ilyen?) Alapvető pedagógiai cél, hogy minden tanulóban alakuljon ki az olvasás, a könyv és a könyvtár iránti pozitív attitűd. Váljon számukra mindennapi szükségletté, igénnyé az olvasás örömet, feloldódást hozó gyönyörűsége. Érezzék a személyre szóló törődést és a segítő szándékú beavatkozást olvasmányaik helyes kiválasztásakor.

a) A lassabban haladó (gyengébb képességű) tnuló irányítása

A gyengébb képességű tanulók közvetlen pedagógiai irányítást igényelnek; fontos, hogy megfelelőképpen befolyásoljuk őket. Elemi követelmény, hogy olyan dokumentumokat adjunk a kezükbe, amelyek biztosan lekötik érdeklődésüket és aktivizáló erővel hatnak. Érdekes, fejtörő, játékos feladatokat adjunk nekik, melyeket kevés tanári segítséggel meg tudnak oldani. Végeztessünk velük rendszeresen olvasási gyakorlatokat, készítsenek rajzokat szabadon választott témák (könyvek) illusztrációinak felhasználásával. A különböző könyvtári eszköztárra épülő tevékenységek, feladatok adásakor mindig a gyakorláson és a munkáltatáson legyen a hangsúly. A lassabban haladó tanulók munkavégzését célszerű a pedagógusnak lépésenkénti utasításokkal és elemenkénti rávezető kérdésekkel irányítani. Lehetőleg mindig demonstráljuk a feladatmegoldás műveleti sorrendjét. Ismertessük a tanulókkal a könyvtárban elvárható és kívánatos viselkedési szabályokat, hívjuk fel a figyelmet a normasértő magatartásra. Tudatosítani kell a tanulókban, hogy minden könyvtárban rend-rendezettség van, ezt az ún. raktári rendet mindenkinek kötelező betartani.

b) A gyorsabban haladó (jobb képességű) tanulók irányítása

A jobb képességű tanulóktól várjuk el, hogy a tanórán megszerzett ismereteiket rendszeresen egészítsék ki médiatári információkkal. Olyan feladatokat adjunk nekik, melyek megoldása a könyvtár teljes tájékoztató apparátusának használatát igényli (lexikonok, gyűjteményes munkák, katalógusok, bibliográfiák). A kapott feladatokat lehetőleg mindig önállóan dolgozzák fel. Neveljük őket arra, hogy könyvolvasmányaikról készítsenek olvasónaplót, könyvismertetést, jegyzetet. Gyakoroltassuk velük a különböző dokumentumokban való önálló tájékozódást, adatok leolvasását, összehasonlítását, elemzését. Önállóan gyűjtsenek irodalmat egy-egy szaktárgyi témához, készítsenek tanulmányt, beszámolót és tartsanak kiselőadást. Gyakoroltassuk velük a könyv és a sajtó olvasását lexikonhasználattal kombinálva. Konkrét példák alapján figyeltessük meg velük a periodikák (napi- és hetilapok, folyóiratok) információs tartalmát (értékét). Neveljük a jobb képességű tanulókat publicisztikai szövegek rendszeres olvasására.

A könyvtárpedagógiai műveltséganyag (követelményrendszer) tervezése

A követelményrendszert úgy kell összeállítani, hogy tartalmazza azokat az alapvető ismereteket, gyakorlati tevékenységeket és kialakítandó képességeket, amelyeket az adott iskolában tanítani kell. Ki kell jelölni az elvárható minimális teljesítményt és a kívánatos fejlesztési követelményeket, amelyek egyúttal az egyes iskolaszakaszok végén az ellenőrzési és értékelési pontokat jelentik. A könyvtárhasználati kövtelményeket úgy kell meghatározni, hogy azok teljesítése szinkronban legyen az adott intézmény lehetőségeivel, és megvalósíthatóak legyenek. Az alapproblémát az adott iskolaszerkezet, a NAT könyvtárhasználati követelményrendszerének és a helyi tanterv elvárásainak egymáshoz illesztése, integrálása jelenti. A jó színvonalú tervezés a NAT alapos ismerete nélkül elképzelhetetlen.

Kiindulási helyzet:

– általános követelmények, elvárások megfogalmazása (a NAT könyvtárhasználati követelményrendszerének 1-6. pontjában foglaltak adaptálása);

– célok, feladatok megfogalmazása az iskola profilja és kondíciója alapján (honnan hova akarunk eljutni?).

A fejlesztési út konkrét követelményeinek megfogalmazása:

– a NAT alapján konkrétan le kell írni az elsajátítandó műveltésgtartalmakat;

– meg kell fogalmazni a kialakítandó jártasságokat, készségeket, képességeket;

– tisztázni kell, hogy a követelmények minimumát, maximumát, vagy a köztes állapotot kívánjuk-e megfogalmazni (a minimumszint elérése nem képezheti alku tárgyát!);

– a követelményeket évfolyamokon belül osztályokra is differenciálhatjuk.

A könyvtárpedagógiai program tervezetét az adott iskolatípusnak megfelelően a teljes képzési ciklusra kell elkészíteni. A képzési cikluson belül célszerű megtervezni az átmeneteket is (az iskolaváltás határaira: 4., 6., 8., 10. osztály vége). Minden iskolaszerkezetnek más, vagy legalább eltérő a könyvtárhasználati tematikája.

A követelmények tartalma:

– az iskolában tanítandó tananyag a NAT és a helyi igények alapján;

– fejlesztési követelmények, elvárások (kompetenciák, képességek);

– kötelező (minimális) teljesítmény;

– kiegészítő követelmények (helyi) megfogalmazása (pl. iskola- és helytörténet stb.);

– ellenőrzés, mérés, értékelés. Az alapfok 4., 6. illetve az alsó középfok 8. és 10. évfolyamainak végére elvárható szintekben kell meghatározni az elsajátítandó jártasságokat, képességeket és önművelési tanulási technikákat.

A könyv- és könyvtárhasználati ismeretek tantárgyi integrációja

Az önálló ismeretszerzésre és könyvtárhasználatra való nevelés az általános képzés valamennyi műveltségterületére kiterjed, tehát tantárgyközi feladat. Minden pedagógus kötelessége, hogy szaktárgya műveltséganyagába beépítse az információszerzés különböző csatornáit. A tantárgyi integrációnak a helyi tantervben is nyoma kell legyen.

A tantárgyi integráció tartalma:

– a tanórán megszerzett tudás (ismeretanyag) bővítése médiatári eszköztárra építve;

– a tanulók ismerjék meg és rendszeresen használják (a tanórán és a könyvtárban) az adott műveltségterület (szaktárgy) nélkülözhetetlen alapdokumentumait (lexikonok, enciklopédiák, kézikönyvek, gyűjtemények, szótárak stb.);

– gyakorolják a teljes könyvtári eszköztárra épített (kézikönyvek, katalógusok, bibliográfiák, számítógép) önálló ismeretszerzést;

– készítsenek (megadott témához) kiselőadást, tanulmányt, könyvismertetést;

– gyakorolják a könyvtári bázisra épített irodalomkutatást és anyaggyűjtést, bibliográfia-összeállítást.

Legyenek képesek a többcsatornás ismeretszerzésre, az információk kezelésére és azok alkotó módon történő felhasználására az adott szaktárgy műveltséganyagánál.

Időtervek, órakeretek rögzítése

A NAT biztosítja a könyvtárhasználati követelmények elsajátításához szükséges időkereteket. A rendelkezésre álló időt úgy kell differenciálni (évfolyamokra, osztályokra, csoportokra), hogy a megfogalmazott elvárások teljesíthetők legyenek. Kívánatos a könyvtári foglalkozásokat órarendbe építeni, és minimum negyedévre előre ütemezni. Az időkeretek ütemezése – kellő szaktanári egyeztetéssel – a könyvtáros feladata. A könyv- és könyvtárhasználati ismeretek tanításának megoszlása hozzávetőlegesen: kb. 40% könyvtáros-tanári feladat (pl. könyvtárbemutatás, raktári rend, katalógusok, könyvtári tájékoztató eszközök stb.); kb. 60% szaktanári feladat (pl. a saját műveltségterület alapvető dokumentumai és tájékoztató eszközei).

Órakeretek: anyanyelv- és irodalomórák, osztályfőnöki órák, szakórák, szakkörök, tehetséggondozó foglalkozások.

A könyvtári ismeretszerzés folyamatában felhasznált taneszközök

Úgymint:

– az iskolai könyvtár (médiatár) teljes eszköztára, szolgáltatásai, tájékoztató apparátusa;

– könyvtári eligazító, információs táblák, demonstrációs eszközök;

– audiovizuális, módszertani anyag, számítógépes adatbázis;

– a helyi könyvtárpedagógiai adaptációhoz felhasznált metodikai segédanyagok (tanmenetek, tematikák, tanulási, önművelési segédletek);

– Nemzeti Alaptanterv (elfogadott, kihirdetett).

A NAT könyvtárhasználati követelményrendszerének az a célja, hogy a felnövekvő nemzedék megtanulja kezelni és alkotó módon felhasználni a különböző érzékelési csatornákon hozzájuk eljutó információkat (képesek legyenek eligazodni közöttük, szelektálni, illetve befogadni azokat). Ki kell alakítani azokat az alapvető kompetenciákat, melyek alkalmassá teszik a tanulókat a különböző tanulási-önművelési technikák elsajátítására (könyv, sajtó, elektronikus média).

IRODALOM

1. *Nemzeti Alaptanterv* (tervezet). MKM, Budapest, 1994. december.
2. *Zsolnai József: Az értékközvetítő és képességfejlesztő pedagógia*. ÉKP Központ, Budapest, 269 p.
3. *Fejlesztési követelmények* Iskolakultúra, 1994. 1-2. sz., 2-107.p.
4. *Pőcze Gábor: A NAT és a gyakorlat. A Nemzeti Alaptanterv implementációja*. Új Pedagógiai Szemle, 1995. 4.sz., 12-35.p.
5. *Mátrai Zsuzsa: A helyi tantervek szerepe a tömegoktatásban*. Új Pedagógiai Szemle. 1994. 7-8.sz., 37-43.p.

HOMOR TIVADAR

Az első tanévét zárta a beregszászi magyar tanárképző főiskola

1994. szeptember 17-én nyitotta meg kapuit Beregszászon egy magyar nyelven képző főiskola. Ott indult útjára Kárpátalján a magyar nyelvű pedagógusképzés, ahol egy tömegben a legtöbb magyar anyanyelvű ukrán állampolgár él.

A főiskola beindításának legfőbb célja az évek óta tartó magyar pedagógushiány mérséklése, pótlása. Kárpátalján egyre kevesebb az olyan tanár, tanító, óvónő, aki magyarul magyar gyermeket tanít. Sajnos a pedagógusok tömegesen válnak meg munkahelyüktől, hagyják el Kárpátalját, s települnek át az anyaországba. Magyar felsőoktatási intézményekben ugyan szép számmal tanulnak a szomszédos országokban (így pl. Ukrajnában) élő, onnan érkező magyar fiatalok; ám akik a magyar intézetekben végeznek, legtöbb esetben nem térnek vissza szülőföldjükre, hanem az anyaországban vállalnak munkát. Mindez nagy mértékű pedagógushiányt eredményezett, és eredményez. Ezért vált égetően szükségessé Kárpátalján a magyar anyanyelvű pedagógusképzés beindítása. Amit az Ukrán Oktatási Minisztérium, a magyar Művelődési és Közoktatási Minisztérium, az Illyés Alapítvány, a Kárpátaljai Magyar Főiskoláért Alapítvány és a Bessenyei György Tanárképző Főiskola támogat. Az oktató-nevelő-képző munka szervezését, irányítását a nyíregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskola vállalta, segítve a képzést addíg amíg kialakul a helyi oktatói gárda.

Az első tanévben e munkában csak a nyíregyházi főiskola oktatói vettek részt. A tanárokat a Kárpátaljai Magyar Felsőoktatásért Alapítvány utaztatta mikrobusszal, és számunkra lakást bérelt. A sokrétű és nem könnyű szervező – irányító munkában egy beregszászi ügyvezető igazgató és egy adminisztrátor is részt vett.

Közel félszáz magyar anyanyelvű ukrán állampolgár kezdte el tanulmányait 1994 szeptemberében óvodapedagógus-, tanító-, történelem-angol és földrajz-angol szakon. A hallgatók többsége dolgozik pedagógus vagy más munkakörben, ezért nappali képzés szerint nem valósítható meg az oktatás, de a hagyományos levelező képzési forma sem kínálkozott hatékony szervezeti keretnek. Ezért egy átmeneti képzési struktúrát választottak. Ennek jobb híján a speciális beregszászi képzés elnevezést adták, ami a gyakorlatban azt jelenti, hogy az elméleti, gyakorlati órákat, szemináriumi foglalkozásokat hétvégeken (péntek, szombat, vasárnap) tartják. Az oktatás a beregszászi magyar gimnáziumokban folyik péntek déltől vasárnap délutánig. A gimnáziumokban két tantermet és egy tanári szobát alakítottak ki, amelyeket csak a főiskolai hallgatók és oktatók használnak, de több közösen használható tanterem is rendelkezésre áll, mivel a gimnáziumokban már péntek délben bejefeződik az oktatás.

A tanulmányi idő négy év, egy félév időtartama 10 hét. A hallgatók a tanulmányi- és vizsgaszabályzatban előírtak alapján a féléveket vizsgákkal zárják, majd a földrajz szakosak terepgyakorlaton, tanulmányutakon, a történelem szakosak tanulmányutakon egészíthetik ki, bővíthetik ismereteiket. A hallgatók felkészüléséhez, tanulmányi kötelezettségük teljesítéséhez főiskolai tankönyvek, jegyzetek, szakkönyvek, folyóiratok, egyéb könyvek adományként érkeznek Magyarországról. Szép számban vannak magyar iskolák, könyvtárak, amelyek értékes könyvekkel, folyóiratokkal ajándékozzák meg a beregszászi főiskolát. Az ide érkező jegyzetek, tankönyvek, szak-és szépirodalmi művek, kiadványok a leendő főiskolai könyvtár alapjait jelentik.

A hallgatók nem kapnak ösztöndíjat, viszont a tankönyveket, jegyzeteket térítésmentesen használhatják. A könyvek és jegyzetek a beszámolók, kollokviumok, szigorlatok után az intézmény könyvtárába kerülnek vissza, hogy a következő évfolyam hallgatói számára is biztosítva legyenek az alapvető tankönyvek, jegyzetek. Az audovizuális eszközök, térképek, meteorológiai műszerek, modellek, gyűjtemények stb. beszerzéséről a beregszásziak – az alapítvány támogatásából – folyamatosan gondoskodnak.

Az első évfolyam valamennyi hallgatója az I. és II. félév végén egyaránt sikeres vizsgát tett. A tanárjelöltek rendszeres tanulással, kitartó szorgalommal igyekeztek eleget tenni tanulmányi kötelezettségeiknek, s megfelelni a főiskolai követelményeknek. A lelkiisme-

retes munka eredményeként sikerült maguk mögött hagyni az induláskor tapasztalható szakismereti, kommunikációs hiányosságokat, amelyek sok esetben nehézséget jelentettek a jelenségek, a folyamatok megértésében, értelmezésében.

Az ukrán és a magyar főhatóságok hozzájárulásával az 1995/96-os tanévben 5O fővel növekszik a beregszászi főiskola hallgatóinak létszáma. A jelentkezők száma ennél lényegesen több, így csak az augusztus végi írásbeli és szóbeli vizsgák eredményei alapján dől el, kik leszek azok a szerencsések, akik felvételt nyernek a beregszászi főiskola második első évfolyamára.

KORMÁNY GYULA

Abel Halásztelken

*Előadás a meséről és a mesemondókról**

Hazudni nem fogok, csak annyit, amennyi a lelki üdvösségünknek éppen a leghasznosabb. Képekben szeretném megmutatni azt a világot, azt a közeget, mely ma is fenntatja a mesét. Bemutatom azt az érdekességet is, hogyan válik egy élő alak szinte szemünk láttára mesefigurává.

Udvarhelyen vagyunk, Székelyudvarhelyen, húsvétot megelőző nagyböjti időszakban, amikor mindenki bárányt hoz le a hegyekből, mert ugye ez kerül feltámadáskor az ünnepi asztalra. Húsvét a Krisztus jele. Olyan koporsófélékben báránykákat hoznak tehát. Ilyenkor választják el a kisbárányokat az anyjukról. Ebben az időszakban a jószág már kicsapható a fűre, ilyenkor már eladható. A jelek összefüggenek. Ugyanis itt helyben, a vásárban le is vágják sokszor a bárányokat, mert vannak, akik nem gazdálkodni veszik meg, hanem a terített asztalra szánják. Ezért kis akasztófaféléket ácsolnak, rémfáknak hívják őket. Helyben levágják a bárányokat, és bokáig állnak a vérben ezekben a vásárokbnan. Mivel még böjt van, Krisztus még nem támadott fel. S a jel, amellyel körülveszik az emberek magukat, ugyanaz. Ez a bárány a megfeszített Krisztunak is jele. (A meséről beszélek, bár látszólag eltávolodtam tőle.) Majd amikor a fehérre terített asztalon már ott gőzölög az étel, s megeszik, a pont ugyanaz az időtlen állapotfajta, amelyet minden kultúra, mindenfajta szerves műveltség létrehoz. Ez a táplálék, ez a szertartás a résztvevők számára a föltámadást jelenti. Mert egy családban legegyszerűbben megérteni az állapotváltozást így lehet: ez itt most egy *más* állat, megeszem és enyémmé válik. *Én* leszek belőle.

Tehát ilyen a székelyudvarhelyi vásár. Másik érdekes jel, hogy ilyenkor nem harangoznak. A böjtös időszakban kelepelnek. Egy bácsi, aki Szentegyházasfalván mindenes, ezermesterember, ő tekergeti ezt a hatalmas kereket, s a tengelyen lévú tüskék megakadnak, a roppant méretű kifeszített kalapácsok odaverődnek, a aztán mint a csókák, hollók egy nagy körben keringenek a torony fölött, majd megint visszaszállnak... Ez jelzi az időt. Hogy feltámadáskor a harangszó aztán annál jobban essék.

A nagy mesélgetéseknek a színhelye nem a szoba, nem a tisztaszoba, hanem valami szűkebb és sötétebb, valami olyan hely, ami gondolkozásra ingerel. A mesének a hagyományban *ideje* van. Nem olyan egyszerűen történik az, hogy „hát most mesélünk". Világos nappal ritka, hogy elhangzik a mese. Mint ahogy a gyermek természetes ritmusa szerint ilyenkor nem a mesét kívánja, hanem verekedni kíván, futkosni. Amikor este van és ragadnak le szemek, akkor kinyílnak erre a dologra, hogy mese. És mondogatják is a nagy mesélők, hogy az az igazi, amikor az „itt a vége, fuss el végére" már nem is emlékszik senki. Addig mindenre. S átveszik, álomba pofozgatják a történetet. Ilyen az igazi jó mese!

Néhány szót erről a „kelepelő" ezermesterről. Hordót, tekenőt, mindent elkészít. Ez örökölt tudás. Fenn a havasokban korán megkapják a gyerekek a bicskát. Hat-hét éves gyer-

meknél egy bicska az nem „jaj, hogy meg ne vágja a gyerek magát", hanem borotvaéles bicska. Megfenik szépen szíjjal, azt is megtanulják. Kövön is. Szednek folyami kavicsokat a cigányok, azok árulgatják, nagyon nagy becsülete van a jó fenőkőnek. A szíjukon tehát jól kiélezik. S nem is nagyon magyarázzák, hogy az balesetveszélyes, mert úgyis rájön maga a gyerek. Előbb-utóbb úgyis megvágja magát. Hamarabb hat ez, mint akárhány prédikáció. Viszont ezért nyolc-kilenc éves korában egy gyerek, ha egy tenyérnyi fadarabot kap, abból szép tárgyakat tud csinálni. Ez az érési folyamatban, hogy hasznos polgára legyen a világnak, fontos stáció. Hiszen emberünk sem tanulta különösen ezt a mesterséget, de gyönyörű hordót, teknőt, bármit, hasznos dolgokat tud elkészíteni.

És itt a kis munkahelyen, műhelyében a mese megterem.

A nagypapát meg kell állítani a munkában, mert még képes volna állandóan dolgozni! Meg is sértődnének a kisunokák, ha velük nem foglalkozna!

De más helyei, terei is vannak a mesének. Itt vannak az utcai padok. A templomba menet legalább a vargabetűt mindenki megteszi, úgyhogy öt-hat padra útközben biztosan leül. Egy-egy padra leülni, az egy-egy utcának a különféle híreibe belekapcsolódni, s a más utcabéli híreket elmondani. Ezekből bármikor mese kerekedik. Az előharangozás ugyan véget vet ezeknek a meséknek, de itt komoly mese is elhangozhat.

A vasárnapról még néhány szót. A vasárnapra fontos parancs volt korábban. A kolhozosítás utáni embertípus ezt már nem is ismeri, meg sem érti, mit jelentett egy előző világban a vasárnapot megtartni. Az egy olyan parancs volt, hogy a munkaeszközt le kellett tenni. Erről egy ballada is szól, az egyik legszebb. Hogyan jutott a halálára egy ember, aki vasárnap dolgozott. S aki nem tudta ezt a kötelességet, a „csöndet megtenni", hogy se kft., se semmi, dobd el azt a sportújságot, vedd észre, hogy emberek vannak körülötted... Ha ez egy héten nincs meg, odavan mindenféle emberi kommunikáció. Ezt a régiek pontosan tudták.

S erre való többek közt a pad. Jó kis egyszerű, idedőlő-odadőlő padok. Az utcákon. De amire születtek, arra igen alkalmasak. Az ember ideül, és aki el talál menni előtte, annak egy olyan mondatot dob utána, hogy tíz lépés után muszáj megálljon. Ez mintegy cselvetés, egy rendkívüli, láthatatlan hurok, ebbe belébotlik minden normális ember, aki e nyelven még tud. Még ha válaszolni sem tud rá azon a szinten, de megérzi, hogy itt hihetetlen finom kihívás van, valami finom kötekedés. Látszatveszekedések. Ezekből megint leülések lesznek, hírcsere. Lassan, ha van rá esély, ha van reá idő, leülepszik, és epika. S akkor egyik is mesél, másik is. Kerekedik a mese. Nem olyan mese, amit gyermekeknek mesélnek, hanem felnőtteknek. Abban bizony van"volt egyszer, hogy nem volt", és így tovább, de a témakör, meg a lépték egy kicsit más.

Az erőgyűjtéshez a legszebb pillanatok, mikor szegény, drága jó kérdező ember megtanulja, hogy nem lehet csak úgy nekirontani a meséknek. Ezek az öregemberek mintha el akarnának jutni a hallgatónak, a türelmetlen városi hallgatónak a türelme határáig. S addig piszkálnak, vacakolnak, míg az embert elhagyja a remény. Biztos már nagyon szenilis ez a bácsi? Vagy elfelejtette, hogy szeretném ezt a mesét hallani? Piszmog. Valósággal kikezdi az ember türelmét. S amikor már-már olyan esetlenül terelné az ember a figyelmet, akkor kezd rágyújtani, és a fölszálló füstből megint erőt nyer. Elrendezi magában. Időt nyer. Az időnyerésnek rengetegféle fogása van, férfiaknál nagyon sűrűn a dohányzás.

El egy asszony Máréfalván. Alig százötven centi magas. Bezzeg a férje az százkilencven. Ez egy olyan asszony, akit Franciaországban Jeann d'Arc-nak neveznének. Ágnis asszony. Őróla fogok szólni. Hogyan mesefigura és hogyan valóság ő? Hogyan járt körbe az ő története, híres története? Az egész Udvarhely megyében virágzik, és változatokban él. Az egyik közeli adatközlő maga a férj, aki a történetet az ő szempontjából mondta el. De megkezdődik a mesei történet is.

A székelyudvarhelyi focisták, ha kirándul a lábuk, nem orvoshoz mennek. Ágnis asszony gyerekkorában tavasztól őszig mezítlábos pásztorlányként már gyógyíthatott. Nem tanulta, csak az öregektől. Ez az egyik híressége.

Az ötvenes évek első felében jött hozzá egy csillag, s ez a csillag nappal megszólalt (ezt ki-ki a maga tűrőképessége szerint fogadja, de ez már a mese birodalmában van). Megszólalt, s azt mondta:

–Menj el Zetelaknak az oldalába a vásárba, szólj az embereknek!

Válaszolt a csillagnak:

–Én mi az ördögöt mondjak az embereknek, én olyan buta vagyok, iskolázatlan. Nem mondok én semmit se!

De a csillag azt mondta:

–De csak menj!

Az asszony megindult, és elkezdett mesélni az embereknek. Azt találta nekik mondani:

1. A te atyaúristenedre figyelj, mert az nem csap be.

2. Magyar iskolába adjátok a gyereketeket.

3. Ne engedjétek, hogy a kollektíba behajtsák a vagyonotokat, mert azzal lépre mentek.

Ezt mondogatta két-három hónapig, itt-ott-amott. S aztán jött a letartóztatási parancs. Ám ezek a „máréfalvi indiánok" jófülűek, s meghallották ezt. S mint 1241-ben Muhinál, szekérvárat hoztak létre Ágnis asszony háza körül. Két körben a szekér, rajta férfiak hagyományos fegyverezetben, fejsze, villa, egy pakk dohány mindegyiknél. 12-24 órás váltásokban várták a rendőrséget. Belelőni nem lehetett a társaságba, ahhoz túl kicsi az ügy, ahhoz nem jár csillag a milicistának. Hagyományos fegyverrel meg senkinek nem volt kedve nekikmenni, mert ezek az utolsó vérükig harcolnak ezért az asszonyért. Mert három olyan fontos dolgot mondott, amit helyettük mondott ki.

Egy hét, másfél hét ilyen patthelyzet után megint jött a csillag. Azt mondta:

–Annyi bajt okoztál ezeknek az embereknek, eridj, bujdoss el.

Ő elbújdosott, kiszökött ebből a helyzetből, az emberek hazamentek. Madarak hordtak a kötényére epret.

Azért hihetetlenül szép a történet, mert például a férje felől is összerakható. Aki közben itatgatta a rendőröket, ő adott nekik szállást. Jóindulatú román rendőrök várták, hogy elfogják az asszonyt. Ő meg igen unta ezt, várta haza a feleségét.

–Nem tudom, hol csedereg ez az asszony. (S megint a valóságos dolgot meséli.)

A másik hihetetlen, de már meseoldal.

S a harmadik gyűrűje a történetnek a befogadó közeg, az udvarhelyi nép. Amely végtelenül büszke erre az apró asszonyra, s ahány ház, annyiféleképpen meséli történetét. De a dolog megtörtént. A szekérvár az igaz, mindenki látta, az asszony valóban eltűnt. Az asszonyról mindenki tudta, hogy beszélt. Ezt tudták. (Különben Máréfalva férfiairól még annyit, hogy ők fényesítették a börtön kilincseit, mert amikor húst nem lehetett vágni, akkor is vagdosták. A fele férfilakosság mindig bent volt, kijött az egyik fele, ment be a másik. És soha nem tudtak ott kollektivizálni. Úgy mondták: magatartiak. Székelylengyelfalván is, ha egy máréfalvi gyerek jött, azt meglapogatták: „Nézd meg, mert ezekből éltünk." Ez az egyik lelkiismerete ennek az országnak.)

Még elmondom a végét ennek a történetnek. Ez egy kicsit szomorú. Amikor aztán mégis elfogták az asszonyt, bolondok házába vitték, majdnem egy évig bent volt, de aztán megszökött. Szobafogságra ítélték, egészen a revolúcióig.

Még sok mindent lehet mesélni róla. Hogy volt neki tizenkét szeretője, s a tizenharmadikhoz ment hozzá. Mikor ott volt a leánya, s hallotta, hogy megint ezt a történetét meséli, akkor azt mondja:

–Miért nem azt meséli? Mikor magának volt tizenkét szeretője... S mondja el azt is!

–Én azt is elmondom. Mert maguk boldogtalanok ebben a világban, mert nálunk a legcsúnyább leánynak is a faluban, ha nem volt tíz udvarlója, az nem az ő szégyene volt, hanem a falué. Nekem volt tizenkettő, pedig nem voltam szebb, mint a többi. S mégis a tizenharmadikhoz, ehhez a nagy karó emberhez mentem hozzá. Pedig olyan szegény volt. Édesanyám úgy tiltott tőle, de mit csináljak, őhozzá vert a szívem. Mondta az anyám, hogy arról nem lehet szó. Mondta, idehallgass, én úgy szeretlek, ahogy nem köllene. Vagy nem jössz többet, vagy döntsd ki a kapumat, vagy elveszel. Holnaptól.

Az ember elment, közben nyergelte a lovat. Már tudta, hogy egy szebenyi rokonnál fogja elrabolnia a lányt. Ez a leányrablás intézménye, ahogy a kódexek feljegyezték. De ez mai történet. Mesebeli szintén a helyzet. Az asszony nem adja, a fickó nyergeli a lovat.

–Én tudtam – folytatja Ágnis asszony a „mesét" – hogy aznap mind a tizenkét legényt el kellett hívjam, mindnek rendes csókot adtam, de a szerelmi csókot a tizenharmadiknak

adtam. Elmentünk Szebenbe. Elháltunk. Az se volt olyan, mint gondoltam. A sok bánat mind a nyakamba zúdult.

Kezdték az életet elölről. Már föl is sóhajtott, hogy milyen jó volna otthon, amikor az anyja felkereste, kinyomozta, hol van, s mutatta, hogy így beteg, úgy beteg. Fölébredt a lelkiismerete. Aztán többet nem is engedték ehhez az emberhez. Másodszor is el kellett rabolni. Kétszer. Ugyanúgy megszervezte szegény, ott éltek éhbéren.

Mesélhetnék sokat róla. Egyszerűen azt akartam mutatni, hogy csudálatos dolgok vannak, ezeket a mesébe belefoglalják. És jelképpé válnak, és ennek a kornak, az ezredvégnek harmadik fiai és leányai is vannak, s olyan akadályokon mennek át, amilyet a sárkány készíthetett.

Még valamit a magatartásról. A mesélő emberek magatartásáról, észjárásáról. Itt van a gazda. S a botja. A bottal mesélni lehet. Olyan mesélő ember is van, akinek fordítva görbült a botja. Ebbe a fejét belehelyezte, járt föl-le a feje, egészen rendkívülien. S amikor olyan helyhez ért, felemelte a botját, s puff, lecsapta. Vissza megint, s az ember, még ha aludt, akkor is felébredt erre. Máskor meg körözött a bottal. Megpiszkált valamit a homokban. Egy kicsi bottal mit lehet művelni, hihetetlen!

Megint az a tét, hogy egy ember van-e olyan érdekes, mint a televízió s a mögötte álló profi apparátus. Ez korunknak a kérdése. Van-e esélye az ilyen dolgokban, a gondolatközlésben az egyetlen embernek? Mert ez olyan halvány ahhoz képest. A gyerek már fel se tudja dolgozni a villogó képeket, csak lesi és hápog, mint a hal az akváriumban. Mert abból semmit nem rak el.

No tehát, ezért érdemes volna megvizsgálni, mi a fegyverzete ennek az egyemberes műfajnak. Mi mindennel lehet a figyelmet fenntartani? Mondom, a férfiaknál az egyik ilyen a bot. Olyan becsülete van a botnak, hogy például mást használnak templomba menet, mást kinn a hegyekben, mást verekedni (ugye, jobb esetben, ha éppen az van kéznél), mást az állatot hajtani, tán még vécére is más bottal menegetnek kifelé. Régies neve van: csapi. (A nyelvekben a legrégibb szavak, amelyekben ige és névszó is van.)

Tessék megnézni egy egyszerű járművet, azt mondanák rá: munkaeszköz. De akkor, ha egy gyárban nekikugrik, és az esztergályos azt műveli vele. Nemcsak egy átlőtt szívet, szép leánykát innen, amonnan. Egy szép régi járom több, mint tárgy, ez valami ünnepnek részese. Ha közelről megnézünk egy ilyet, tudjuk, hogy a kicsi árkokat rendszerint meg is festegetik. Vagy beragad, vagy kidomborodik. Az ökör feje felett, aki a munkát végzi, kis emeletes tulipánsor, csilingelnek a fatulipánok. Egyszerűen gyönyörű. Az ökörről szép kolindálás van, szép karácsonyi énekfajta Magyarszovátról.

Tökéletes tér van a régi parasztházakban ahhoz, hogy szürkületkor elhajítsanak minden munkát, s a házigazda özvegyasszony (még ha nyolcvanhat esztendős is) a szemközti asszonnyal leüljön egy kis bolondozásra. No hát ott olyan csípőseket mondanak, főleg, ha egy férfi arrabotladozik. Akkor ők ugyan egymásra néznek, de minden szónak olyan oldalsuhintása van, hogy ha nem válaszol rá az ember, nem is méltatják semmire. Állandóan ezek a dolgok kiprovokálnak valamit. Az egyik feltételezi, hogy a másik válaszoljon rá. Partenrváró ez a beszélgetés.

Itt a kemencéje a néninek. Maga készítette egy kezével. Készítgeti a nagy kenyereit. Ez is a szomszédolás alkalma. Átjönnek. Itt még a küszöbre is oda szoktak ülni. Érdekes, hogy a mesélő embernek néha a lehető leghevenyészettebb állapot is jobban esik. Szóval, a küszöb és a kemence megébreszti az ember eszét.

Valamit a házibulik lélektanáról. Úgy ki vannak találva a szobáink, olyan süppedősek a fotelek. Ahogy ottan elnémulunk, ha ott be nem kapcsolunk egy tévét vagy egy magnót... Olyan nagyon együtt akarunk lenni, nem megy. S lassan kihúzódik mindenki az utolsó normális térhez, ahol az asszonyoknak van még némi hatalma. Ez a konyha. Ahol asztal van, körbe lehet ülni, ott mindig talpára esik a szó.

Ha a költészet napjára egy plakátot kellene készíteni, jobbat nem találnék, mint a lengyelfalvi gazda házának oromzatának képét. Észrevenni, hogy valami változás van rajta. Az ábrázolat alatt lévő barna szín ki van világosítva. Ott korábban valami más volt! A címer, a magyar címer. Rendkívüli a helyzet. Az történt, hogy mikor meglátta ezt a cirkáló rendőrség, ment a följelentés, s egy szép szombaton elvitték a gazdát a címer miatt. Hét-

főn jött haza, egy barátja hozta szekéren. Nagyon megdolgozták. És rájött, hogy a címernek nincs ott keresnivalója. Mi történt? Létrát tett oda. Átfaragta.

Valami nagyon nagy dolog jött létre. Valami jelképszerű dolog. Úgy mondják: virágnyelven elmondani valamit. Itt szó szerint erről van szó. Valami, amit az egész környezet tud, hogy, tudniillik, mi az ott a ház oromzatán. S ahol a korona volt korábban, ott egy sugárzó virág van. Tulajdonképpen minden lényeges ott van, s mégsem ugyanaz. Ezt a magyar történelem és a magyar költészet kapcsolatáról évszázadokon át el lehetett mondani. Valamit nem lehet, elmondon hát másképp. Itt virágzik a költészet és a mese. Valami, amit nem lehet megtennem, azt elmondon így virágnyelven. S ezzel hatalmas energiákat mozgatok meg. Véres valóság. Szó szerint. Itt belekékültek a virágba.

Ezeket érdemes megfontolni. Lám, hogy a mesék mögött mi minden van!

Utolsó képem jelképes értékű. A meséhez a legfontosabb, mint a jó talaj a növénynek, a csend. Ha nincs csend, nincs mese. Ha az ember nem tud olyan világot teremteni, ahol csend van, ott nincs mese. Az egész ki is veszhet. Görög katolikus kis templom a 15. század végéről. Gótikus elemek. Ide, hogy szólni tudjanak az emberekhez, mert be nem férnek az emberek búcsúkor tölcsérformájú tagozatba beépítettek egy szószéket. Nagyon leleményes. E forma miatt jól hangzó a szó. S ha megnézzük, hogy ez csodálatos kis temoplom hová van építve? (Még mindig a csöndről beszélek, ami a mesének termőtalaja!) Vajon mi épül itt előbb? A vasút vagy a templom? A második költői kérdés: van-e a vasutaknak nemzetközi szabályzata arra nézvést, hogy egy ilyen műemléktemplomtól hány méterre lehet építeni, mert hogy ennyire nem, ilyen közelre nem, az az egy biztos. Ez szándékos lenne? Vagy nem? De a kor embere itt valamit mindenképpen meggyónt magáról. Ez is plakáterejű kép. Egy vasút és egy templom. Ami mellett eldübörögnek a vonatok. Teljes egészében beleremeg az épület. Tíz-tizenöt éve van ennek a templomnak hátra. És mégis valami tartja, az emberek éppen úgy eljárnak bele. Segesváron van mindez, nem messze a pályaudvartól. A bemondók is beleharsognak, a vonatok szétrázzák, mégis van, ami tartja.

Ezt mondandóm végére szántam. Olyan ez, mint a mese. Tulajdonképpen még van, az emberek még beléjárnak valamiért. Valami hiányukat pótoja. De mellette ott dübörög a video vasútja, nem a szabályzatnak megfelelő távolságban. És hát a tét az nagyon nagy.

Valami mesét még elmondok. Ráadásul.

Kicsi *János*

Mesélek egy szépet. Hát volt egyszer... (Olyant próbálok mondani, amit gyereknek is lehet mondani.) Volt egyszer a jóistennek a háta mögött, de mégis a tenyerin, mert néha ő is hátrarakosgatja...

Na melyiket is mondjam? Melyiket is akartam mondani? Mindjárt meglesz! Megvan!

Volt egyszer egy olyan szegény ember, amelyiknek volt egy háza. Ennek oldala nem volt, csak teteje, s azt is csak a miatyánk tartotta. Egyszer belealudt a miatyánknak a felibe, s a háznak a teteje éppen az orránál megállott. No, gyorsan bevégezte a miatyánkot. Ma is úgy van, olyan alacsonyan, éppen egy kicsikét a föld felett ott lebeg a tető, s alatta ott tengeti az életét az öregecske.

Ennek volt egy fia. Nem volt az másmilyen, mint a többi, de szegényebb az igen. Mondta neki:

– Te fiam, te menj el deákiskolába, mert ha így folytatod, senki leszel, de ha úgy: valaki.

– Megyek édesapám.

Ment. De csak üzenik, hogy az édesapja halálán van. Jön haza.

– Édesapám, igaz-e, hogy a halálán van?

– Igaz. De nyitsd meg a füled, mert hagyatkozom. Idehallgass!

Hallgatta a fiú.

– Ha mégy az úton eléfelé, s egy bolhánál nagyobbat és értékesebbet látsz, s azt te vedd fel, mert azt ott nem hagyhatod.

– Jó, jó. – mondta neki. Édesapja többet nem tudott mondani, mert meghalt. Harangszóra nem volt gondja a gyereknek, ahhoz zsebbe kell elébb nyúlni, csörögjön is, akkor van harangszó. Ha nem csörög, nem szól a harang. Ezért aztán, egy kölcsönásó volt, az egyik cimborájától. A miatyánk ott volt az ajkán. S aztán megindult. Ment, ment az úton, elé-eléfelé. S addig-addig, míg meglátott egy marék borsót az úton.

– Hát ez több a bolhánál – Felvette, bégyúrta a mellyesibe, s ment tovább. Egy királyvárosban kapta magát. Éppen a királyháznál. Megkocogtatta az ajtót.

– Jó estét adjon a jó isten!

– Magától se vegyék el – mondta a király bácsi, s kinyitja az ajtót. – Hát mijárásbéli?

– Afféle útonjáró deák vagyok, s szállást kérnék egy éjszakára. S egy kicsi útiköltséget.

– Fiam, szállás van, az útiköltséget majd meglátjuk.

Na. Béjön a felesége a királyembernek. Annak akkora kerek szeme volt, hogy az egész világ beléfért volna.

– Ez kiféle? – kérdi a királyembert.

– Ez valami, hadd el, valami útonjáró, valami deáknak mondja magát.

– Az nem az! – mondja az asszony ennek olyan fáintos pofabőre van! Nézd meg! E valami királyféle lehet. De úgy öltözik, hogy el van másítva. Megértette-é? Te vigyázz!

– Jaj feleség, benned nincsen semmi nyereség. Te mért mindétig zuvatolsz, mert úgy megváglak, hogy mindjárt mást látsz.

Ezek így pántolódtak. De minden pántolódásnak békesség a vége. Ha vége van. Ha más nem, az, hogy te arra, és én erre. De ez is békesség. Na, abban egyeztek, hogy első éjszaka kemény ágyat vetnek annak a gyermeknek.

– Fiam, hogy hínak?

– Kicsi János. (No innentől és is Kicsi Jánosnak mondom.)

Keményen vetettek neki ágyat, egy inasocskát állítottak egy titkos lappancshoz, hogy ő azon a titkos lappancson egészen bésajduljon. Na, ő azon egészen bésajdult. Leskelődött. No, egyebet nem is látott. Vetkőződött a Kicsi János. Mikor levetette a mellyesit, a marék borsó mind kiömlött le az ágyra. Volt, amivel ott foglalkozzék, tiszta csórén szedegette a borsót. Már az inasocskának erősen kellett volna, hogy aludjék, de csak bésajdult a lappancson, mert az volt a szolgálata.

No, már hajnalban egyszer-egyszer lecsúszott a feje a lappancson. Méges reggel felébresztette a király bácsikát.

– Jó reggelt adjon az úristen!

– Magától se vegye el! S há?

– S há bizony. Mert ez semmit nem alutt.

– No, ezt én is megnézem. Jó reggelt, Kicsi János – mondja a király bácsi.

– Jó reggelt – mondja csak olyan elredekten.

– Hogyan esett az aluvás?

– Jaj, erősen cudarul. De azt magamnak köszönhetem.

– Ehe – mondja a király. – Az asszonynak igaza lett. Gyertek be! A kicsi gyermek cudarul aludt keményen. A királyok nem szoktak keményen aludni. S azt mondta, hogy magának köszönheti, mert nem mondta meg, hogy ő király nemzetségből való. – Meg is mondta a feleségének. Ez akkorát nőtt abban a helyben:

– Mert amit ez a szem meglát, az meg van látva! Látod-e, te vén gyász?

– Jaj te mindétig bölcsködsz, ja te mindétig bölcsködsz.

Egyezkedtek. Még egy éjszakára marasztják ezt a Kicsi Jánost, s puhán vetnek neki tiszta puha ágyat. S ha azon aluhatik: királyfi.

No, most így játszódtak. Majd azt is elmondom, csak érjek oda. Megvetették neki a puha ágyat. Ez meg összeszedte mind a marék borsát, amit az úton talált. A szegény fáradt inasocskát, mert abból csak egy volt, a titkos lappancshoz esmét odaállította a király. Az már szeretett volna, aludott volna még Kicsi János helyett is. De nem engedte a szolgálat.

Hanem mi történt, mi nem. A következőket látta: Kicsi János tiszta csórén levetkeződik, reázuhan az ágyra. (Innentől nagyon érdekes lesz. Hol tartottam, kedves gyerekek? De szépen mondottátok, no, ettől olyan jó kedvem lett, hogy folytatom.) Szóval reázuhant az

ágyra, mint aki ki van merevítve. Félúton zuhantában az ágy felé mindjárt el is aludt. De olyan mélyen... Jött két őrangyal arra. Lappintották arra a szárnyukat.

– Te ez meghót alighanem, vigyük csak.

– Eriggy te, nem látod, hogy még szuszog.

S aztán mentek tovább. Szóval, ilyen mélyen aludt a Kicsi János. Szegény inasocska, az es szeretett volna, de a szolgálat nem engedte.

Hajnalban kocogtat.

– Király uram, adjon az isten jó reggelt, milyen nekem is kéne hogy legyen!

– No ne vegye el, há mi történt?

– Ez még most is aluszik.

Megy a király bácsi.

– Kopp. – Semmi. Rázza. Semmi. Megkujakolja eminnen-amonnan, s azt mondja: – Ebresztő, kicsi gyermek, fenn van a nap! Hé! – Felébredt a fiú, az első csipájától megszabadul. A jó reggelt megkívánja. Kérdi tőle a király:

– Hogyan aludtál, gyermek?

– Jaj, ne is kérdje, én olyan jól, mint a királyok.

– Hűha! Hogyan mondta? Mint a királyok?

– Há igen, igen.

– Te, asszony, azt mondta, mint a királyok, úgy aludt.

– Látod-e, tudja, hogy a királyok hogy alusznak. Ez királynemzetségből való. Figyeld meg, milyen fáintos a pofabőre. Amit ez a szem lát, az meg van látva.

– Jaj, asszony! Bár ne mindétig zsinatolnál! Egy kicsétig szenteltvizet vennél be a szádba, s azt estétig ott tartanád, mindjárt megjavulna az én dolgom! S megyek hozom, mert eddig már mindétig elfogyott, te azt mindétig ellocsolod.

Így elbeszélgettek, s arra jutottak, hogy nekik az a tizenhat éves forma leánykájuk, akit elzártak a kamarába, s a nagy rabságban, ami uborka volt, azt mind megette azt eléhozták, s mondták:

– Te lány, itt van a te férjednek való ember. – Megállították őket, csak lesett Kicsi János, hogy ebből mi lesz. Gondolta:

– Na ebből még a mai nap valami házasság kerekedik! – S ebben igaza volt, mert az öreg király így szólt:

– Tik egymáséi vagytok.

Nekikeskenyedett János. Tetszett neki a leány, s amannek es a fiú.

– Hűha! – De aztán arra gondolt a fiú, mi lesz, ha azt mondják, hol a te várkastélyod, hol vannak a szüleid, hol a te birtokod?

(Innentől én nem is tudom, mondjam-e a mesét, vagy elhallgassak. Bírják-e? Most jönne a következő tétel. Ilyenkor szokták kérdezni, mondani az öreg mesélők. S nemcsak a cserkészek – mert vannak öreg bácsikák, tátikák, ilyen öreg rövidnadrágos bácsikák, hogy csont, s mondták rá, hogy hús. Hát ez korábbi hagyomány. A nagy mesemondó havasi pásztorok is ezt alkalmazták. Egy kolozsvári néprajzos ember ennek utánajárt. S olyan román vidéken is használják, ahol nem tudják, hogy mit jelent a szó: csont. Románul: ciont. Nem tudják, mit jelent. Válasz: leves. Azt nyomozta ki, hogy ez az Osztrák-Magyar Monrchia kaszárnyáiban terjedt el, ez a katona mesélőknek volt az egyik szokása. Ilyen szakácsdolgokkal válaszoltak egymásnak. Innen terjedt szét a nyelvterületen. No mindegy. Szóval, egy kis olyan hárijános volt ez közben. Szóval, azt mondja hogy... Hol tartottam? Igen, igen.)

Na mi történt? Egy nap meg is kérdezték.

– Aztán, te Kicsi János, szeretnénk látni a te hazádat, szüleidet s birtokod.

S Kicsi János egészen sárig volt, mint a halál, amikor sokat dolgozott.

– Idehallgassanak, az elég messze van. – Gondolta, nem mutathatja meg azt a házfedelet, ami ott lebeg, s a miatyánk ha még most es tartja. Hát az mi az neki? Hiába mondja, hogy az ő hazája, ezt sose nem értik meg, semmire nem mennek vele, valami mást kell nekik mondani.

– Hát pakoljunk fel a sok hintóba, a szekérbe, s aki akar, az jöjjék. Majd lesz valami, majd megunják – gondolta. – Hát arra van, meg arra...- És megindultak szépen.

S megindultak, mentek egy hónapot, kettőt, egészen el voltak csigázva. Akkor aztán elunta az egészet, s mondta magának: szervusz, boldogság!, s a hintóban mellette aludó feleségének egy cippántos csókot adott az ajakára. Kitaszította az ajtaját a hintónak, s ment világgá.

– Eddig volt a boldogság, s kezdődik, most lesz, ami vót. Majd lesz valahogy, isten megsegít. S ahogy lesz, majd lesz.

Addig, hogy ment az erdőben, s valami sárkánynak a lábába belébotlott. S ez hétfele áll. Egy jó hétfejű sárkányt látott. Azt mintha most látnám, a szeme úgy langallott, mint a bakmacskának. Szája meg akkora volt, hogy a csiki vásár háromszor beléfért volna.

– Jó napot adjonisten.

– Jó napot adjonisten – mondja a sárkány mind a hét fejével –, hova járásbéli?

– Megyek a szerencsémtől elfelé.

– Igen? Mi a te szerencséd?

– Hogy afféle király volnék, királyfi, királyjelölt. S hogy házasodnék. De nincsen hozzá kastélyom, s nem vagyok ura.

– Ide hallgass! Hát ide figyelj! Én nemrég raboltam egy kastélyt, várat, itt van észak-keletre három istenkáromkodásnyira, s te abba menj belé. Vidd bele a feleséged, s bánom én, a házanépedet nyugodtan. De vigyázz! Mert mikor annak a döglött marhának a lábán elkezd sirülni-forogni (mert ez azon forgó volt), akkor te abból menj el, mert abba belépusztulsz.

– Hát jó. – Mit bánta ő, csak egy óráig mondhassa, hogy az övé. Visszament, a feleségét csókkal ébresztette.

– Né te ne! Ott az én váram.

Mert pont odaért a menet. Az úgy összeverte a tenyerét, mert tiszta gyémánt volt az egész. Megébredt az udvar, jöttek elé. Hozták. Ami tokaji, ami badacsonyi, budai bor volt, azt mind bevitték a várba. Megkezdték a marosszéki forgatóst, egy kicsi legényest, egy kicsi szökőst. Hát aztán rátette a cigány az ujját a húron! Ott táncolni kellett, ott aki a szerelmet nem ismerte, az megismerte, ott dübögött, mint a bivalybornyú mind. Aztán mikor megfáradtak, mondta az öreg király:

– Hagyjuk magukra a fiatalokat.

Magukra hagyták. S hát Kicsi János esmét úgy megkeskenyedett, hogy engemet es esz a bú, ha rágondolok. Kérdi a felesége:

– Hát neked mi bajod?

Nem mondta meg hogy a baj az, hogy egyszer a vár sirülni fog a döglött marha lábán.

Egyszer biza el is következett. Egy reggel úgy ébredett, hogy a hársfa, ami az ablakból látszódott, megindult szépen balra, s ugyanaz a hársfa jobbról esmét meglátszódott. E biza sirül! Átalszalad harminc-negyven szobán. Kiáltotta: Feleség, menjünk innen! Sehol nem kaphatta. Az árnyéka futott utána. Hol előle, hol hátul. Ez nem tiszta munka. Kiabált. S egyszer kibe botlott belé? Egy olyan vén öregasszonyba, hogy három vasvillával felpöckölte a szemhéját, hogy lásson. Ó, de kíváncsi volt.

– Kicsi János, hova mégy?

– Hö... Te tudod, hogy hogy hívnak?

– Már hogyne tudnám – mondja a vén boszorkány.

– Há ha tudod, azt is tudod, hova megyek. – Kikerülte, s futott tovább. De az megállította.

– Ne menj sehová! tudod, mi történik? A sárkány jő, hogy egyen meg titeköt. Ezer mérföld egy lépése, s most hétezer lépésre van. Te egyebet ne csinálj! Ott az a tészta, nézd, ott a kemence, gyúrd meg, rendesen tüzelj belé, hétszer süsd meg, tedd ki a vár fokára azt a hétszer sült kenyeret, s az megnomdja, az megvéd titeket. A feleségedet meg hagyd, hadd aludjon.

Hitte is, nem is János. Gyorsan meggyúrta, szépecskén betüzelt először a kemencébe. Amikor meg először megsült a kenyér, egyezer mérföldet tett meg egy lépéssel a sárkány, mire hetedszer kisütötte a kenyeret, éppen a vár előtt volt. De már úgy fujatott, s csorgott a nyála, kétfelé, tizennégyfelé.

– Hej, be jó szagot érzek! – Akkor már kitették a frissensült kenyeret, de mindétig leesett. Fogott egy százas szöget, odaverte a cipót. Odaverte, s az ott volt. No, meg is szólalt a hétszer sült kenyér:

– Te ide be nem jössz!

– Hát ez meg ki? – kérdi a hétfejű sárkány – Ez kicsoda?

– Ez én vagyok! A hétszer sült kenyér.

– Hö, az anyját, de idehallgass, te hétszer sült kenyér! Én megtisztellek a buzogányommal.

– Tiszteld az apádat! – mondta a törvényt neki a kenyér.

Megmérgesedett a sárkány.

– Te, én foglak s megeszlek.

– Te, idehallgass, te ide akkor teszed be a lábadat, ha veled is megtörtént, ami énvelem. Téged vessenek el a földbe, ott rothadj meg. Ha kinősz, kaszával vágjanak le szépen, csépüljenek meg, őröljenek meg, gyúrjanak meg tésztának, süssenek meg hétszer a kemencében!

– No, akkor én nem menek ide, be nem megyek ide! – S azzal a sárkány megindult, s talán még most is megy, ha meg nem állt.

A döglött marha lábán sirülő vár meg egyre lassabban sirült, aztán megállt. Hogy aztán ott bent a boldogságot eltöltik-é velem, vagy nélkülem, azt már nem tudom. De az én mesémnek ez a vége. Ez a vége, tegyétek a jégre, csússzatok el véle!

Elhangzott a halásztelki ÁMK óvónőinek továbbképzésén.

BERECZ ANDRÁS

Utak a filozófiához

Leíró-értékelő panoráma

Tudományos, ismeretterjesztő és pedagógiai célzattal íródott bölcseleti könyvek számbavétele írásom elsődleges célja, de nem tartom elkerülhetőnek, hogy ne szóljak előzetesen a korszituáció – globális, filozófiai, pedagógiai – vonzatairól, majd záró aktusként a lehetséges hiátusokat betöltő gondolataimról.

A globális gondok egyik fele egzaktan mérhető. Már unásig tudjuk: ózonlyuk, nukleáris háború vagy túlszennyezettség, az esőerdők és vizeink pusztulása, városi túlnépesedés... Évente összefoglaló jelleggel egyre többet megtudhatunk mi is a Worldwatch Institute *A világ helyzete* címmel megjelenő jelentéseiből. A probléma másik fele, hogy minden globalitás távol esik tőlünk. Nem látjuk a felettünk lévő lyukat (igaz, az ózon is egyre kevesebb), háború sincs éppen 93 ezer négyzetkilométerünkön (ami van, az kicsit lejjebb), esőerdőnk nincs, a vizet meg kevésbé szeretjük, mert klóros és inkább mást iszunk (a mosdás szempontjából meg mindegy). S mivel regionalitásunk, lokalitásunk közel esik hozzánk: mi mindent tudni vélünk. És ez a vélekedés nem mérhető. Legfeljebb betájolható, sejthető, megszimatolható.

A filozófia kérdései is – sokszor úgy tűnik – már végképp a senki földjére űzettek. Már nem csak az újkor nagy eszméi, iskolái mondtak búcsút a békés polgárokhoz való közelférkőzésnek. Annak idején még kitüntetten közeledhetett *Descartes* a svéd királynőhöz, *Spinoza* a kézműves mesterséghez, *Kant* Königsberghez, *Hegel* a lovon ülő világszellemhez, *Kierkegaard* idealizált kedveséhez, *Nietzsche* Zarathustrájához, *Marx* egy hús-vér munkáshoz, *Lukács* a párthoz, mint a filozófia hallgató-cselekvő-akaró-érző-gondolkodó alanyához-tárgyához-szubjektumához-egzisztenciájához-emberfölötti-emberéhez-nembeli-lényéhez-népbiztosához. A században még történt két nagy kísérlet a logikai pozitivizmus és a hermeneutika bűvkörében, ám már ez is úgy néz ki(?), hogy

csak a beavatottak szellemi kalandja marad belőle. A többieknek jókora ideológia és politika szélsőségekkel, gazdaságszegénységgel, kultúra konzum öltözetben: az egyén és közösség meg valahol, többnyire jó messzire egymástól.

És az már csak kételyeinket szaporítja, milyen kapcsolatba lép egymással *bölcselet* és *pedagógia*. Mert kérdéses pont jócskán akad. Kezdve a honi bölcselet lététől (az originalitásról most ne szóljunk) egészen a pedagógiai adaptáció és közvetítés nehézségéig. Mivel a jó öt évtizeddel ezelőtt megszűnt polgári jegyeket is magán viselő oktatási rendszerünkben létezett a filozófia tanítása, majd az azt követő évtizedek jórészt csak az ideologikus felhangokkal megterhelt dialektikus és történelmi materializmus származékait legalizálták, most ismét választási lehetőségek előtt állunk. Elsősorban a tekintetben, hogy mit és milyen szisztéma szerint adjunk tovább a filozófia címszó alatt a középiskolában. Másrészt az is figyelmet érdemlő dolog: *milyen képességek fejlesztését és milyen értékek bemutatását szorgalmazzuk.*

A következőkben néhány forgalomban lévő és az elmúlt években megjelent filozófiakönyv áttekintésére teszek kísérletet, hogy majd azt követően néhány értékelő megjegyzés keretében kitérjek a már jelzett képesség és érték problémakörére.

(Könyvek és beszédmódok) A problémaorientált leíró-bemutató beszédmód jellegzetes megnyilvánulása *Nigel Warburton A filozófia világa* (Kossuth Könyvkiadó, 1993) címmel megjelent kis könyvecskéje. Már maga a probléma kifejtése, hogy „Mi a filozófia?" – az, amit az egyes filozófusok csinálnak! –, mintegy előlegezi a szerző beállítódását. Nem saját nézeteit tárja elénk sorban az egyes ismeretelméleti vagy ontológiai dilemmákról, hanem csupán eszközt kíván az olvasók kezébe adni, amelyek elsajátításával mindenki megkezdheti a gondolkodás önálló tevékenységének nem kevés fáradsággal járó munkáját. Kellő mértéktartással szól a filozófia hatóköréről s a más diszciplínákhoz való viszonyáról, s arra szólítja fel olvasóit, hogy mindenkor szükséges saját kritikai szemléletünk kimunkálása. S ami még külön érdeme a könyvnek, hogy az egyes fejezetek önálló bevezetésekként is szolgálnak, legyen szó az istenről, etikáról vagy a művészet és esztétika kapcsolatáról. Így a különböző érdeklődésű befogadók saját vonzalmaiknak megfelelően választhatják meg a sorrendet.

Másik igen fontos és tulajdonképpen háttérismeretek tárházával szolgáló munka a *Filozófiai kisenciklopédia. A nyugat filozófiája és filozófusai* (Kossuth Könyvkiadó, 1993). Az ideológiai-politikai előítéletektől mentes lexikon az *átfogó alapismeretek* biztos kézikönyveként jöhet számba, amelynek magyar nyelvű változata felbecsülhetetlen: komoly hiányt pótol. Ez még akkor is így van, ha nyilvánvaló arányeltolódásokkal szembesülhetünk az oxfordi filozófusok tolmácsolásai kapcsán. Elég, ha csak az analitikus és kontinentális filozófia pólusaira gondolunk, ám mindezek mellet az európai hagyomány egészéről pontos és szabatos ismereteket kapunk.

Bertrand Russel A nyugati filozófia története (Göncöl Kiadó, 1994) címmel megjelent nagyszabású opusza egy bölcselő originális teljesítménye arról, hogy *ő hogyan látja a világot a filozófiatörténet tükrében*. S mindezt olyan társadalomtörténeti összfüggések keretébe ágyazottan teszi, ahol nem csupán az egyes iskolák, filozófusok és problémakomplexumok sora rajzolódik ki, hanem láthatóvá válnak azok a közösségi és egyéni mozgatórugók is, amelyek a háttérben folyamatosan jelen voltak. Ha Russel túlhajtott logikai pozitivizmusának nyilvánvaló ferdítésein túltesszük magunkat, akkor egy komplex világ- és emberkép dinamikája tárul föl előttünk, amivel vitatkoznunk érdemes, azonban elolvasásának hiánya komoly veszteséget jelentene.

Az SH-atlasz sorozatban megjelent *Filozófia* (1993) 111 színes oldal és 1125 tárgyszó keretében *szemlélteti* a bölcseleti tanok történetét a kezdeti keleti filozófiáktól napjainkig. A kötet elsősorban a vázlatos összefüggések bemutatásával és néhány kulcsfogalom kiemelésével, képi szemléltetésével érzékelteti a gondolkodás történetének változásait. A vizuálisan megjelentetett értelmezések és táblázatok alkalmat adhatnak mind az elmélyült meditáció elindításához, mind a gyors és praktikus tudás megszerzéséhez. S más könyvek társaságában a kötet – mint kiegészítő elem – rendkívül hasznosan forgatható, mivel úgyszólván minden jelentékeny mozzanatra találunk utalást, egy rövid magyarázatot vagy táblázatba foglalt ismeretet.

A *bemutató-értékelő rendszerezés* igen igényes változatát testesíti meg *Arno Anzenbacher Bevezetés a filozófiába* (Herder Kiadó, 1993) címmel napvilágot látott munkája. A ma már klasszikusnak mondható *neotomista beállítódás* kiegészül *korunk* jelentékeny iskoláinak, áramlatainak bemutatásával (logikai pozitivizmus, pragmatizmus, posztmodern stb), valamint az *egzisztenciálfilozófia* keratív adaptációjával. Az egyes kérdésköröket bemutató fejezetek – a filozófia lényege, létfilozófia, énfilozófia, a reflexiók lehetősége, logika és tudományelmélet, az ember, etika, isten – mintegy előkészítik a hit felé vezető utat, azazhogy milyen kérdésfeltevések és válaszok megfogalmazása szükséges ahhoz, hogy az ember létének végső értelmét megtalálja: *az ige hallgatója legyen*. Bár a munka egésze felfogható az előzőekben megfogalmazottak előkészítéseként is, azonban ennek az útnak a végigjárása a nem elkötelezettek számára is lehetséges és tanulságos, mert olyan ismeret- és érvrendszer segítségével történik, amelynek megtapasztalása egyben a filozófia egyik formáját is magába foglalja.

Hasonlóképpen *szisztematizált és célorientált* szerkezeti felépítésű *Turgonyi Zoltán A filozófia alapjai* (Egyházfórum Alapítvány, 1993) címmel megjelent történeti vázlata. Végső soron itt is a végső értékekre és az Egészre irányuló metafizikai előadódást találunk, ahol a filozófiai diszciplínák áttekintése mellett jelen vannak a történeti konstrukciók elemzései is. A szerző különböző értelmezései a *hittel választott világnézet* létjogosultsága mellett érvelnek.

Ehhez a vonulathoz sorolhatjuk *Turay Alfréd, Nyíri Tamás* és *Bolberitz Pál A filozófia* címmel ismét napvilágot látott könyvét. A definíciók, a történeti alakváltozások nyomon követése, a problémaorientációk mozgásai, a lét, isten és ember kérdésének, valamint a logika és etika áttekintésének is – akárcsak az előző könyvnél – a *keresztény erkölcsiség* megalapozása a célja. Nagyon fontos, hogy érzékletes szövegválogatás és ábrasor kíséri az elemzéseket, így lehetőséget kínál egyúttal arra is, hogy más leágazásokat és nézeteket is megismerhessünk.

Három elsőrendű filozófiatörténeti munkát szükséges még megemlítenünk: Nyíri Tamás *A filozófiai gondolkodás fejlődése* (Szent István Társulat, 1994) és *Dörömbözi János A filozófia elmélete és története* (Tankönyvkiadó, 1994) című művét, valamint a Steiger Kornél szerkesztésében megjelent, *Bevezetés a filozófiába* (1992) című szöveggyűjteményt. Az első esetben a *neotomizmus* eredményeinek és a *hazai hagyományok* (*Kecskés Pál*) beemelésének szép példájával találkozhatunk, precíz fogalmi és filológiai kidolgozottság kíséretében. A második munkában elsősorban a *hagyományos irányzatokhoz* és *személyekhez* köthető „semleges világnézeti alapon" konstruált történetiséggel szembesülhetünk. A szövegválogatásban az egyes szövegekhez kapcsolt értelmezésekben főként a *filozófiai szövegelmezés és rekonstrukció lehetőségei* kerülnek előtérbe. A különböző – felsőfokú és középiskolás – tudásszintekhez köthető elemzések és szövegösszefüggések ismételten aláhúzzák: a filozófia *történeti jelenségeinek* áttekintése nem pusztán öncélú historikus kalandozás, hanem elősegítheti a különböző korokban, világlátásokba való *megértő belehelyezkedésünket*. Ami azért is lehet jelentékeny hozadéka, mert ilyen összehasonlítások birtokában sokkal inkább lehetőségünk nyílik a saját korunk problémáinak megismerésére, mintsem ha szigorú problémaorientált megközelítést alkalmaznánk, háttébe szorítva a kontextualizációs mozzanatok rendkívüli jelentőségét.

Szabó Árpád és *Ferge Gábor Bevezetés a filozófiába* (Societes Philosophia Classica, 1993) című munkája egy *redukcionista szemlélet* eredménye. A szerzőpáros ugyanis a történetiséget pusztán a klasszikus görög filozófia tekintetébsen alkalmazta. Ennek az intervallumnak a keretében mutatják be a lélektan, ismeretelmélet és etika kérdésköreit. S bár a könyv egésze igen korrekt, és majdnem minden lényeges dolgot megtudunk *Szókratész*, *Platón* vagy *Arisztotelész* idevágó nézeteiből, ám azóta is történt egy s más a bölcselet történetében, nemkülönben az emberiséggel magával. Így méltányolni lehet azt a sokatmondó és a háttérben rejtett előfeltevésként megbújó nézetet, miszerint a filozófia története csupán kommentár Platónhoz (Arisztotelész is!), ám elfogadása több mint kockázatos, mert a történeti látásmód elemi követelményeit sem közvetíti. Hasonlóan kérdéses – bár más szemszögből – Szabó Árpád *Magyarság. Irodalom és filozófia* (Societes Philosophia Classica, 1994) címmel megjelent munkája. Nem azt a tételt vonom teljességgel kétségbe, hogy az irodalomban jelentékeny filozófiai gondolatok voltak

az elmúlt öt évszázad során, s hogy ez különösen igaz hazai históriánk tekintetében. A történeti visszapillantás – *Janus Pannonius*, *Balassa Bálint*, *Apáczai*, *Bessenyei*, *Kölcsey*, *Vörösmarty*, *Bolyai*, *Babits*, *Arany*, *Petőfi*, *Madách*, *Ady*, *Kosztolányi* – elősegítheti, hogy az egyes szerzőknél az irodalom vagy a (már majdnem) filozófia (pedagógia, jog, esszéforma stb.) határterületeinek fontosságát bemutassa.

De ez a szemlélet azt is sugallja egyben, hogy nyugodt szívvel eltekinthetünk olyan magyar nyelven megfogant, alapveően filozófiai ihletettségű művektől, mint *Bárány Péter* vagy *Márton István* kantiánus bölcselete, *Szontagh Gusztáv* egyezményes filozófiája, *Erdélyi János* hegeliánus gondolkodása, *Eötvös József* politikai filozófiája, *Böhm Károly Az Ember és Világa* címmel közzétett összefoglalása, vagy századunk néhány kimagasló képviseőinek művei *Zalai Bélától* Lukács Györgyön át *Pauler Ákosig*, *Bartók Györgyig*, *Palágyi Menyhértig*, *Barandenstein Béláig*, hogy csak néhány jelentékeny nevet említsek. Az 1945 utáni bölcselet sok tekintetben kompromittált, ám maradandó értékeket is létrehozó *Budapesti Iskolájáról* már nem is szólok, s az elmúlt évtized sok mindenben megváltozott helyzetéről, alkotóiról, műveiről, intézményeiről és orgánumairól sem. Mindezt csak azért jeleztem ilyen élesnek tűnő kritikai megvilágításban, hogy aláhúzzam azt a valóban érvényes megállapítást, hogy a magyar bölcselet történetében csak nagyon keveseknek – és azoknak is többnyire csak félig – sikerült eredeti teljesítményt felmutatniuk. Az azonban már több mint vitatható, hogy a magyar nyelv alkalmatlan mély és absztrakt filozófiai kérdések megfogalmazására. Inkább azt mondhatjuk mi is, mint amit *Vajda Mihály* megfogalmazott: „Ez a nép soha nem volt abban a helyzetben, hogy felállítson egy új világot, amely az emberiség, az európai emberiség számára új otthont adhatott volna... Nem létezik filozófiátlan nép. Csak olyan népek vannak, akiknek soha nem adatott meg, hogy részesei legyenek a történelemnek, és így sohasem válhattak a gondolkodók népévé" – írja jeles filozófusunk. *A posztmodern Heidegger* (T-Twins-Lukács Archívum – *Századvég, 1993*) című tanulmánygyűjteményben szereplő dolgozatában.

Mindez nem jelenti azt, hogy ne lettek volna igényes kezdeményezések a honi bölcselet történeti értékeiben, mint azt jelzi a *Galagonya magyarok* (Comitatus, 1992) és az *Elmész* (Comitatus 1994) címmel napvilágot látott két szemelvénygyűjtemény is, ahol az elmúlt négy évszázad terméséből olvashatunk. S egyúttal meggyőződhetünk arról is, hogy bár mindig az éppen időszerű irányzathoz való kötődés jellemezte szerzőinket, ez azonban nem gátolta meg őket abban, hogy sajátságosan magyar sors- és valóságproblémáinkat filozófiai reflexió tárgyává tegyék. S ennek felbecsülhetetlen jelentőséget kölcsönöz az a *pedagógiai vonzat* is, hogy érzékeltetik az írások: *nem pusztán a heroikus és szimbolikus költői formák keretében kerülhetnek napvilágra az ember, a világ és a történetiség kulcskérdései.*

Végezetül még egy munkára hívnám föl a figyelmet: *Maria Fürst Bevezetés a filozófiába* (Ikon Kiadó, 1993) című művére. Ez a főként a középiskolai oktatásban használható munka a *szisztematizációk fogalmi és érzéki megjelenítését* egyaránt előtérbe helyezi. A különböző kérdéskomplexumokat – a valóság és lét kérdéskörétől a történetiségen, a gyakorlaton és a nyelven át az etikáig – mind szemléletes formában vetíti elénk.

Ebben a feldolgozásban ölt látható alakot és kapcsolódik össze a pedagógiai adaptációval annak a hegeli gondolatnak a hozadéka, amely az *eszme érzéki látszásáról* beszél. Az esztétikum szféráját is különböző oldalról megvilágító képek így nemcsak a puszta szemléltetés eszközei, hanem a szépre vonatkozó filozófiai reflexiók kialakítását is elősegítik. S mivel ebben a könyvben a klasszikusokon kívül olyan alkotások is megtalálhatók, amelyek egyaránt szólnak századunk valóságának művészi leképezhetőségéről és ennek lehetetlenségéről, így jelentékeny kapcsolat építhető ki a kötet segítségével korunk valóságfogalmának konstruáltságával és más tartományokkal kapcsolatban.

(Néhány értékelő megjegyzés és javaslat) Az előzőekben bemutatott könyvek – már mennyiségi és minőségi tekintetben is – azt érzékeltették, hogy van választási lehetőség a pedagógiai adaptációk tekintetében. Most mintegy zárójelbe is tehetjük az egyes könyvek részletes értékelését, mert azoknak a munkáknak, amelyeket az előzőekben vázlatosan bemutattam, mindegyike alkalmas lehet arra, hogy a filozófia tanulmányozásához segítséget nyújtson. A szóba hozott könyvekből a lehetőségek igen széles skáláját ismerhettük meg a leíró analitikus szemlélettől, a problémafeltáró bemutatás angolszász

hagyományaihoz való kötődéstől az elkötelezett katolikus és neotimista szemléleten és történetiségkoncepción át a klasszikus antikvitáshoz és a magyar literatúrához kötődő beállítódásig, valamint a szisztematizáltság érzéki és valóságközeli bemutatásáig.

Három alapvető hiányérzetemnek azonban mindenképp szükséges hangot adnom. Elsőként a *honi filozófiai hagyományok* megismertetését említhetném – a már az előzőekben tett megjegyzéseimmel összhangban. Mindenképp szükséges, hogy a bölcselet hagyományait beépítsük a kultúra egészébe, mert ezáltal tudjuk elérni, hogy meglévő értékeink ne merüljenek a feledés homályába, újrafelfedezhetővé váljanak, s ez teremthet lehetőséget az elmúlt évtizedek ideológiai ballasztjainak, rejtetten ma is jelen lévő terheinek lerázására.

Másodjára érdemes röviden szót ejtenünk az *esztétika* önálló filozófiai diszciplínaként való említettségéről és az elmaradás lehetséges következményeiről is. Azt a technikai korszituációt, amely még a művészeteknek is alig-alig ad teret, még kevésbé a művészetről szóló beszédnek, csak akkor formálhatjuk valamelyest a saját és közösségi igényeink képére, ha az igaz és jó antik fogalmai mellé a szép meg-jelenő, világot fel-állító érvényessége is csatlakozik: ha a három együttes jelentkezésével számolunk, ezek meglétére vagy hiányára reflektálunk.

S harmadjára a *filozófiai antropológia* átfogó diszciplínájára utalnék, amelynek keretében mind a globális, mind a regionális és helyi létkérdéseink megfogalmazhatóvá tehetők. Mert az emberi lét, természeti és társadalmi környezetünk megmaradása napról napra sürgetőbb kérdésként jelentkezik. S a végső kérdésekbe való beavatódás nem egy egyszeri praktikus tanulás eredménye, csak hosszú folyamat keretében lehetséges.

S végül még néhány megjegyzést szükséges rögzítenünk, amelyek csak látszólag pusztán filozófiai-metodológiai természetűek. Annak a *közös hermeneutikai nézőpontnak a kimunkálásá*ról van szó, amelyről *Heidegger* a következőket fogalmazta meg: „A hermeneutikának az a feladata, hogy a mindig saját ittlétet létkarakterében tegye ezen ittlét számára hozzáférhetővé, nyilatkozzék meg neki, és járjon utána annak az önelidegenedésnek, mellyel az ittlét meg van verve." Es ez elvezethet, illetve hozzásegíthet a történeti szituációkból kinövő megértéshez, amit szerzőnk a következőképpen fogalmazott meg: „A megértést kiépülését nevezzük értelmezésnek. Benne a megértés megértőn sajátítja el azt, amit megért. Az értelmezésben a megértés nem valami mássá, hanem épp önmagává válik."

A hermeneutikai metodika alkalmazásának segítségével olyan gondolkodási és reflexiós „érzék" kialakulása válik lehetségessé, amely konstituiv és kreatív módon tud megnyilatkozni különféle helyzetekben. Esélyt adhat olyan beleérzőképesség kimunkálására, amely mind a saját magunk, mind a másik ember, embercsoport által preferált értékeket felismeri és erről hajlandó dialógust kezdeményezni és folytatni.

A filozófia stúdium célja így az, hogy elsajátíthatóvá tegye a filozofálás alapképességét, a kérdezést, a problémaérzékenységet, a különböző gondolkodási képességek kimunkálását (elemzés, analizálás, szintetizálás stb), valamint az életút megtervezését a mindennapi élettől egészen a végső kérdésekig.

Természetesen még egyszer fontos hangsúlyoznunk, hogy ezen képességek kifejlesztésének célja nem a parttalan filozofálgatás irányába mutat. Sokkal inkább az értékek értelmezése és értékelése válik perdöntővé, azoknak a párbeszédeknek a kezdeményezése, ahol a *személyiség, szabadság, automómia, egész, tisztelet, tudás, szeretet és munka mindannyiunkat érintő megnyilvánulásai képezik a lehetséges és elérni kívánt konszenzus horizontját.**

Mindezek – könyvek, segédeszközök, pedagógiai programok – azonban csak kiinduló feltételek, ehhez még szükség van olyan kommunikációs képességekkel rendelkező és a filozófiát is tudó tanárra is (mint ahogy a matematika tanítása is ezt feltételezi!), aki képes a közvetítésre: a lehetséges és kívánatos dialógusok beindítására, aminek egyik fontos gyújtópontja a bölcselet.

---

* *Erről lásd bővebben jelen sorok írójának Antropológiai és etikai vázlatok (Keraban Kiadó, 1993) című művét!*

BOHÁR ANDRÁS

A tradíció szinkronitása

Baka István Sztyepan Pehotnij testamentuma című verseskötetéről és recepciójáról

Mivel a műalkotások léte értelmezéseikben tapasztalható meg, szükségesnek tartom, hogy Baka István kötetének recepcióját (a teljesség igénye nélkül) exkurzus-szerűen, és csak a főbb tanulságokra rámutatva, áttekintsem. Annál is inkább, mert a jelenkori irodalmiság sorra olyan kérdésekkel szembesíti az elemzők táborát, melyek szerint történetiség és kortársi horizont egymás nélkül értelmezhetetlen formációként tűnik fel az elválasztottság által orientált befogadási kultúrában. E divinatorikus, megosztó mozzanattal szemben inkább úgy látom, hogy a múlt komponenseinek interakciója a jelennel olyan (lagalább) kétirányú dialógusban gondolható el, mely szerint „A múlttal kezdeményezett párbeszéd (...) egyszerre áll a jelenben lehetséges hatástörténeti helyzetek és a tradíció nem automatikusan felnyíló horizontjának uralma alatt".(1)

Bazsányi Sándor recenziójának(2) bipoláris szisztémája (pl. tartalom és forma, konkrét és vizionárius, konkrét és általános, történeti és démoni, a világ és én stb.) és egyszerű dichotómiákban gondolkodó felépítése már magában arra figyelmeztet, hogy egy *történetileg korábbi* logika ítél egy *későbbi* felett. Így nem meglepő az sem, mikor Bazsányi kijelenti: Baka István költészetének jelképzése „nem áttételes kommunikációs csatornákon múlik". De nem pusztán e líra nyelvi tapasztalatát, hanem poétikai megalkotottságát is figyelmen kívül hagyja, mikor egyéni képhasználatról és szerepek kiépítéséről (milyen szerepek és ki veszi fel azokat??) beszél, s persze nem lesz váratlan az sem, hogy recenzióját így összegezi: „...a Baka-kötet átfogó, világegészt állító vízióit az evangéliumi mítosz újra elbeszéléseként (...) olvashatjuk" – utalva az *Ördögök* mottójára és *Máté evangéliumá*ra mint (a Bazsányi által preferált) üdvtörténeti horizontra.

Bazsányi gondolatmenetével rokon *Kun Árpád* írása(3) is, amely a kötet témái (??) közül mutat be néhányat. E leképező logikára épülő recenzió szerint a *Sztyepan Pehotnij testamentuma* „az élet mélyebb megélését és megértését is jelenti Baka Istvánnál". De nemcsak az írott és a nem írott világ közötti különbségek és kapcsolatok rendszere keveredik össze e dolgozatban, hanem a nyitottság és a zártság recepciós képleteinek ismérve is, mikor Kun arról értekezik, hogy Baka „nem hagyja nyitva a művet". Ugyanis a forma zártságának és a mű nyitottságának (más szinten elhelyezkedő) logikája, természetesen, nem zárja ki egymást.

Némileg kifejtetlennek tűnik *Fabulya Andrea* „tanulmánya"(4), amely a kötet orosz utalásait kíséri nyomon. Elsősorban azért, mert az allúziók *funkciója* nem kerül bemutatásra – a dolgozat egyszerűen egymás mellé állít Baka-, ill. *Hodaszevics*-, *Brodszkij*- stb. szövegeket, s így nem lesz más, mint az idézeteket összekötő mondatok halmaza.

Kun Árpád írásához *Bombitz Attila* patetikus gondolatmenete(5) annyiban biztosan közel áll, hogy az önkényes párhuzamokon túl (pl. *Rilke*-levelezés – ehelyett ugyanis beidézhető lenne bármi) elsősorban úgy értelmezi Baka kötetét, mint amely „rólunk" és a „lélekhez szól". A magyar kritikában olyannyira megszokott *tragizáló* hangnemű dolgozat a Baka-féle költészetet olyan „hagyománykövető" líraként taglalja, amely a „klasszikus modernek útját követi" mind szerepfelfogásában, mind pedig a tartalmi centrumok kijelölésében.

E költészet esztétikumának megközelítéséhez *Budai Katalin* recenziója(6) sem kínál (megosztható) támpontokat. Írásának kiindulópontja és végkövetkeztetése ugyanaz (s még a szerző elvét és a szövegekben beszélők viszonyát is összemossa): „Sztyepan Pehotnij teljes világát, létrehívásának értelmét ez a kötet adja meg, ráadásul azzal a többlettel – újabb versek mellérendelésével –, melyet a személyes élethelyzet katartikus, Bakánál szokatlanul direkt megvallása jelent"; majd: „Amit leginkább József Attila képein

szokás demonstrálni (...) az mind itt áll, lenyűgöző bőségben és az aktuális léttapasztalat kimondására rendelve."

E sorok írójának némileg megelégedésére szolgál *Fried István* tanulmányának(7) modalitása és revelációja. E dolgozat ugyanis nem pusztán saját hagyománytörténeti meghatározottságának, hanem a költészettörténeti folyamatok poétikai összetettségének is tudatában van. Ezért lesz képes (az előzőekkel ellentétben) a Baka-líra interkulturalitásának, szubjektumfelfogásának, történeti helyzetének (az esztéta-modernségből induló avantgárd utáni modernségkontinuitásának) és poéticitásának bemutatására-értelmezésére. Utalni kell továbbá Fried írásának három olyan komponensére (előfeltevésére), mely az irodalomról való beszéd diszkurzusában fontos szerepet játszik; egyrészt arra, hogy a lírai jelentésalkotás „megszünteti a kronológiai jellegű időhöz kötöttséget" a tradíció(k) elemei között; másrészt arra, hogy a „hagyomány átértékelődésének folyamata" szerint a múlt soha sem lezárva és elintézve hever a hátunk mögött, hanem (harmadrészt) „a hajdanvoltat a jelen értelmezőtudata rendezi össze".

Mivel a kötet fogadtatása meglehetősen ellentmondásos, ez igazolni látszik e dolgozat elején megfogalmazott gondolatot, amely szerint a jelen irodalma (s ez alól Baka költészete sem kivétel) *egyszerre* létesít párbeszédet a történeti hagyománnyal és a kortárs alkotásokkal (vagyis többszempontú és nem egyirányú interpretációt igényel) – a kontinuitás és egyfajta nyitott műalkotáselv jegyében. A továbbiakban ezt szemléltetném három Sztyepan Pehotnij-vers néhány poétikai összetevőjének bemutatásával.

A Baka-szövegek megformáltságának egyik legszembetűnőbb sajátossága egy olyan intertextuális eljárás, melyet *retorikai allúzió*nak neveznék. Megfigyelhető ez például a *Fém hőmérőtok* című vers felépítésében, ahol a lírai beszéd *Nagy László Ki viszi át a Szerelmet* című szövegének retorikájára játszik rá: „Ki jár a kert alatt kinek a dér / útja vonul fehér penész a tájon / ködöt a megsodort diólevél / szivarkafüstjét ki tüdőzi le / kinek a könnye szélroham-bevágta / ablak szilánkja elkoszlott telek / pulóverét koszorúba ki gyűri / borostájával a virradatot / fényesre mint egy nadrágfeneket / ki smirglizi fémtokján ki gyűjti / a Karakumot és a Szaharát?" A megszólalás előfeltételeként értett hagyomány és a beszélő együtt vesz részt a lírai szituáció kialakításában. Természetesen a tradíció nem minden komponense szólaltatható meg, csak az, amely a jelen feltételezettségének kialakítója – ez Baka esetében elsősorban az orosz irodalmi múlt és a magyar utómodernség (persze, számos egyéb irodalmi beszéd van jelen e költészetben, de az előbbi két formáció által artikulált módon).

E koncepciózus hagyománylátás eredményeképpen olyan *interauktoriális* szövegek jönnek létre, mint például az *Egy József Attila-sorra* című darab. E szonett nemcsak József Attila *Emberek* című versével (a tradíció beszédével) létesít kapcsolatot – relativálva annak narratíváját –, hanem *Orbán Ottó Buborékszonett* és *Kovács András Ferenc J. A. szonettje* című művével is. „A dallam nem változtat szövegén"-sor módosulásai, funkcióváltásai így egy olyan sokténye zős lírai alkotástechnika alapját képezik, mely az intertextualitás egyirányúsága helyett az esztétikai közlemény történetileg változó komponenseit hangsúlyozza. A kontinuitás megtörésének lehetetlensége és az intertextusban való benne-állás annak felismerésével társul, hogy az interpretációra utalt nyelviséget minden jelen máshogy hozza (hozhatja) majd működésbe.

A recepció által olyannyira előtérbe helyezett tragizált világalkotással szemben most nem is inkább e kötet ironikus vonásaira utalnék, hanem egy olyan versre, mely (az előbbiekből következően) az *értelmezetlenség*et (a maga esetleges aktualizálhatatlanságát s így akár a tradícióból való kiesettségét) is pozitívan képes tudomásul venni. A *Menhir* című vers igenlő modalitása („Jó volna megpihenni a sötétet / Mi bennem terjeng nem zavarni végleg") azért lehet példaértékű, mert a felejtést az emlékezet funkciójaként tudja játékba hozni. Hiszen a dialogicitásnak kiszolgáltatott *jel* (a *kérdés* elsődlegességénél fogva) olyan viszonyokban áll benne, melyek szerint *jelentése* nem önmagából következik hanem a hozzá való viszony sajátszerűségéből. Vagyis *Gadamerrel* szólva – az adott csak újrafelismerése révén jut igazi létéhez; hiszen a múlt új jelentést nyer (konstrukcióként) aktualizálásai során az emlékezet karakterisztikumában. Igazolható ez azzal is, hogy Baka verse egy olyan költészettörténeti fordulatra utal, ahol talán (az európai irodalomban) először vált a múlthoz való hozzáférhetőség problematikussá. Hiszen nem

lehet nem észrevenni a *Menhir* „Legyek csak néma jel" és *Hölderlin Mnémoszüné*jének „Csak jel vagyunk, s mögötte semmi" sora közti kapcsolatot.

Kétségtelen tehát, hogy Baka István (pontosabban Sztyepan Pehotnij) költészete azzal biztosan szembesíti olvasóit: akkor *nem* lehet közeledni a jelenorientált hagyomány szerkezetéshez, ha kérdéseink pusztán a múltra, nem pedig (egyúttal) a jelenre vonatkoznak, hisz „Nem futhat Kant professzor úr a mától, / Böcselme börtön-filozófia,- / Nem menekülhet el Kalinyingrádból, / Ki Königsbergből sem mozdult soha".

JEGYZET

(1) *Kulcsár Szabó Ernő: Az új kritika dilemmái.* Balassi Kiadó, Budapest, 1994, 193.p.
(2) *Bazsányi Sándor: A költő démonai.* Alföld, 1994. 8.sz., 70-73.p.
(3) *Kun Árpád: Egy példázat.* Holmi, 1994. 9.sz. 1365-1369.p.
(4) *Fabulya Andrea: A szigetekre szánon.* Tiszatáj, 1994. 10.sz., 76-79.p.
(5) *Bombitz Attila: Rejtőzködések.* Tiszatáj, 1994. 8.sz., 73-77.p.
(6) *Budai Katalin: „E vers megírja azt aki e verset írja".* Jelenkor, 1995. 3.sz., 276-278.p.
(7) *Fried István: Van Gogh szalmaszéke.* Tiszatáj, 1994. 8.sz., 59-72.p.

H. NAGY PÉTER

A történelemtanítás új lehetőségeiről

Aggasztó és szomorú tény, hogy történelmtanáraink többsége az altervativitás, a tanszabadság és a pluralizmus, politikai rendszerváltásunk e pozitív következményei ellenére is számos gonddal és nehézséggel küszködik a történelemtanítás területén. Pedig egy"komplex társadalomfilozófiai rendszerszemlélet jegyében végrehajtott regresszív elemzés" (1) lehetséges alternatívát nyújthat a hazai történelemtanítás korszerűsítésére, megújítására. Konkrétan ez azt jelenti, hogy a prakticizmus és a rögtönzés elkerülése végett szükséges egy filozófiai-metodológiai vizsgálódás, valamint a 20. század végi társadalmi és világpolitikai kihívásokra való válaszadás végett egy civilizációelméleti megközelítés. Filozófiai-metodológiai koncepció alatt azt értjük, hogy az adott szakterület (történelemtanítás) mire való, mi az értelme, hogyan kapcsolódik más tudományhoz, és azt, hogy minek van alárendelve.

Mi a történelemtanítás célja, értelme? Egyrészt a történelmi gondolkodás kialakítása a tanulókban. Ez három módon jelentkezhet: a tényanyag megismerésében, összefüggéseinek megfogalmazásában (modellalkotás), valamint a szintézis megalkotásában. Mit értünk szintézisalkotáson? Azt, hogy a tanuló tegye fel magának azt a kérdést, hogy mi mire való, mi miért történt a történelemben, egy történelmi folyamatnak mik az okai és mik a következményei? Erre hadd említsünk két példát. Az első *Bonaparte Napóleon* hadjárataihoz és államszervező tevékenységéhez, a második *gróf Széchenyi István* munkásságához kapcsolódik.

A történelemórák keretében a tanulók részletes információt kapnak Napóleon hadjáratairól. Marengo, Austerlitz, Wagram, Borogyino, Lipcse, Waterloo véres csatái mindenki számára ismertek. Elsősorban az ütközetek kimenetelét illetően. De vajon kellő ismeretekkel rendelkezünk-e a csaták kirobbanásának közvetlen előzményeiről, okairól, lefolyásáról vagy következményeiről? Iserjük-e a borogyinói vagy a waterlooi ütközetek hadtörténeti, katonadiplomáciai, netán geopolitikai összefüggéseit? És hogy békésebb vizekre evezzünk, vajon Napóleon államszervező munkásságával kapcsolatban kellő is-

merettel rendelkeznek-e diákjaink? Tudják-e, hogy az általa megalkotott napóleoni törvénykönyv (*Code Napoleon*) a mai, modern francia jogrendszer fundamentuma? Vagy azt, hogy Napóleon rakta le a francia felsőoktatás alapjait? És vajon ismertek-e tanulóink előtt Napóleon pénzügyi stabilizációs intézkedései, konkrétan az, hogy „korszerű és hatékony adózási rendszere révén a francia pénznem, a frank értéke egészen az első világháborúig változatlan maradt". *(2)*

A történelemtankönyvekből megtudjuk, hogy melyek voltak gróf Széchenyi István elméleti és gyakorlati alkotásai. *Hitel*, *Világ*, *Stádium*, Lánchíd, Vaskapu, kaszinó lótenyésztés stb. De vajon tudják-e a tanulók, hogy „Széchenyi gondolkodásában a hitel szó kettős értelmű: jelenti a pézügyi értelemben ismeretes terminust és az erkölcsi hitelességet is". *(3)* És vajon tudják-e diákjaink, hogy miért alapított Széchenyi kaszinót? A szabad véleménnyilvánításért, a politikai kultúra magyarországi meghonosításáért, valamint az információk szabad áramoltatásáért. Mert Széchenyi már akkor látta jelen világunknak is aktuális problémáját, az információ jelentőségét. És vajon tudják-e a tanulók, hogy mit jelent egyáltalán a kaszinó szavunk? És vajon a Széchenyit tanító tanár melyik mondatrészre helyezi a hangsúlyt a következő mondatban: Széchenyi megalkotta a Lánchidat. Az alanyra, a tárgyra, netán az állítmányra? Megalkotta. Széchenyi a cselekvő polgár. Aki alkotott.

És itt hadd térjek vissza a történelemtanítás céljára, értelmére. Vajon szükséges-e a történelemórák keretében a tanulók alkotásra nevelése? A válaszom egyértelműen igen. Egy tudományos cikk, egy a tanulmány, egy recenzió megírásakor az ismeretszerzési képességek mellett fejlődnek az önművelési képességek (könyvtárhasználat), valamint a szociális képességek (viselkedés, fegyelmezettség stb.) is.

A történelmi gondolkodás fejlesztésén és az alkotásra nevelésen túl fontosnak tartom a tanulók tér-idő szemléletének kialakítását. Milyen szerkezetben tanítsuk a történelmet? A globális történetet *(1. ábra)*, vagy a magyar történetet *(2. ábra)* helyezzük előtérbe, azaz a világpolitikai eseményeket tanítva jussunk el a magyar történelemhez, vagy éppen fordítva, nemzeti történelmünket részesítsük előnyben, és innen kiindulva próbáljuk megérteni az európai és a világesemények alakulását? *(4)* Szerintünk ez utóbbit részesítsük előnyben!

Visszatérve az eredeti (filozófiai-metodológiai) koncepicónkhoz, nagyon fontosnak tartjuk a történelemnek más tudományágakhoz való kapcsolatát. Óriási igény van arra, hogy a hagyományos politika- és gazdaságcentrikus történelemtanítás mellett az eszmetörténet, az életmódtörténet, a tudománytörténet vagy a technikatörténet is helyet kapjon a tantárgy oktatásában.

Minek lehet alárendelni (és alá lehet-e rendelni egyáltalán) a történelemtanítást? A történelemtanítást mindig alá kell rendelni az aktuális társadalmi és világpolitikai kihívásoknak. Itt kell beszélnünk a *sartrei* elméletről, a progresszív-regresszív módszerről. A progresszív-regresszív elemzés kétirányú. A progresszív elemzés a múltbeli állapotokból vezeti le az eseményeket a jelen állapot felé. A regresszív módszer ezzel szemben a jelen állapotból indul ki és a következő kérdést helyezi a középpontba: Milyen olyan múltbeli események játszódtak le a történelemben, amelyek ma is aktuálisak és jelen világunkban is tovább élnek? *(5)*

A fenti kérdésre a hazai civilizációelméleti kutatás eredményei adják meg a választ: „Történetfilozófiailag arról van szó, hogy az európai és világcivilizáció ókortól napjainkig tartó történetében az utolsó, harmadik korszakot a polgári fejlődés szakaszának kell nevezni: A polgári fejlődés a korábbi két fázishoz (ókor, középkor) képest azt jelenti, hogy a modern világot a fejlett európai országokban egy olyan berendezkedés folyamatos kialakulása jellemzi, amely a tudományos előrehaladáson, a megfelelő társadalmi-intézményi-jogi és tulajdonrendszeren, valamint az individuális érdekeltségen és teljesítményen alapul." *(6)* A modern világ e három fő szférája csak együtthatásában képezheti a világcivilizáció alkotóelemeit. Tehát ha polgárosodásról beszélünk, akkor nemcsak a technikai-tudományos-gazdasági-anyagi, valamint az intézményi-társadalmi-történeti fejlettségi szintről kell szólnunk, hanem magáról a polgárról, a sokoldalúan képzett, kultúrált, értékeket kereső-kutató individuumról. Arról az emberről, aki nemzeti és világpolitikai keretek között egyaránt gondolkodik. Arról az emberről, aki egyéni érdekein túllépve,

az emberiség értékvilágáért és, *Benedetto Croce* olasz történetfilozófus szavaival: a „civisről, a civilizáció letéteményeséről és a közjó katonájáról". *(7)* A 20. századi történelmi fejlődés számos bizonyítékot szolgáltatott e hipotézis alátámasztására, vagyis arra, hogy legyen egy ország államformája köztársaság, királyság vagy akár sejkség, ha nem éri el a polgári fejlettség bizonyos szintjét, csődbe jut. Miért aktuális a polgári civilizáció problémaköre a 20. század végi történelemtanításunkban? Azért, mert Nyugat-Európában a polgári rend kialakulása befejeződött, míg Magyarországon ez csak vágyálom. Nézzünk néhány történelmi példát ennek alátámasztására! Amíg a nyugat-európai forradalmak úgy mentek végbe, hogy az új rend feltételei már az előzőekben megteremtődtek (pl. létrejött a nemzeti polgár), addig Magyarországon nem termetődtek meg a pogári fejlődés alapfeltételei (a török jelenléte, majd a merev rendi keretek miatt).

Történelemtanításunk legfontosabb célja tehát, hogy az életkori sajátosságok figyelembe vételével a polgári átalakulás feltételeit kell a diákok gondolatvilágában kialakítani, azaz a történelmet egy civilizációelméleti szemüvegen át kell nézni, és tanítani.

JEGYZET

(1) *Nagy Géza: Ratio Educationis és polgári fejlődés (1777, 1992).* Iskolakultúra, 1993. 8.sz.
(2) *Hahner Péter: Bonaparte Napóleon.* Rubicon, 1991. 1.sz.
(3) *Gerő András: A magyar civilizátor.* Rubicon. Széchenyi emlékszám.
(4) A globális és a magyar történettanítás szemléletéről beszélt *Ormos Mária* is *Történelem és iskola* címmel a JPTE-n 1995. január 27-én megrendezett konferencián.
(5) *Sartre, Jean-Paul: Módszer, történelem, egyén.* Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1976. 507.p.
(6) *Nagy Géza: Civilizáció és recepcióelmélet.* Kézirat. Országos Közoktatási Intézet, Budapest, 1992.
(7) *Croce, Benedetto: A szabadság hitvallása.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1990.

ALBERT GÁBOR

Műelemzés

Mérés középiskolában

Mérésemhez Orosz Sándor könyvének(1) Esszéteszt, esszé típusú válasz című fejezetében olvashatókat vettem alapul. Vagyis: „...az esszé fogalmazásában a tanuló meg tudja mutatni tárgyismeretét, műveltségét, gondolkozásának fegyelmezettségét és eredetiségét. Ennélfogva... a magasabb szintű tudás megállapítására alkalmas eszköz... Sok ország vizsgarendszerében több tárgyban is alkalmaznak esszéfeladatokat... Komplexitása miatt nagyon bonyolult az értékelése. E nehézség miatt azután »teljes« esszét ritkán íratnak az iskolákban: Magyarországon szinte kizárólag az irodalmi tanulmányokkal kapcsolatosan. Kisebb terjedelmű, úgynevezett esszé típusú teszt íratására azonban gyakrabban s a legtöbb szakterületen sort kellene keríteni."

A szerző ezután példákat sorol fel, azokra a feladatokra vonatkozóan, amelyek megoldása folyamatleírásokat, tények okainak feltárását, bizonyítást, cáfolást stb. igényel. Ilyenek lehetnek például a „Foglald össze a cukorgyártás folyamatát!", vagy a „Milyennek ítéled lakóhelyed ökológiai egyensúlyát?" kérdések. A válaszok feldolgozásával kapcsolatban Orosz Sándor ezt írja: „Az ilyen kérdésekre adott válaszok, fejtegetések sokkal

nehezebben bonthatók azonos alternatív egységekre, ezért igen nehéz az objektív értékelésük is. *Fokozható az objektivitás* azzal, ha a javítási, értékelési útmutatóban pontosan felsoroljuk azokat az elemeket, amelyek megléte a válaszokban elengedhetetlen követelmény, s amelyek számlálhatók, alternatív minősítéssel értékelhetők."

Mérésem tárgyául azok az írásbeli válaszok szolgálnak, melyeket kérésemre *Zalán Tibor* íratott a 9. c osztályban *Véleményalkotás Lóránt Zsuzsa szobrászmüvész kiállításáról* címmel. Mielőtt azonban rátérnék a mérés részleteire, elöljáróban megemlíteném, hogy a *kiállításlátogatás-befogadás* elemzésének témakörét nem csupán kötelességből és nem is „l'art pour l'art" választottam.

Úgy tűnik, válságosnak látszik – többek között – az esztétikai nevelés, a vizuális kultúra helyzete is, hiszen például *a szakközépiskola informatika osztályainak órarendjébe óraszámi problémák miatt (állítólag) nem kerülhet be a művészettörténet, a rajz, illetve a vizuális kultúra tárgy*. Tehát csak azzal az alapműveltséggel lehet számolni, amelyet ezen a téren az általános iskolából hoztak magukkal a tanulók. Itt említem meg, hogy a vizsgált dolgozatokat elkészítő tanulók nem hozzánk jártak, tehát nem az ÉKP program (KVK tárgya) szerint tanultak. Ha ez így megy tovább, azaz ha nem találunk megoldást – fakultációs órákban, órarend-változtatással stb. – és nem biztosítjuk a vizuális kultúra tárgy beiktatását a szakközépiskolában (állítólag a világbanki program sem teszi ezt lehetővé), akkor igen kedvezőtlen tendenciák lesznek úrrá az esztétikai nevelés területén.

Kedvezőtlennek nevezném például a címben is jelzett befogadás-elutasítás jelenséget, mely jelen esetben a méréssel – anélkül, hogy előre kívánnám vetíteni annak eredményeit – sajnos, *a műalkotással* (kiváló művészről és produktumokról van szó) való azonosulás, az értékes műre való rácsodálkozás képtelenségét hozza napvilágra, tárja fel.

A méréssel kapcsolatos megbízás úgy szólt, hogy a *NAT követelménye*, kontrollja szerint végezzük el a munkát. A kibocsátott 5. változat vitaanyaga szerint a vizuális kultúra tárgy általános fejlesztési követelményeinél a mérés témakörével kapcsolatos feladatokat így határozza meg:

1. *Vizuális nyelvi készségek, képességek*

a) a megismert műelemzési eljárások önálló alkalmazása;

b) egyes korszakok jellemző műalkotásainak felismerése sajátos kifejezőeszközeik, stílusjegyik, térábrázolásuk alapján;

[...]

2. *Esztétikai megismerő-, befogadóképességek*

a) a befogadás intuitív-tudatos képességei:rácsodálkozás-szemlélődő mérlegelés-értelmezés;

b) az esztétikai értékelőképesség működtetése az egyéni vélemények megindoklásával;

c) tájékozottság a művészettörténet nagy korszakaiban, képesség az ismeretek összefüggő szöveggel való visszaadására;

d) az adott kort reprezentáló elemzett műalkotások felismerése, a legjelentősebb alkotók ismerete;

e) képesség az összefüggések megértésére a kor és a művek kapcsolatában.

Noha e fenti követelmények teljes mértékben irányadók lehetnek a választott témával kapcsolatban, mégis kétségeim támadtak azzal kapcsolatban, van-e létjogosultsága egy olyan követelményrendszer szerinti mérésnek, ahol a vizsgált egyének eleve nem felelhetnek meg az elvárásoknak, hiszen a NAT még nincs bevezetve! Célszerűnek látszott ehelyett azt a követelményrendszert venni alapul, mely szerint ha a vizsgált 9. osztályos egyének – jelenleg – nem is részesülnek semmilyen művészettörténeti, képzőművészeti oktatásban, általános iskolai tanulányaik során részesülniük kellett volna.

Ebből kiindulva *Soltra Elemér A rajz tanítása* című munkájára(2), valamint a *Rajz – Kézikönyv az általános iskolák rajzot tanító nevelői számára Xantus Gyula* által írt, *Nevelési feladatok megfogalmazása*, illetve *Műalkotások elemzése – 20. sz.* című fejezeteire(3) esett a választás. Mérésünk témájára vonatkozóan e tanári kézikönyvekből az alábbi feladatokat, előírásokat kell kiemelni:

„...valósuljon meg:

- az érzékeny észlelésre-érzékelésre való nevelés;

- az esztétikai érzékenység fokozása;
- a vizuális jelek olvasására és átélésére való nevelés;
- a vizuális ítélet és következtetés, esztétikai ideál, ízlés...

...A vizuális ítéletek és következtetések csiszolódnak a cselekvéses alkotó-produkáló órákon, ahonnan impulzusokat kapnak azok a mércék is, amelyekből az esztétikai ideál kialakul. *Az esztétikai ideál fejlődik a műalkotásokkal való találkozáskor és itt kap alapozást az ízlés is.* ...Az ízlésficamok, ízléstelenség ellen úgy nem küzdhetünk, hogy verbálisan elítéljük az ízléstelent, pellengérre állítjuk... hanem úgy, hogy minden festő, rajzoló, mintázó, műelemző órának valamennyi produktumában felhívjuk a fegyelmet a veszélyre és elemi jelenlétében korrigáljuk a hibákat; e korrigálást tudatosítjuk a tanulóban..."

A mérés felvétele és eredményei

Mint említettem, a mérés témáját a Lóránt Zsuzsa szobrászművész alkotásaiból rendezett kiállításról szóló esszé típusú írásbeli beszámolók adták. A tanulók nemcsak a kiállítást tekinthették meg, hanem – ha akarták – elolvashatták a tárlókban és a faliújságon, valamint a hirdetőtáblán elhelyezett, Lóránt Zsuzsáról szóló kritikákat és a művész életrajzát, több változatbna is... Ezt azért fontos megemlíteni, mert a mérés kérdései között – *tárgyi tudás* – címszóval jelezzük egyrészt magára a kiállításra, másrészt a művész életútjára vonatkozó ismereteket. Az írásbeli beszámolók feldolgozásánál az *alábbi kérdésekre* adott válaszokat értékeltem:

A beszámolók

I. *Szerkezete* (szerint)

1. a téma exponálása – tárgyi ismeretek:
a) a művész bemutatása (rövid életrajzzal);
b) a kiállítás bemutatása;
2. formai tagolás;
3. konkluzió;

II. *Stílusa* (szerint)

1. adekvát hangnem-attitűd;
2. világosság;
3. változatosság;
4. egyéniség.

A nyolc kérdésre adott válaszok, megfelelések – 5 pont maximummal számolva – maximálisan 40 pontot kaphattak. Ez 16 tanuló beszámolójának értékelésénél 640 – maximálisan elérhető pontot jelent. Táblázataim pontszámait összeítve a tnaulók csak *290 pontot értek el:* (290:64=46,8), ami 46,8%-os teljesítményt jelent. A részeredményeket illetően elmondható, hogy a maximumot – a 40 pontot – 3 tanuló közelítette meg (37, 38, 39-es pontszámmal), a 20 pontos középátlagot tekintve: 10 fő alatta maradt ennek, ami a csoport kétharmadát jelenti! Három tanuló – a 0 ponthoz közelítő – 2,2 és 4 pontot ért el.

Érdekes megvizsgálni az eredményeket abból a szempontból is, hogy mely kérdések és – ezek alapján – mely képességek, adottságok „vezetnek", emelkednek ki (viszonylag). A legkevesebb pontszámot a *Konklúzió*, *Adekvát hangnem-attitűd*, és a *Változatosság* kérdésekre adott válaszok kapták (34-35-34 p.), legtöbbet pedig a *Világosság*, a *Kiállítás bemutatása* és a *Formai tagolás*, valamennyi a – viszonylagos – pontosságra való törekvést jelenti (40-39-38 p.).

Két esetben kellett korrigálnom saját értékelésemet; csapdába estem, ami azonban tanulságul szolgált. Az egyéniség mérése közben rájöttem arra, hogy milyen nagy különbség van a valódi egyéniség és az egyénieskedés között. Volt olyan tanulói válasz, amely először megtévesztett: „...Érdekesek voltak a szobrocskák, de nekem túl kicsik. Rám ugyanis a nagy méretek vannak hatással. Szeretem a nagy tereket, a monumentális épületeket, a Lánchíd nagy oroszlánjait, a nagy sebességet az autóban, a tengert, a veszélyt, például a helikopterrel való repülést..." A lendületesen induló szöveg tulajdonképpen butaságba torkollik... Másik példa: „...ez az alkotás azért tűnt ki a többi közül, mert nem volt kimunkálva, és az idomjai hasonlítottak Frankensteinére..." Meggyőződtem ar-

ról, hogy a tanuló állításában semmiféle valóságtartalom sincs, s az kizárólag csak akkor lett volna elfogadható, ha hasonlatához hozzáteszi: „...nem tehetek róla, ez a szobor engem Frankenstein-re emlékeztet..."

A másik esetben csalóka volt az a kérdés, amely a szobrászművész bemutatását kéri számon, itt differenciáltabb feladatot kellet volna adni. Rájöttem ugyanis arra, hogy a kiplakátozott újságcikkek közül az egyik tőmondatos életrajz pompás puskául szolgált, csak le kellett másolni azt, hogy Lóránt Zsuzsa mikor milyen díjat kapott... Ezt ugyanis – szinte – mindegyik beszámoló megemlíttte. (Memorizálásra, a lexikális művészettörténeti tudás gyarapításra a semminél több ez az igyekezet, de egyébként kevés...)

A vizuális kultúra tárgy *műelemzés* feladatkörének vizsgálatánál a címben is leírt befogadás-elutasítás attitűd mérésénél összegezhető tapasztalat, hogy megfelelő – általános iskolai – előtanulmányok hiányában és a műelemző, művészeti óráknak a szakképzési tantárgyrendszerből való kimaradása következtében a tanulók esztétikai megismerő és befogadóképességének fejlesztése oly mértékben marad el, hogy ez a jövőbeli műveltségképünket veszélyezteti.

Mérési beszámolómat – az esszé típusú válaszok közül kettőből idézve – tanulói szövegekkel, véleményekkel zárom. Íme, egy példa az „elutasítás" kategóriájába eső szövegre: „Ez a kiállítás nem az én világom, de azért meg lehet nézni. Picassóhoz [itt a név helytelenül szerepel] képest ez egy csodálatos kiállítás. Én ellene vagyok, mert a fa szükséges az élethez." S lássunk egy példát a jó „befogadás" kategóriájába eső szövegre is: „...Az az alkotás amely még nagyon megtetszett, a Lórántné Benedikt Éva nevét viseli [a szobrász édesanyjának síremlékterve ez] a szobor az élet fáradalmait fejezi ki, tudatja, egy bronzszoborba öntve. Öreg munkásasszonyt formáz meg a művész, tekintetében megtalálhatók a múlt emlékképei. Mintha csak megpihenne egy pillanatra, hogy folytathassa a munkát. Nem nyugszik meg soha, haláláig dolgozni fog, munkásnak teremtette meg a Jóisten... Nagyra tartom Lóránt Zsuzsa munkáit, az élet különböző területeinek egy-egy részletét ragadja meg... Több alkotása felhívta a figylmemet..." A leírás érzelmi árnyaltsága miatt sokan azt hinnék, leánytanulóról van szó. Márpekig a szöveget fiú írta.

Művészeti tantárgyakkal kapcsolatos mérésekre viszonylag ritkán vállalkoznak a szakemberek. Igen emlékezetes számomra az a sok évvel ezelőtti nagy-nagy BÁBOS mérés, amelyet az ÉKP bevezetése előtt harmadikos osztályos NYIK-es tanulókkal végeztünk (több iskolában). Kiss Évával (az Oktatáskutató I. részéről) és *Séd Teréz* bábossal közösen állítottuk össze a mérési szempontokat, mérőlapokat, majd együtt végeztük el a mérést. (Ennek értékelését már benti szakemberek végezték.) Ezt azért említem, mert én például a továbbképzéseken a bábjátszást tanító kollegák felkészítésénél – az elemző munka fontosságánál – nagy hasznát vettem a mérőlapoknak, az azokban foglaltaknak.

JEGYZET

(1) *Orosz Sándor: Pedagógiai mérések*. PSZMP Projekt-Korona Kiadó, Budapest, 1993.
(2) *Soltra Elemér: A rajz tanítása* Tankönyvkiadó, Budapest, 1982.
(3) *Rajz. Kézikönyv az általános iskolák rajzot tanító nevelői számára*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1978.

GRANASZTOI SZILVIA

S A T Ö B B I

Az áldozatok áldozatai

A Gyermekek Magyarországi Fórumának nyílt levele a közvélemény formálóihoz

Az utóbbi időben drámaian megnőtt azon cselekmények száma, melyek során gyerekek válnak áldozatául gyermekek, fiatalkorúak brutalitásának. Emlékezzünk a tragikus fóti gyermekgyilkosságra, vagy a 1995. nyarán bekövetkezett vonathajigálásos gyermekhalálra. A Gyermekérdekek Magyarországi Fóruma részvéttel emlékezik meg mindezen áldozatokról, osztozik a szülök, rokonok, barátok gyászában.

Az említett események megrázták a közvéleményt, mondhatni társadalmi összefogás szerveződött a tettesek kézrekerítésére. A tömegkommunikáció is kifejezte szolidaritását az áldozatokkal, megkísérelte a tettesek bemutatását is.

A Gyermekérdekek Magyarországi Fóruma kötelességének tartja felhívni a társadalmi közvélemény és a közvéleményt formáló sajtóorgánumok, a média figyelmét arra, hogy a fiatalkorú elkövetők – tettük minden társadalmi veszélyessége, brutalitása mellett – maguk is áldozatok. A válsággal küzdő magyar társadalom jobbára gondozás nélkül partra vetett, magára hagyott személyei ők. Tömeges megjelenésük egyenes következménye a társadalmi folyamatoknak.

A jelenség kialakulásában nem csupán a növekvő szegénységet, a társadalmi olló szétnyílását kell meglátni, de számot kell vetni azzal a felelősséggel is, hogy az átalakuló intézményrendszerben legelőször a gyermekintézmények váltak a lebomló állam martalékává. Megszűntek, vagy népes társadalmi csoportok gyermekei számára hozzáférhetetlenné váltak a gyerekszabadidő intézményei (táborok, napközis táborok, gyermeket szolgáló művelődési intézmények, gyermekmozgalmak stb.). A társadalmi gondoskodás nélkül maradó, a pedagógiai-szociális védőháló szakadásain kihulló gyermekek a kriminalitás peremére sodródnak. Arra az útra, ahonnan – tudjuk – jóformán nincs visszatérés a kulturált társadalmi együttélés világába.

A Gyermekérdekek Magyarországi Fóruma mélységesen fájlalja, hgoy az ifjúsággal partnerviszonyt ígérő, 1994-ben megalakult Kormány nem képes ígéretének betartására. Bár szóban támogatta, mégsem tartotta magát az „Előnyt a jövőnek" elnevezésű programhoz, melyet a gyermek- és gyermekérdekű szervezetek kínáltak fel az együttműködési szándék jeléül. Ez a program harmonizált volna A Gyermek Jogairól szóló Nyilatkozattal, mely kimondja, hogy katasztrófa esetén először a gyermekeket kell menteni. Jóvátehetetlen mulasztást követ el a társadalom jövője, a társadalmi béke ellen az a politika, mely nem tesz meg mindent a gyermekkor biztonsága érdekében, vagy a gyerektársadalmat megosztva a biztonságot csak kiváltságos helyzetű csoportjainak biztosítja.

A fenti esetekben a közvélemény példás büntetést, szigorú intézkedéseket követel. Megtorlást emleget.

A tájékoztatás akkor segíti a társadalmi békét, ha a (tettesek felelősségét nem csorbítva) rámutat a jelenség lényegi elemére: ezek a fiatalkorú elkövetők meguk is áldozatok.

Vajon ki vonható büntetőjogilag felelősségre az ő emberi arcuk s gyermeki bizalmuk elvesztéséért?

Budapest, 1995. augusztus 31.

A Gyermekérdekek Magyarországi Fórumának közgyűlése

Az organikus fejlesztés normái az iskolafenntartó társulások létrejöttében szakértői vélemény különös tekintettel a kistelepülések társadalmi önszerveződésének megőrzésére, mint különös társadalmi érdekre

Kiindulópnt: az államháztartási válság következtében az állami oktatáspolitika nem képes a pénzügyi szempontból gazdaságtalan, igen költséges kisiskola-támogató stratégia fenntartására. Sorra olyan lépéseket tesz (jóindulatúan feltételezzük, hogy olyan lépésekre kényszerül), melyek ösztönzően hatnak települések összefogására gazdaságosabb közoktatási-feladatellátás, bizonyos értékek mentén szakmailag hatékonyabb oktatás biztosítására. (Ez utóbbi esetben értéknek számít a szakos tanári ellátás arányainak javítása, az iskola jobb technikai felszereltsége, a nagyobb tanulócsoportok helyzetében lehetségessé váló ún. nivócsoportos oktatás lehetősége stb. Ezen értékek értékvoltát a kisiskola mellett érvelő szakmai csoport sosem vonta kétségbe, mindíg talált azonban más, a közoktatás minőségét szolgáló értékeket is.)

Biztosítani kell azt, hogy az iskolafenntartói társulások ne az egykori rosszemlékű iskolakörzetesítést idézzék, ismételjék meg, hanem valóban kistérségi együttműködésben egyenrangú felek szerződéses viszonyában fejlődjenek. Vagyis elengedhetetlen szakmai és politikai követelmény, hogy e társulások valóban társulások legyenek.

Mik e társulás jól meghatározható jegyei, normái?

1. Fejeződjön ki benne a társuló partnerek érdeke. Pontos számítások mutassák ki az egy-egy tanulóra jutó fajlagos kiadásokat, világos legyen, hogy egy-egy önkormányzat mennyit áldoz legfiatalabb lakóira. E gazdaságossági számítások igazolják a társulás pénzügyi hatékony-

ságát, illetve szavatolják a társulás fennmaradásának (nemkülönben szerződésben biztosított, kölcsönösen elfogadot szabályok szerinti felbontásának) korrekt és jogszerű eljárását.

2. A társulás feltételei közt fontos szempontot képez annak biztosítása, hogy a társulás következtében részlegesen vagy egészben iskolafunkció nélkül maradó kistelepülésen ne szünjön meg teljesen közintézményben biztosított gyermekellátó funkció. Például: társadalmi aktivisták segítségével működtetett gyermekmozgalmi sejt, délutáni, hétvégi, vakációs játszóház, tanulószoba, napközi (utóbbiak részben magán- vagy alapítványi vállalkozásban is), közművelődés-könyvtár (mely biztosítja a kötelező irodalmhoz, alapvető kézikönyvekhez való hozzájutást – akár letéti feltételek mellett is), sport, ünnepek, az anyaiskola által szervezett rendszeres tanulmányi kirándulás a szülőhelyre, iskolaelőkészítő programok, óvodaiskolai csoport stb. Tárgyalás alapját képezze, hogy e funkciók ellátásában a központi iskola (anyaiskola) kapacitásából mi terhelhető.

3. A társulási szerződés fontos eleme, hogy biztosítsa a bejáró tanulók szükséges integritását (miközben integrációjukat is, vagyis hátrányos helyzetük lehetséges mértékű kiküszöbölését). E körben számontartjuk a közlekedés szakember által való megsegítését (szociálpedagógiai feladatként értelmezve ezt a feladatot is). Biztosítani kell a bejáró tanulók (olykor az arányosságon túlmenő mértékű) képviseletét a diákönkormányzati szervezetben, a szülők ill. diákok – sőt az önkormányzat – arányos képviseletét az iskolaszékben. Biztosítani kell a társulási szerződésben a kistelepülési szülők és az iskola szakembereinek hátrányokat kiküszöbölő találkozási lehetőségeit (pl. kihelyezett szülői értekezletek, fogadóórák rendszere stb.). A társulási szerződés rögzítse, hogy a tanulók – kívánságuk szerint – együtt vagy külön is szerveződve – vehessenek részt diáksport-rendezvényeken – dönthessenek, hogy településük és/vagy iskolájuk színeit képviselik-e. Hasonló eljárásokat kell megtervezni kulturális és tanulmányi vetélkedőkre is. Nem tartom kizártnak, hogy az iskola nyári táboraiban részarányos kontingens illesse a társuló település gyerekeit. Ugyancsak érdemes együttműködési szabályokról egyezkedni abban a kérdésben, hogy társadalmi ünnepségeken az iskola művészeti csoportjai hogyan lépnek fel a székhelyközségi ünnep mellett a társult települések rendezvényein.

A Kisiskolák Szövetségének dokumentumából

Alapítványi iskolává alakult a Budapesti Pályakezdők Szakiskolája. A Buadapesti Művelődési Központ keretei közt létrejött, s országosan modellértékűvé váló intézmény fenntartója a Pályakezdő Fiatalok Esély Alapítványa. Válságos évek s fontos szakmai pedagógiai sikerek jellemezték a hiánypótló iskola eddigi életét. A főváros XX. kerülete biztosít új, remélhetőleg immár végleges otthont a Pöltenberg utcában. A kuratórium elnöke, az iskola igazgatója, dr. Kövessi Erzsébet széleskörű társadalmi-civil irányítást remél az intézmény közoktatási-szociálpolitikai feladatai felett.

A Mélius Alapítvány Pécsett Egész-ség címmel kötetben adta ki Molnár V. József pedagógiai-néprajzi-filozófiai tanulmányait. Gyermekvilág Műhely elnevezésű táborukban sokan felidézhették a folklorisztikus világ hagyományos képét.

Szeptember 2. az UNIMA Magyar Központja közgyűlésének időpontja. Az UNIMA a bábjátékosok (amatőrök és hivatásosok) világszervezete, a Magyar Központ ennek fontos szerepet betöltő tagszervezete. 1996-ban budapest ad otthont nagyszabású bábjátékos rendezvénysorozatnak.

Átalakul a Szülő Kamara. Viharos nyáreleji közgyűlése után Szülők Fóruma elnevezéssel, a helyi és regionális szervezetek megerősítésével új alapokra helyezte működését a legbefolyásosabb szülői szervezet. Különösen a fővárosban értek el szervezési sikereket.

Megújuló Iskola – ezen a néven bontakozott a fiatal innovatív pedagógusok mozgalma a 80-as évek közepén. Fadd Dombori, Geszt, Visegrád, Bubánatvölgy, Fonyód... ezek a helységek egy-egy legendás szakmai táborozás helyszínei. A Megújuló Iskola egykori mozgalmának tagjai – több mint százan – már a a közoktatás derékhadába tartoznak, többen is a szakmai nyilvánosságban elismert oktatási vezetők lettek. Az emlékeket idéző, az együttműködés lehetőségeiről gondolkodó beszélgetésre hívta őket Csáky László Fótra, a Károlyi Gyermekközpontba. A gyermekváros igazgatója egykor a legendás dombóvári Molnár György Általános Iskola igazgatója volt.

A Tájak Korok Múzeumok Egyesület erre a tanévre is meghirdette történelmi játékát. A középpontban a honfoglalás áll. A Garabonciás Együttes máris színvonalas módszertani ajánlásokat készített és terjeszt az évforduló megünnepléséhez.

Sikeres kurzust zárt Debrecenben az Ady Akadémia, mely immár hatodszor kínált önképzési, képzési lehetőséget a határainkon túl élő magyar pedagógusoknak. A programok középpontjában értelemszerűen a magyar kisebbségek oktatásügyének drámai helyzete állt.

Az Őrmezei Közösségi Ház kezdeményezésére a Magyar Népművelők Egyesülete külön tanácskozást szentelt a gyermektáborozások kérdésének. A TOK 95 elnevezésű rendezvényen megállapították, hogy a táborozó gyerekek aránya a korábbi 25%-ról korosztályuk 4%-ára esett vissza. Koordinálatlan a nyilváltartás, a metodika. A konferencia résztvevői szorosabb együttműködésről, jobb információcseréről döntöttek.

Fontos szakmai eredményekkel zárultak a nyári konferenciák. A Magyar Olvasástársaság rendezte nemzetközi Olvasáskonferencia a fővárosban áttekintette az olvasás helyzetével összefüggő kulturpolitikai, pszichológiai, szo-

ciológiai kérdéseket. Nyíregyházán a Gyermekvédelmi Konferencia sürgette a gyermekvédelem törvényi rendezését.

A magyar iskola 1000 évével összefüggő rendezvénysorozatok is kezdetét vették. Veszprémben több szakmai szervezet hívta egybe a neveléstörténet művelőit, együtt tekintik át: mennyire felkészült a neveléstörténész szakma a korszakos áttekintésre.

Civil szervezetek házatájáról

A Magyar Tehetséggondozó Társaság kezdeményezésére megalakult a fővárosban és folytatja tevékenységét a Tehetséggondozó Központ. Az új intézmény működéséhez a főváros (a Fővárosi Pedagógiai Intézet), a MTA Pszichológiai Intézete s a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Pszichológia Tanszéke egyesíti szellemi energiáit.

Sikeresen rendezték meg Csillebércen első tehetséggondozó táborukat is.

A MTT társadalmi kapcsolatait szélesítvén együttműködésre lépett a Mensa HungarIQua elnevezésű egyesülettel, mely a magasintelligenciájú hazánkfiai társasága.

A Kemény Gábor Iskolaszövetség lapja, az Embernevelés kiadványsorozatot indított Az Embernevelés Kiskönyvtára címmel. Az első füzet Gesztesy Zsuzsának, a szentlőrinci iskola országszerte ismert reformer művészetpedagógusának elméleti és módszertani írásait adja közre Átmenet az esztétikai és a köznapi gondolkodás között címmel.

Sikerrel zárta Nagykőrösön tanártovábbképző táborát az Academi Ludi et Artis. Az előadók közt Jánosi András, Bánréti Zoltán, Arató László, Fellegi Ádám, Debreczeni Tibor, sinkó István, Falvay Károly, V. Molnár József, Lévai Sándor, Páli Judit neve szerepelt. A tábor dokumentumai a Soros Alapítvány támogatásával nyilvánosságra kerülnek. Ugyancsak a Soros Alapítvány támogatja azt a programot, melyben Fellegi Ádám vezet művelődéstörténeti beszélgetéseket fiatal pedagógusoknak.

A Magyar Pedagógiai Társaság soron lévő választmányi ülésének témája a „Felsőoktatás – a közoktatás oldaláról nézve". Az ülésen szervezeti kérdésekről is döntenek. Új szakosztályok regisztrációjáról, mások megszünésének tudomásulvételéről lesz szó.

A Fényes Szellők Baráti Társaság széleskörű társadalmi összefogásban kezdeményezte a kollégiumi rendszer széthullásának megakadályozására tett intézkedések sorát. A programhoz csatlakozó szervezetek a kormányzó pártok ás a kormányzat segítségére is számítanak.

Őszi, rendkívüli közgyűlésén fogadta el költségvetését a Gyermekérdekek Magyarországi Fóruma. A szervezet aktuális kérdésieről is szó esett, a Fórum növelni kívánja tagjainak egyéni és helyi aktivitását, erősíteni a szervezethez tartozók identitását.

Közgyűlésre készül a Kisiskolák Szövetsége is. A kisiskolák drámai helyzetét kívánják áttekinteni, s befolyásonli kívánják a helyi, regionális és országos oktatáspolitikai döntéshozókat a biztonságos-otthonos-családias nevelést, képességfejlesztést biztosító kisiskolák védelmében.

A Magán és Alapítványi Iskolák Egyesülete keretei között folytatódik a nem-önkormányzati iskolák önkéntes minősítése. Szakértők alapos átvilágítás után adják meg az iskola presztizsét növelő minősítést.

Az Alkotó Pedagógusok és Iskolák Munkaközössége, a debreceni egyetem Pedagógiai Tanszéke patronázsában működő innovációs közösség szervezete kiterjedése és megerősödése jegyében egyesületként jegyezte be magát. A kelet-magyarországi régión túl is ismertté váló ún. Iskolakonferenciák sora folytatódik.

A Janusz Korczak Munkabizottság előkészítésében az Iskolapolgár Alapítvány kiadásában új műve jelenik meg a varsói Öreg Doktornak: a Gyermek joga a tiszteletre címmel.

Az Ezredforduló Alapítvány tizennégy gyermek- és ifjúsági szervezet vezetőképzési programját részesítette támogatásban, s kezdeményezte e programok tapasztalatainak összegzését. A Keresztény Diákszervezet, a Magyar Úttörők Szövetsége és a MPT Mozgalompedagógiai Szakosztálya közös pályamunkája aratta a legnagyobb tetszést a szakértők között. Előbbi metodikai újításaival tűnt ki, utóbbi pedig „ökumenikus", széles látókörével

Az Iskolafejlsztési Alapítvány folytatja az iskolaszékek fejlesztésére irányuló programját – a szélesítés iránya ezúttal a diákoldalt magukhoz emelő iskolaszékek köre.E téren együttműködik az Országos Diák Unióval. A nyári, óbudai iskolaszék-tábor résztvevői a télen Szegeden cserélnek újra tapasztalatokat. A programot az amerikai German Marshall Fund és a Soros Alapítvány támogatja.

Folytatódik az iskolai pedagógiai programok elkészítését segítő tanfolyamsorozat is.

A Családi Nevelésért Alapítvány a 3. Családpedagógiai Konferenciára készül. Az előkészületek jegyében adta ki a Családi Nevelésért Alapítvány CS.F-né Nemes Márta könyvét A családról mint nevelő rendszerről címmel.Állásfoglalás a NAT-ról

Állásfoglalás a NAT-ról

Az Országos Köznevelési Tanács 1995. július 6-án megvitatta a Nemzeti Alaptantervet és 10 támogató, 4 tartózkodó és 3 ellenszavazattal egyetértett a NAT Kormány részére történő benyújtásával. A Tanács valamennyi tagja egyetér-

tett abban, hogy a Nemzeti Alaptanterv csak a „T/1206. számú törvényjavaslat a közoktatás szervezésével és irányításával kapcsolatos egyes átmeneti szabályokról" eljogadása után vezethető be. A bevezetés tapasztalatairól a művelődésügyi kormányzatnak folyamatosan tájékozódnia kell. Az Országos Köznevelési Tanács javasolja, hogy a közoktatási törvény írja elő a Nemzeti Alaptanterv háromévenkénti kötelező felülvizsgálatát.

Az Országos Köznevelési Tanács a vita során nagyszámú javaslatot tett a NAT hiányosságainak kijavítására. Az OKNT Titkársága 1995. július 14-éig eljuttatja az ülés részletes jegyzőkönyvét a NAT kidolgozását vezető 7 tagú bizottsághoz. A bizottság ezenkívül megkapja az OKNT tagjainak már leadott írásos módosító javaslatait. Az OKNT tagjai július 14-éig még további írásos javaslatokat juttathatnak el a 7 tagú bizottsághoz. A bizottság vállalta az összes javaslat mérlegelését és lehetőség szerinti figyelembevételét a NAT végleges szövegének kialakításához. A nem figyelembevehető javaslatokra a bizottság a javaslattevő részére írásos választ ad.

A NAT végleges szövegét és a kormány-előterjesztést az OKNT az államigazgatási egyeztetésre történő kiküldéssel egyidejűleg megkapja. Az OKNT elnöke az OKNT tagjainak bevonásával ellenőrzi, hogy a NAT figyelembe vette-e az OKNT ülésén jegyzőkönyvileg rögzített és az írásban beküldött javaslatokat.

A NAT kormány elé történő terjesztése előtt a miniszteri értekezleten részt vesz az OKNT képviselője, és a NAT végleges szövege és a NAT „környezetének" kialakítását célzó munkálatok addigi állása alapján tájékoztatja az értekezletet a NAT bevezetéséhez elengedhetetlenül szükséges feltételekről.

Budapest, 1995. július 6.

Dr. Jelenits István
az OKNT tagja
Dr. Illyés Sándor
az OKNT elnöke

Francia nyelvű diákszínjátszó verseny

Az aszódi Petőfi Sándor Gimnázium és Gépészeti Szakközépiskola tanulói idén második ízben vettek részt a Pécsett megrendezett francia nyelvű diákszínjátszó versenyen. Ez alkalommal igen rangos mezőnyben került sor a diákok megmérettetésére. Nem csupán hazánkból, hanem a környező országokból is érkeztek ifjú színjátszók bemutatni tudásuk legjavát. Ők külön kategóriában versengtek.

A zsűri különböző szempontok alapján értékelte az előadásokat. Külön figyelmet szenteltek többek között a szép franciás kiejtésre, a darab eredetiségére, az előadásmódra. Emellett értékelték az egyéni teljesítményeket is.

A Petőfi Sándor Gimnázium két tanítási nyelvű tagozatának tanulói ez alkalommal *Eugene Ionesco* kortárs francia drámaíró „L`Oeuf Dur" (Keménytojás) című darabját adták elő. Ezzel a produkcióval első helyezést értek el. Jutalmuk egy hét normandiai kirándulás volt. *Bakos Eszter* 3. a osztályos tanuló pedig a legjobb női főszereplő különdíját, két hét szakmai táborozást Dél-Franciaországban, nyerte el. Szép szereplésükkel immár hagyományt teremtettek, hiszen tavaly a „Les Murs" (Falak) című saját darabjukkal különdíjat nyertek.

Diákjaink jó eredménye nem csupán az iskola jóhírét öregbíti, de bizonyítja a színes iskolai tevékenységi rendszer – színjászszókör, filmklub stb. – létjogosultságát. Így megvalósulni látszik a vágyott cél: ne csak a tanórák keretein belül oktasson, neveljen a pedagógus, hanem azon túl is. Ehhez elengedhetetlenül szükséges a tanár és a diák motivációja és a többi kolléga megértése, segítsége.

A versenyre való felkészülés és a szereplés jelentőségét abban látom, hogy a tanulókat közös munkára szoktatjuk, erősítjük bennük a kollektív felelősségtudatot és nem utolsósorban megismertetjük velük egy másik kultúra értékeit. A darab kiválasztása közösen történt, az abszurd humor világa nem áll távol a felnőttkor küszöbére érkező generációtól.

Külön köszönet illeti Pécs városát a verseny lebonyolításáért és az értékes díjakért. A közösen eltöltött néhány nap alatt sok új barátot szerezhettek, jól szórakozhattak, s talán a legfontosabb, számot vethettek saját idegennyelvi szintjükkel. A felkészülést segítette a Petőfi Sándor Gimnázium francia lektora, *Bruno Huet*,aki a próbákat vezette és a színjátszókat elkísérte Pécsre. Végezetül pedig nem kis büszkeséggel írom le az ifjú színészek nevét: *Bakos Eszter, Balázs Katalin, Sasvári Katalin, Szilágyi Adrienn* 3. a osztályos és *Mihálka Zsófia* 4. a osztályos tanulók.

Veszprémi Péter

Megalakult a Vass Lajos Népzenei Szövetség

A Magyar Művelődési Intézet 1995. január 28-29-én rendezte meg Csillebércen a Népdalkörvezetők Országos Tanácskozását. A konferencia második napján az ország minden tájáról s a határon túli magyarság köreiből összesereglett csaknem kétszáz résztvevő megalakította a Vass Lajos Népzenei Szövetséget, és megválasztotta a szövetség tisztségviselőit: tiszteletbeli elnökének Vass Lajosné dr. Kaposi Editet, elnöknek Olsvai Imrét, a MTA főmunkatársát, titkárnak Kóka Rozáliát, a MMI főmunkatársát, alelnököknek Bognár Gézáné öskü, Esztergomi Gáborné écsi, Kalina Ferencné tályai népdalkörvezetőket. A felügyelő bizottság tagjai: Németh István, a MTA munkatársa, Daragó Károly a bogácsi művelődési ház igazgatója és Tanai Eezsébet, a gencsapáti népdalkör vezetője.

Mik voltak a Szövetség megalakításának indítékai, milyen célokat tűzött maga elé az újonnan megalakult szervezet?

Ismert és fájdalmas tény, hogy századunkban, a két nagy világégés, az azokat követő hatalmas népmozgások, a paraszti társadalom teljes átalakulása következtében mindazok a kö-

zösségek, amelyek a néphagyomány élő hordozói, átörökítői voltak, széthulltak. A néphagyomány, s benne a zenei örökségünk természetes hagyományozódásának folyamata megszakadt.

Az 1960-as években sokan már a sajtóban is „temették a népdalt", ki sajnálkozva, ki cinikusan. Azután megszületett az élő cáfolat is, az 1969-es Röpülj páva verseny! Egy ország bizonyította: él még a népdal!

Vass Lajos, az 1992-ben elhunyt karnagy, zeneszerző, népzenegyűjtő akkor, a népdalvetélkedő műsorvezetőjeként az egész országot megénekeltette. Szeretetre méltó, sugárzó személye magával ragadta a nézőtéren és a képernyők előtt ülőket is. Mindenki dalra fakadt.

A fiatalok, akik még nem ismerték, s az idősek, akik már lassan elfelejtették, egyszerre fedezték fel az érzést, hogy milyen jó együtt énekelni. Mennyi szépség, mennyi érték van a népdalokban! Arra is ráeszméltek sokan, hogy mindez az érték örökre eltűnik az életünkből, ha nem teszünk valamit. Hamarosan megszülettek az első népdalkörök, pávakörök, citeraegyüttesek s születnek ma is. Az elmúlt negyed század alatt bebizonyosodott, hogy a „pávamozgalomban" új, életképes közösségek formálódtak, s ezek hivatottak arra, hogy népzenei hagyományainkat őrizzék és továbbadják az utánunk következő generációknak.

Hogy napjainkban mennyi lehet a száma ezeknek, csak megközelítően becsülhető meg. Az 1992-ben megkezdett szerény felmérésünk alapján mintegy ezerre tehetjük.

A népzenei kincs ápolására, továbbadására létrejött mesterséges közösségek csak akkor tölthetik be szerepüket, ha a hagyományokat jól ismerő, tisztelő, szakmailag felkészült vezető áll az élükön. A csoportoknak szükségük van szerény, de biztos anyagi feltételekre és a mindenkori művelődéspolitika támogatására. E feltételek bármelyikének hiányában ellehetetlenülnek az együttesek s nem tudják teljesíteni vállalt küldetésüket.

A Vass Lajos Népzenei Szövetség fő feladatainak tekinti az együttesek vezetőinek szakmai továbbképzését, a csoportok működéséhez szükséges pénzforrások feltárását, szereplési és találkozási alkalmak teremtését, s e nagylétszámú amatőr művészeti mozgalom érdekeinek képviseletét.

A Szövetség megalakulásakor Vass Lajosné dr. Kaposi Edit tiszteletbeli elmök köszöntőbeszédében azt mondta az egybegyűlteknek: Elgondolkoztam, vajon mit üzenne a népes, lelkes tábomak Vass Lajos. Őrzöm szavait, melyeket 1990 szeptemberében, a Mathias rex c. oratóriumának Mátyás templomi bemutatója utám mondott, amikor a problémák megoldásáról faggatta őt a televízió riportere: „Az embereknek most van szükségük a lelki táplálékra, amit a zene, és ezen belül a kórusmuzsika nyújt. Hitet, bizalmat kell az emberekbe önteni, hogy mindenkinek van saját ereje is, és a közösségnek is kell, hogy ereje legyen azoknak a nehézségeknek a leküzdésére, amelyek előttünk állnak!"

Hisszük, hogy újonnan megalakult szövetségünknek lesz ereje a küzdelemhez. Sorainkba várunk minden céljainkkal egyetértő szakembert, együttesvezetőt, együttest.

Kóka Rozália

Országos középiskolai irodalmi tanulmánypályázat

A pályázat célja, hogy elősegítse a modern magyar irodalomban (és Németh László életművében) rejlő szellemi értékek beépítését az ifjúság erkölcsi tudatába, hozzájáruljon a középiskolai tanulók irodalmi műveltségének bővítéséhez, s lehetővé tegye a korosztály legjobbjai számára a tapasztalatgyűjést a kutató és elemző munka folyamatában és módszereiben, értekező prózai művek készítésében.

A pályázatot a negyedik alkalommal hirdetjük meg 14-18 éves középiskolai tanulók számára. Az alábbi pályatételekből tetszés szerint egy választható.

1. Németh László Széchenyi-képe (a dráma és a tanulmány alapján)
2. Sütő András kötődése anyanyelvünkhöz
3. Pilinszky János lírája
4. Egy szabadon választott epikus mű elemzése az utóbbi félszázad magyar irodalmából

A pályázat formai követelményei: két példányban, áttekinthető gépeléssel / nyomtatással, minimum tíz, maximum huszonöt oldal terjedelemben, szakszerűen dokumentált jegyzetanyaggal és irodalomjegyzékkel, jeligésen kell benyújtani a Németh László Gimnázium címére (1558 Budapest 139, Pf. 29.), Lami Pál tanár nevére 1996. február 15-ig. Zárt borítékban kérjük mellékelni a szerző nevét, osztályát, lakcímét, magyartanára nevét; a pályázó iskoláját az azonosító lapra nyomott iskolai bélyegző adja meg. Kérjük, hogy a szaktanár a tanuló önálló munkáját aláírással ugyanitt igazolja.

A pályázat győztesei és helyezettjei a Németh László Alapítványból pénzjutalomban részesülnek. A díjakat ünnepélyes keretek közt 1996 áprilisában adjuk át. Az eseményről és az eredményről a sajtót és az érdekelt iskolákat időben értesítjük.

Lapvég

Öregszem. Jó, rendben, egy negyvenegy éves férfi ne izélgessen itt a korával, de mégis. Most (most is), kivételesen, megvan az okom arra, hogy panaszkodjam. Szerkesztem ugyanis a fiatalok antológiáját. (Vagy az új idők relativisztikus viszonyaihoz alkalmazkodva: egy fiatal antológiát szerkesztek a kötet nélküli magyar nyelven író költőknek. Vannak elegen.) Hogy ez miért az öregedést juttatja az eszembe? Mert közeles húsz éve még engem szerkesztgetett bele a Madárúton antológiába Vasy Géza, bő tíz éve még én szerkesztgettem a botrányra Kulcsár Szabó Ernővel a Ver(s)ziókat, a magunk fiatal antológiáját. S lám, rám is rám került a keserves sor. Mert aki a fiatalok antológiáját szerkeszti, s nem fiatal nemzedéktársként szerkeszti azt, az bizony öreg; mondjuk legfeljebb eufemisztikusan: öregecske. Bár ez talán még rosszabb is így.

De hát nem is siránkozni akarok én, noha oka lehetne bőven annak, aki azt hitte (és valamennyien azt hittük), hogy ha nem is örökre, de legalábbis tovább tart az a bizonyos, nem kimondottan hátrányos állapot, amit ifjúságnak hívunk. Na ja, a zöld vadon. Meg a duma a köbön.

Szerkesztgetem, ahogy illik, az antológiát, ide egy vers, amoda egy másik, s az jut eszembe, milyen indulattal vették tudomásul mások, amikor valamelyik újságban olvasták, hogy van egy ilyen buli, és az én kezem így meg úgy, de benne van, legalább könyékig. Hogy hülye vagyok, mondjuk az volt a legfinomabb, az egyik oldalon. Hogy fasza gyerek vagyok, bátor, hős, vakmerő, miegymás, ez meg a másik oldalon. Valahogyan komolyan vették. Ebből gondolom, hogy egy antológiának még mindig, ma is hatása van az emberekre. Ha elolvassák, ha nem.

Mert a fiatalok rajzásában van valami szép, valami fenyegető, valami fényes. És kedveseim, olyan régen rajzottak már igazi fiatalok mifelénk! Vannak magukat fiatalnak nevező, nálam alig fiatalbb és alig vénebb kopaszodó, potrohos, ráncos huncutok, akik még sokáig abból szerettek volna élni (és szeretnének is még), hogy fiatalok (kvázi radikálisok, pedig csak kvázi-radikálisok), de nem jó, hogy ők így vannak. Azt gondolom, legyenek inkább a fiatalok fiatalok, az öregebbek legyenek öregebbek, az öregek pedig kimondottan öregek. Vitatkozom a kiadás bátor vállalójával, Balázs Tibor költővel, öreg barátommal. Telefonálgatunk. Ő azt mondja, az antológia címe legyen Menedékjog '95. Én azt mondom, legyen egyszerűbb a cím: A rövid macska. Szörnyen nem kideríthető, kinek van igaza. Egy biztos. Antológia lesz, ezen, vagy azon, vagy épp egy harmadik címen megjelenő. És költészet lesz benne, igazinak feltűnő, talán már a jövő századnak üzenő szerzőkkel.

Figyeljenek oda rá, rájuk, kérem. Soha nem tudhatjuk, mikor kezdődik új fejezet a történelemben, vagy egy nép irodalmának, költészetének a történetében. S ha nem kezdődnék? Az se baj. Mi legalább megpróbáltuk – és nem magunkért próbáltuk meg. De örülni akkor se tessék senkinek! Valakinek csak-csak sikerülni fog! Előbb, utóbb.

ZALÁN TIBOR

130,-Ft

Körmös

Lavór vagy számítógép? Melyik fontosabb egy iskolában? Hát kérem, az attól függ. Mert ugye, ha a folyosó fölötti tetőn becsöpög a víz, és nincsen pénz a javításra, akkor esőzés idején, bizonyos, hogy a lavór. Mellesleg a vizes lavórok átugrálása fejleszti is a testi ügyességet.

De mit tegyünk, ha iskolánk „modern”? Annyira, hogy óra előtt a hetes nem jelent (hallottam, hogy ettől modern az intézmény), sőt annyira, hogy az individuális neveléshez individuális padok is vannak, amelyek nem hosszabbak negyven-ötven centinél. Na már most nincsen fizikaterem sem, tehát ha úgynevezett kiskocsis kísérlettel sebességet, mi-egymást akarunk nézni, azt csak az osztályteremben tehetjük, ahol a kocsi mozgástere (ezúttal szó szerint értve) kisebb, mint minimálisan kellene, úgyhogy modernség ide vagy oda, sebességet mérni nem lehet.

Újabb fogas kérdés, hogy mit tegyünk a Világbanktól kapott számítógépekkel. Pontosabban, hogy hova tegyük ezeket. Mert a szóban forgó iskola olyan gépeket kapott a világbanki szakképzési program keretében, amelyekkel a legmodernebb informatikai labort lehetne berendezni. Ám nincsen terem, nincs egy szoba, nincs olyan hely, ahol elhelyezhetnék a komputereket.

Erre szokták mondani, hogy ajándék lónak ne nézzük a fogát.

A baj csak az, hogy a 150 millió USA dolláros Világbanki Projekttól nem ajándékot kaptunk. Ezt az összeget hitelbe kapta az ország. És visszafizetni a kamatokkal együtt kell.

Így megint elmegy majd a pénz, amiből teremre telne. Vagy lavórra.

Takács Viola.